

Miestas
ir pilis
Archeologija
ir istorija

Viduramžių
KLAIPĖDA

Vladas Žulkus

Vladas Žulkus

Viduramžių
KLAIPĖDA

Miestas
ir pilis
Archeologija
ir istorija

Vladas Žulkus

Viduramžių
KLAIPĖDA

Miestas
ir pilis
Archeologija
ir istorija

Vilnius

UDK 947.45.02/.03
Žu25

Knygos leidimą parėmė Klaipėdos miesto savivaldybė

ISBN 9986-34-98-5

© Vladas Žulkus, 2002
© Leidykla „Žara“, 2002

TURINYS

I.	
VADAS	7
1. Rašytiniai šaltiniai ir istoriografija	8
2. Archeologai Klaipėdoje	11
II.	
SENIEJI KLAIPĖDOS APYLINKIŲ GYVENTOJAI KURŠIAI	12
1. Lamata	13
2. Mégava	14
3. Pilsotas. Ar Klaipėda buvo šios žemės centras?	14
4. Nemunas – kelias iš vakarų į rytus	18
III.	
ORDINO PILIES ĮKŪRIMAS	20
IV.	
PILIES IR MIESTO ISTORINĖ TOPOGRAFIJA XIII–XV AMŽIAIS	22
V.	
SENASIS KLAIPĖDOS MIESTO ANTSPAUDAS	25
VI.	
PILIS IR MIESTAS XIII–XIV AMŽIAIS	28
VII.	
PILIS XV AMŽIUJE	33
VIII.	
KLAIPĖDOS PILIS XVI AMŽIUJE	40
IX.	
KLAIPĖDOS PILIS VIRSTA TVIRTOVE	43
X.	
MIESTO RAIDA XVI–XVII AMŽIAIS	45
1. Senamiesčio gatvės	46
2. Kvartalai ir sklypai	48
XI.	
PASTATAI	53
1. Stulpiniai ir rentiniai statiniai	53
2. Pastatai su rūsiais ir pusrūsiais	55
3. Karkasiniai ir fachverkiniai pastatai	57
4. Mūriniai pastatai	60
XII.	
KLAIPĖDOS BAŽNYČIOS	62
1. Pilies koplyčia	62
2. Šv. Marijos katedros bažnyčia	64
3. Šv. Jono parapijos bažnyčia	66
4. Šv. Mikalojaus krašto (lietuvių) bažnyčia	69
5. Reformatų bažnyčia	70

XIII.	
ŠIS TAS APIE KLAIPÉDOS INFRASTRUKTŪRĄ	71
1. Tiltai	71
2. Malūnai	72
3. Apsirūpinimas vandeniu	75
4. Mieste purvas ir šiukšlės	76
5. Smuklės	78
XIV.	
KLAIPÉDIEČIO DIENA	80
1.Būstas	80
2. Krosnis – interjero puošmena	83
3. Apranga	87
4. Valgis ir jo gaminimas	91
5. Tualetas	96
6. Rašymas. Stiliai	97
7. Žaidimai, pramogos	97
8. Ginkluotė	98
XV.	
LAIVYBA	102
XVI.	
LAIVŲ STATYBA	107
XVII.	
ŽVEJYBA	109
XVIII.	
PREKYBA IR AMATAI	111
1. Puodininkystė	111
2. Molinės „olandiškosios“ pypkės	118
3. Kokliai	120
4. Klavystė ir liejimas	129
5. Gintaro apdirbimas	131
XIX.	
VIETOJE PABAIGOS	133
XX.	
ŠALTINIAI IR LITERATŪRA	135
1. Santrumpos	135
2. Šaltiniai	135
3. Literatūra	136
MEMEL IM MITTELALTER.	
Stadt, Burg und Umland in Archäologie und Geschichte	145
Asmenvardžių	157
Vietovardžių	161

I. IVADAS

Klaipėdos negalėjo nebūti! Jei 1252 m. Livo-nijos ordiną čia nebūtų pastatęs pilies ir kartu su Kuršo vyskupu įkūrės miesto, vis tiek šioje vietoje miestas būtų anksčiau ar vėliau atsira-dės. Istorija lémė, jog Klaipédą įkūrė kalaviju-čiai, o ne Lietuvos karalius Mindaugas, kurio valdžia tuomet buvo stipresnė rytuose nei va-karuose. Gal Lietuvos valdovai XIII a. nesupra-to ir nevertino jūrų prekybos, gal jiems neužteko jégų įsitvirtinti pajūryje. Netenka abejoti, jog Ordino įsikūrimas Klaipėdoje turėjo padarinių, kurių Lietuvos valdovai iš anksto nenumatė.

Kuršiai XIII a. viduryje garsėjo piratiškais žy-giais Baltijos jūroje, tačiau jų ekonomika nebu-vo stabili, o valstybė nesukurta, todėl jie turėjo užleisti strategiškai labai reikšmingą Klaipėdos sėsiaurį daug stipresnei ir geriau organizuotai jégai Ordinui, kurio užnugaryje buvo Europos karalystės ir imperijos, Hanzos miestai su išvys-tytais amatais ir karaliaujantiesi Baltijos jūroje vo-kiečių laivynas.

Istorikai mègsta aptarinéti žemaičių, sembų, vėliau kuršių ir lietuvių žygius į Klaipédą, bandymus sunaikinti Ordino pilj bei miestą, tačiau nepastebi didelio Ordino diplomatinio laiméjimo taikiu būdu patraukiant į savo pusę Pilsoto kuršius ar paprasčiausiai tai nutyli. Palyginti tai-kinga atmosfera davé Ordinui aštuonerius sàly-ginai ramesnius metus (iki 1260 m.), per kuriuos buvo pastatyta galinga mūriné pilis ir padëti pa-grindai miestui bei vyskupijos centriu.

Vėliau miestas ne kartą buvo sunaikintas, bet jis atsistatydavo. Vykstant Ordino ir Lietuvos karams, kraštas XIV a. ištuštėjo, tame beveik neliko nei valstiečių, nei naujakrikštų, Klaipéda sugnužo ekonomiškai. Dél to mes labai ne-daug žinome apie XIII–XV a. miestą. Néra šal-

tinių istorijos tyrinétojams, todėl beveik nebu-vo ir kam rašyti.

Ilgą laiką miestas beveik kas dešimt metų bu-vo deginamas arba griaunamas (1255, 1256, apie 1279, 1323, 1353, 1367, 1379, 1380, 1393, 1402, 1409, 1414, 1454, 1457, 1459, 1464, 1472 m.). Skirtingai nei kiti vokiečių pa-jūrio miestai, Klaipédą niekada nesinaudojo to-kiomis pat teisémis, nors jas turėjo. Čia nebuvo viduramžiams būdingos mūrinés statybos ir jtvir-tinimų, daug silpnėsnės buvo amatų, prekybos ir administraciniés institucijos nei kituose nedeliuose to laiko Ordino miestuose. Klaipédą 1254 m. ar kiek vėliau, gavusi Liubeko teises, archeologams irgi teikia nedaug galimybų. Miestas ilgą laiką buvo Ordino pilies šešelyje ir bent du kartus keitė savo vietą. Seniausio mie-sto branduolys yra beveik sunaikintas atliekant plačius pilies perstatinéjimus, todėl šiandien dar negalime tikrai įsivaizduoti XIII–XIV a. miesto planavimo ir apstatymo, negalime pasakyti, kur stovėjo senosios Klaipédos bažnyčios. Beveik nežinome, kaip gyveno klaipédiečiai iki XVI am-žiaus. Rašytiniuose XIV–XV a. šaltiniuose jí re-tai vadina miestu – vis priešpiliu, nedidele gyvenviete ar miesteliu (*Vorburg, Lischke, Städlein*). Tik XVI a. Klaipédą tapo tikru miestu prie jūros.

Nepaisant daugelio griovimų ir rekonstruk-cijų, dèl atliekamų pastaraisiais dešimtmečiais archeologinių tyrimų pilies istorija yra šiek tiek aiškesnė. Čia kitaip nei mieste yra proga atskleisti daug nauja, nors šiandien iškasinéta tik ma-ziau kaip trečdalies piliaivetės. Klaipédos pilies istoriografija gausesnė nei miesto, tačiau nera-mus XIII–XV a. laikotarpis istorikui tebéra la-bai miglotas. Archeologiniai radiniai (kulturi-niai sluoksniai, statinių liekanos, keramika ir kiti dirbiniai) daugeliu atvejų susieja neaiškias užuominas, esančias rašytiniuose šaltiniuose, ir netikétai atskleidžia vieną ar kitą senosios Ordino pilies praeities epizodą.

Klaipėdos archeologinės medžiagos paskelbimas nėra šios knygos tikslas. Rašant neteikta pirmenybės archeologijos duomenims, tiesiog surinkta į viena viskas, kas žinoma apie kokį nors laikotarpį, siekiant žvilgtelėti į miestiečių ar pilėnų gyvenimą. Tiesa, mūsų tyrinėjamas Klaipėdos gyvenimas yra gana materialus; politikos, bažnytinio gyvenimo, savivaldos, prekybos ir amatų teisių, kultūrinio gyvenimo reikalai knygoje apeinami, tai jau istorikų reikalas. Knyga, autoriaus nuomone, palieka nemažai erdvės diskusijoms, mat nevengta pareikšti savo nuomonę ir iškelti kai kurias prielaidas ar hipotezes. Skelbiamoji archeologinė medžiaga retai analizuojama formalizuotai, kartais ji net lieka kontekste. Klaipėdos miesto ir pilies archeologinių radinių mokslinis publikavimas tebėra atidėtas ateičiai, galbūt net paliktas jaunesnei archeologų kartai.

Knyga „Viduramžių Klaipėda“ leidžiama dviem kalbomis – lietuviškai ir vokiškai. Taip natūraliai tēsiams jau 750 metų trunkantys lietuvių ir vokiečių santykiai Klaipėdos istorijoje.

1.

Rašytiniai šaltiniai ir istoriografija

Klaipėda (*Memel*) prasidėjo nuo pilies. Nors Klaipėdos pilis nuo pastatymo iki nugriovimo skaičiuoja daugiau kaip šešis šimtus metų, klystume manydami, kad yra pakankamai rašytinės medžiagos jos ir miesto istorijai nušvesti. Iš seniausių laikų liko tik fragmentiškų žinių apie pilies statybą, griovimus ir atstatymus, sumanymus ir bandymus įkurti miestą. Šias žinias aptinkame Ordino dokumentų rinkiniuose ir kronikose (Acten; LEK; Regesta historico-diplomatica; Das Große Zinsbuch; Herzog Albrecht; Die aeltere Hochmeisterchronik; Johann von Posilge; Dusburgietis; Grunau; Schutz).

Berlyno valstybinės bibliotekos (buvo Rytų Vokietija) Kartografijos skyriuje prieš dešimtmetį

buvo rasti Klaipėdos pilies XVII a. antrosios pusės – XVIII a. pradžios planai, kurių dalis jau paskelbta (Žulkus 1991; Tatoris 1994). Septynerių metų karų įvykius ir atliktus įtvirtinimo darbus mieste bei pilyje gerai nušviečia Maskvos centriniame valstybiniame kariniame-istoriniame archyve ir buvo Leningrado centrinio kariojų jūrų laivyno archyve saugomi dokumentai (Šliogeris. PRPIA. f. 5, b. 1305).

Atskirą šaltinių rūšį sudaro miesto ir pilies (tvirtovės) fortifikacijų planai, kurių šiandien žinome kelias dešimtis. Didesnė jų dalis skirti miesto įtvirtinimams parodyti, o pilis ten vaizduojama labai schemiškai. Būdingiausi ir detailiausi planai jau paskelbti (Miškinis 1979).

Iš buvusio Rytų Vokietijos centrinio valstybiniuo archyvo Merseburge tuometinis Klaipėdos jūrų muziejaus direktorius A. Každailis 1975 m. parvežė XIX a. antrosios pusės pilies liekanų apmatavimų planą, kuriuos buvo naudojė tyrinėtojai, tačiau iki šiol tebėra nespausdinti.

Pilies piešinių yra daug mažiau. XV a. Klaipėdos pilis pavaizduota vienintelėje, paprastai 1535 metais datuojamoje pilies ir miesto graviūroje. Šis šaltinis plačiai žinomas ir naudojamas. Kai kurie pilies bei jos įtvirtinimų elementai, senamiesčio apstatymas bei pačios graviūros atsiradimo aplinkybės leidžia daryti išvadą, jog šis piešinys buvo atliktas ne XVI a., o gero kai vėliau. Ir kaip šaltinis yra abejotinas. Tačiau gali būti, jog pilis šiame paveiksle pavaizduota remiantis mums nežinomu senu autentišku piešiniu (smulkiau apie šio paveikslė atsiradimo aplinkybes – Žulkus 1991: 15–17).

Kitas Klaipėdos miesto ir pilies vaizdas yra Klaipėdos apskrities plane, 1670–1675 m. sudarytame Naronskio ar S. Dombrovskio (Districtus Memeliensis)¹. Plačiai žinoma Ch. Hartknoch išspausdinta graviūra „Memel XVII a.“ (Hartknoch

¹ Atrodo, apie tą patį planą raše K. Forstreuteris, datuodamas jį maždaug 1641 m. ir priskirdamas matininko Stefano Dombrowskio rankai – Forstreuter 1981: 381.

1684: 420), labai paviršutiniška, tik bendrais bruožais atitinkanti to meto miesto topografiją, todėl negali būti patikimesnis istorinis šaltinis. Pilies pietinės dalies griuvėsius vaizduoja romantiskas J. Tatorio (1994: 161, 77 pav.) rastas ir paskelbtas XIX a. pradžios piešinys.

Be autentiškų arba tokiais laikomų pilies atvaizdų, yra žinomas kelios rekonstrukcijos. Tai A. Semrau (1929: Abb. 5) publikuota pilies šiaurinio fasado rekonstrukcija bei Mainco archyve saugomas Klaipėdos pilies maketas (Modell der Memelburg im Archiv/Mainz). Abi šios rekonstrukcijos maždaug atspindi XVI–XVII a. Klaipėdos pilies pobūdį, tačiau pastatų proporcijos, konstrukcijos, atskirų korpusų dydžiai turėtų būti vertinami labai kritiškai.

Remiantis žinomais rašytiniais, kartografiniais ir ikonografiniais šaltiniais bei archeologinių 1968–1995 m. kasinėjimų medžiaga, pilies planą ir fasadų rekonstrukcijos atliktos V. Žulkaus ir S. Manomaičio (Žulkus, Manomaitis 1995). 1998 m. buvo padarytas XVII a. pilies su bastionais maketas, saugomas Klaipėdos Mažosios Lietuvos istorijos muziejuje (autoriai V. Žulkus, R. Žulkienė). 2002 m. Mažosios Lietuvos istorijos muziejaus ekspozicijai padaryti dar trys maketas, atvaizduojantys Klaipėdos pilį ir miestą XIII–XVI amžiais (autoriai V. Žulkus ir V. Žalkauskas), taip pat visos XVII a. Klaipėdos maketas (autoriai – V. Žulkus, J. Genys, V. Žalkauskas).

Mokslinės literatūros, skirtos specialiai Klaipėdos pilies istorijos klausimams, nėra daug. Iš XVIII ir XIX a. išliko nedidelių straipsnių apie pilį ir miestą, dažniausiai kelionių įspūdžių. XVIII a. pradžioje Klaipėdos pilį aplankė G. Reimeris. Jis paskelbė nors fragmentišką, bet jdomų ir vertingą kai kurių jos patalpų aprašymą (Reimer 1728). A. Boetticheris (1898) apie pilį ir miestą pranešė nedaug. Jis bene pirmasis suklydo sakydamas, kad Klaipėdos pilis buvusi nugarauta 1815–1821 m. E. Zurkalowskis (1909), ginčydamas su Sembritzkiu dėl senosios Me-

melburgo ir miesto topografijos, pateikė ištraukas iš retesnių XV a. dokumentų apie pilį ir senasias bažnyčias.

Išsamiausia, šiandien dar nepraradusi savo vertės Klaipėdos istorijos studija priklauso Johano Sembritzkio plunksnai. Jis parašė dviejų dalių Klaipėdos miesto istoriją, kurios pirmoji dalis buvo išleista pakartotinai² (Sembritzki 1902; 1918; 1926). Svarbus buvo jau minėtas Arturo Semrau darbas, kuriame jis paskelbė kai kuriuos Karaliaučiuje buvusius pilies planus ir inventorius, taip pat apžvelgė pilies istoriją nuo XIII iki XIX a., išsamiai nagrinėdamas XVI a. pabaigos ir XVII a. antrosios pusės laikotarpus (Semrau 1929). PaVienių skirsnų piliai paskyrė ir J. Sembritzkis, parašęs Klaipėdos miesto istoriją (Sembritzki 1926).

K. Forstreuteris aptarė miesto ir pilies 1535 m. piešinio autentiškumą, atkreipė dėmesį į pilies perstatymą XVI a. pirmojoje pusėje ir į pirmą bandymą suprojektuoti aplink pilį bastionus, nurodė kai kuriuos Narūnavičiaus-Naronskio piešinio netikslumus (Forstreuter 1934). Kitų autorių rašiniuose randama tik Klaipėdos pilies istorijos nuotrupų arba kartojami žinomi teiginiai. Klaipėdos pilis apeita daugelyje specialių tyrinėjimų. Antai Claseno (Clasen 1927) ir Schmidto (Schmidt 1938) darbuose, kur buvo galima tikėtis kvalifikuotos informacijos apie Klaipėdos pilį, ji tik paminėta.

Pokario metais Lietuvoje Klaipėdos pilies istorija ilgai nebuvo domimasi. Vienas iš bandžiu sių naujai interpretuoti pilies ir miesto istoriją buvo A. Raulinaitis, teigęs, kad dar iki XIII a. vidurio Klaipėdoje buvo mūro pilis ir klestintis miestas, kuriuos nuo prieš gynė piliakalnių žiedas apylinkėse. Jis paskelbė du 1757 m. planus (vienas iš jų projektas), tik pirmajį klaudingai datavo (Raulinaitis 1966). A. Tautavičiaus (1971) darbe buvo surinkta ir kritiškai įvertinta bemaž

² 2002 metais išėjo J. Sembritzkio knygos lietuviškasis vertimas (leidykla „Libra Memelensis“).

visa tuo metu prieinama literatūra. Straipsnyje aprašyti pagrindiniai pilies rekonstrukcijų etapai. Be to, pirmą kartą istorinėmis žiniomis grindžiamai teiginiai buvo patikrinti natūroje – atkasant dalį iš likusių pilies pamatų.

Vokiečių spaudoje pokario metais Klaipėdos pilies istorijos tematika irgi nebuvo aktuali. Klaipėdos istorija nuosekliai, bet paviršutiniškai, neiškeliant naujų hipotezių ir faktų, buvo išdėstyta Kurschato knygoje apie Klaipėdos kraštą (Kurschat 1990). Stambesnis yra populiarus Aschmanno rašinys (Aschmann 1964). Apie Klaipėdos pilį labai trumpai ir labiau politinės istorijos kontekste užsimenama ir dviejose specialiai Prūsijos pilims skirtose Borcherto knygose (Borchert 1987; 1991).

Klaipėdos istorija sovietinėje Lietuvoje ilgą laiką buvo ideologizuojama, buvo bandoma neigtį arba nutylėti miesto vokiškumą, todėl objektyvesnių ir reikšmingesnių tyrinėjimų istorikai ilgai neskelbė. Išimtį sudarė muziejininkės Bronės Elertienės straipsniai, daugiausia periodinėje spaudoje, kuriuose rašyta jvairiomis senosios Klaipėdos ūkio ir kultūros temomis ir nevengta diskutuoti aktualiaisiai viduramžių Klaipėdos klausimais (Elertienė 1971; 1972; 1972a).

XX a. antrojoje pusėje reikšmingiausią veikalą apie Klaipėdos praeitį parašė Gerhardas Willoweitas. Nors jo dviejų tomų knyga (Willoweit 1969) skiriama Klaipėdos ūkio istorijai, tačiau čia gausu pirmą kartą skelbiamų šaltinių ir naujos medžiagos, leidžiančios plačiau ir giliau interpretuoti daugelį Klaipėdos istorijos reiškinį. Gaila, jog išsami Willoweito studija ilgą laiką nebuvo žinoma ir prieinama Lietuvoje dirbusiems istorikams. Rašant apie Klaipėdą, buvo apsiribojama iki Antrojo pasaulinio karo skelbtais šaltiniais ir straipsniais. Dėl to istorikai ir urbanistai galėjo tik kiek moderniau interpretuoti jau žinomus viduramžių Klaipėdos istorijos faktus. Prasidėjė Klaipėdos pilies ir senamiesčio archeologiniai tyrimai greitai davė naujos medžiagos ir pa-

skatino tyrinėtojus vėl pradėti diskusiją apie senojo miesto raidą (Žulkus 1977). 1979 m. buvo paskelbtas gana didelis ir Klaipėdos miesto urbanistinė istoriją iki XVIII a. apibendrinantis A. Miškinio straipsnis su retesniais iki tol nepublikuotais miesto planais bei įtvirtinimų projektais. Diskutuodamas apie XIII–XVI a. miesto vietą, autorius, priešingai nei V. Žulkus, laikėsi Sembritzko nuomonės, užpildydamas istorinės topografijos žinių trūkumą teorinio pobūdžio samprotavimais (Miškinis 1979). Thomas Hallis, tyrinėdamas viduramžių miestų planus, Klaipėdos senamiesčio planą, žinomą iš XVII a. planą, nagrinėjo kaip XIII a. reliktą, nors vėliau padarė išlygą, jog šis planas gali būti neautentiškas (Hall 1985: 136, 137). 1988 m. archeologas Jonas Genys, remdamasis archeologiniais ir istorijos duomenimis, paskelbė straipsnį apie Frydricho priemiestį (Genys 1988). Didesnė publikacija, kurioje pilies istorija ir XIII–XV a. miesto urbanistinė raida diskutuota lyginant rašytinių šaltinių ir archeologinius duomenis, pasirodė 1991 m. (Žulkus 1991). Šiek tiek vėliau diskusiją apie miesto ir bažnyčių vietą iki XVI a. dar kartą atgaivino Bernhartas Jähnigas, aptardamas Klaipėdos sakralinę topografiją (Jähnig 1994). Tai pačiais metais pasirodė didelė bei reikšminga Jono Tatorio studija, pavadinta „Senoji Klaipėda“, kur, remiantis jvairiausiais šaltiniais ir publikacijomis, peržvelgiant Klaipėdos urbanistinę raidą ir architektūrą nuo seniausių laikų iki 1939 metų. Daugiausia vienos šioje knygoje skiriama naujiesiems ir naujausiems laikams, aptariama Klaipėdos infrastruktūra, architektūros ypatumai (Tatoris 1994). Klaipėdos viduramžių raidos, prekybos, senosios statybų tradicijų, infrastruktūros studijoms naują impulsą suteikė tarptautinė programa „Lübecker Kolloquium zur Stadtarchäologie im Hanseraum“ (organizatorius dr. Manfredas Gläseris), kurios medžiagoje buvo paskelbti naujausi Klaipėdos tyrinėjimai (Žulkus 1997b; 2001). Klaipėdos pilies archeo-

loginių tyrinėjimų duomenimis jau naudojasi ir užsienio tyrinėtojai. Naujausioje ir reikšmingiausioje studijoje apie Rytprūsių pilis, skirtingai nei anksčiau, nemažai dėmesio parodyta ir Klaipėdos piliai (Torbus 1998). 2001 m. straipsnis, apibendrinantis Klaipėdos tyrimus, pasirodė ir Lietuvoje (V. Žulkus 2001a). Miesto 750 metų jubiliejaus proga jau išleista kelių autorų nedidelė visuomenei skirta Klaipėdos istorijos apybraiža (Klaipėdos 2002).

2.

Archeologai Klaipėdoje

Visai naujas šaltinis Klaipėdos istorijai pažinti yra archeologinių kasinėjimų medžiaga – radiniai, tyrimų ataskaitos ir straipsniai. Klaipėdos miesto kultūrinis paveldas buvo pripažintas dar Lietuvos TSR paminklosaugos institucijų. 1969 m., aktyviai remiant tuometinei Klaipėdos miesto valdžiai, Klaipėda buvo paskelbta respublikinės reikšmės urbanistikos paminklu (Tatoris 1994: 12).

1967–1969 m. vietinės ir respublikinės reikšmės kultūros paminklų sąrašuose buvo įteisinta piliavietės, miesto bastioninių įtvirtinimų ir Klaipėdos senamiesčio kultūrinių sluoksninių apsauga. 1973 m. šie sąrašai buvo patvirtinti ir paskelbti (Dakanis 1988: 100).

Pirmieji archeologiniai tyrimai Klaipėdos piliavietėje, siekiant nustatyti, ar po žeme yra išlikusių Ordino pilies liekanų, buvo atlikti Lietuvos istorijos instituto, vadovaujant habil. dr. Adolfui Tautavičiui (Tautavičius 1971). 1973 m. buvo pirmą kartą kasinėti miesto bastionai ir senamiesčio kultūrinių sluoksninių. Nuo 1970 m. buvo pradėti stebėti inžineriniai kasinėjimai senamiestyje, o nuo 1975 m. senamiestis ir piliavietė pradėti tyrinėti sistemingai (Žulkus 1982: 6; Žuklys 1987). Archeologinius tyrimus Klaipėdoje nuo 1976 m. vykdė Paminklų konservavimo instituto Klaipėdos skyriaus archeologai. Jie

tyrinėjo viduramžių ir naujuju laikų objektus vi soje vakarinėje Lietuvos dalyje, tačiau svarbiausiai ir didžiausiai kasinėjimų darbai vyko Klaipėdoje. 1982–1985 m. buvo sukurtos ir paskelbtos Klaipėdos dendrochronologinės skalės pušiai ir ąžuolui (Bitvinskas, Brukštys, Žuklys 1984; Brukštys 1984; Bitvinskas, Brukshtus, Žulkus 1987), vėliau jos buvo papildytos dr. Jo no Genio (Mažosios Lietuvos istorijos muziejus), o dabar yra revizuojamos, tikslinamos ir naujausiai duomenimis papildomos M. Brazauskas (Klaipėdos universitetas – Brazauskas 1998; 2002). Dendrochronologinės Klaipėdos skalės apima laikotarpį nuo šių dienų iki XIII a. vidurio.

Nuo 1991 m. archeologiniai tyrimais užsima dvi institucijos – Klaipėdos universiteto Vakarų Lietuvos ir Prūsijos istorijos centras ir Klaipėdos Mažosios Lietuvos istorijos muziejus. Klaipėdos senamiestis šiandien yra vienas iš labiausiai ištirtų senųjų Lietuvos miestų. Archeologiniai stebėjimai, žvalgomieji tyrimai ir tyrimai plotuose apima beveik visus senamiesčio kvartalus ir priemiesčius. 1991–1993 m. archeologinių tyrimų senamiestyje gerokai sumažėjo, nes daugelis projektų nebebuvo finansuojami. Archeologiniai tyrimai piliavietėje atgijo 1994 m., kai juos vėl ėmė finansuoti Klaipėdos miesto savivaldybė.

Klaipėdos archeologiniai tyrimai skelbiami informaciniame leidinyje „Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje“, moksliuose leidiniuose ir konferencijų medžiagoje. Straipsniuose buvo publikuoti archeologiniai radiniai (ypač keramika ir kokliai), pastatų liekanos, aptartos senamiesčio urbanistinės raidos problemos. Nuo 1977 iki 2002 m. išleista beveik 40 darbų, tačiau Klaipėdos archeologinė medžiaga dar nepakankamai tipologizuota ir datuota. Pagrindinė priežastis yra palyginamosios medžiagos trūkumas ir dar nepakankamas viduramžių ir naujuju laikų buv. Ordino ir Vokietijos miestų archeologinių radinių pažinimas.

II.

SENIEJI KLAIPÉDOS APYLINKIŲ GYVENTOJAI KURŠIAI

I–IV amžiais dabartiniame Lietuvos pajūryje, nuo Nemuno žemupio pietuose iki Šventosios šiaurėje, gyvavo vadinamoji Kapų su akmenų vainikais kultūra. To laikotarpio paminklų gausa (Michelbertas 1989; 2001) leidžia patikslinti šios kultūros, dar vadintos *Memelkultur* (Engel, La Baume 1937: 124–126), išplitimo ribas.

Šioje kultūrinėje srityje vyravo griautiniai kapai su akmenų vainikais, kai kurie iš jų dar turėjo neaukštus sampilus (Engel, La Baume 1937: 149; Michelbertas 1986: 31; Tautavičius 1996; Žulkus 1995: 82). Nemuno žemupys yra buvęs protokuršiškosios kultūros pietine periferija, o teritorija tarp Šventosios upės ir Liepojos ežero apylinkių (čia buvo išplitę griautiniai kapai po neaukštais sampilais be akmens vainikų) priskiriamą šiaurinei periferinei protokuršiškai kultūrai.

Nuo VII a. šios teritorijos kultūra ir kita, buvusi į šiaurę nuo Šventosios beveik iki Ventos žiočių, susiliejo sudarydamos kuršių teritoriją. Kaip tik buvusioje į šiaurę nuo Šventosios kartais ieškoma kuršių ištakų (Michelbertas 1989: 18).

Kuršių etnosas apie VII a. galėjo susidėti iš senųjų kuršių, Kapų su akmenų vainikais kultūros tėsėjų, jau kiek maišytos padermės kuršių, gržusiu iš tautų kraustymosi žygii, kuršiškos prigimties žmonių, gyvenusių iki V a. vakarinėse žemaičių žemėse, Jūros vidurupyje, ir dalies svestimųjų – greičiausiai šiaurės germanų.

Archeologinių kompleksų duomenys rodo (Ozere 1987; Žulkus 1997a: 193), o kalbiniai duomenys patvirtina (Blesse 1938: 79), jog vėlesnieji kuršiai buvo senųjų romėniškojo laikotarpio *Aestier* palikuonys. Anot Būgos, pakrančių baltai ir vėlesnieji žemaičiai kalbėjo labai panašia kalba ir sudarė didelį protokuršiškos kul-

tūros arealą, kuris vėliau suskilo į kuršišką ir žemaitišką arealus (Būga 1961: 246).

Kuršių vardą švedai ir danai turėjo žinoti jau apie VII a. Jie vadino juos *Kúrir*, o jų kraštą – *Kúrländ*. Apie 875 m. Rimberto parašytame *Vita Sancti Anscarii* kuršiai vadinami *Cori, Chori*. Rusų Nestoro kronikoje (XII a. pirmoji pusė) minimi *Kúpcü* arba *Kopcü* (plg. Blesse 1938: 77). Kalbos duomenys liudija, jog ne vėliau kaip VII a. kuršiai turėjo ryšį ir su Baltijos finougrų gentimis (Būga 1961: 250).

X–XI a. buvo kuršių ekspansijos į rytus ir pietus laikotarpis. Jų įtaka žemaičiams rodo Jūros upės pakrančių kuršiški radiniai Bikavėnų ir Žąsino kapinynuose (Vaitkuskienė 1997). Tuo metu labai pagausėjo kuršiškų radinių šiaurinėje Semboje (Кулагов 1994: 107–122). Kuršių ribos nuo XI a. keitėsi ir jiems apsigyvenant iki tol beveik tuščiose tarpgentinėse teritorijose (dykrose). Vėliau šiaurėje jie išstumė Rygos įlanke gyvenusius lyvius. XIII a. pradžioje kuršiai jau kolonizavo visą šią teritoriją, vėliau vadintą Kuršo vardu (Mugurėvičs 1997: 78). Šiaurės rytuose kuršiai siekė Ventos vidurupj. Rytinė riba ējo Virvytės ir Minijos aukštupiais, o toliau į žemaičių pusę driekėsi dykros.

Pietinė kuršių riba nėra visai aiški. Prieš ateinant Ordinui, kaip liudija 1231 m. šaltinis, Nemuno žemupys nepriklausė kuršiams, čia minima atskira Lamatos žemė (Scriptores 1, 1861: 737). 1235 m. Ebstorffo žemėlapje (Stradiņš, Cēbere 2001: 331) Kuršas yra į šiaurę nuo pačių Nemuno žiočių, Lamata ten neparodyta. Kitame XIII a. vidurio (1265–1260) šaltinyje „*Descriptiones terrarum*“ yra taip parašyta: „Sambija jungiasi su Kuršu, kuris tēsiasi šiaurės kryptimi ir iš pietų bei iš vakarų yra apjuostas jūros. Rytuose yra pagoniška žemė, vadinama Žemaitija (*Samogitia*)...“ (cituota pagal: Gorski 1981; Mugurėvičs 1995: 24). Iš pietų kuršius juosianti jūra yra ne kas kita kaip Kuršių marios. Iš šio aprašymo matyti, jog Lamata priklausė Kuršui.

Vélesniame šaltinyje, apie 1290 m. parašytoje Eiliuotoje Livonijos kronikoje, šiauriniais kuršių kaimynais įvardijami lyviai (*Oselere*), o pietiniai kaimynai neminimi, tik nurodoma, jog Kuršas tėsiasi 50 mylių (Liveländische Reimchronik 351–352; 357–358). Tokiu atveju ir Lamata turėjo Kuršui priklausyti. Ši painiava išaiškinta 1252 m. liepos 29 d. dokumente. Iš jo aiškėja, jog Lamata, iki tol atskira teritorija, priskiriama Kuršo vyskupijai (LEK, Bd. I, Abt. 1, Nr. CCXXXVI), t. y. formaliai priklauso Livonijos ordinui ir Kuršo vyskupui. *De facto* ši priklausomybė įsigalijojo tik vėliau, mat Pilsoto žemei XIII a. viduryje teritorija į pietus nuo Žardės-Laistų piliakalnių nepriklausė, ir Ordinas su vyskupu pievomis prie Drevernos (šaltiniuose – *Drivene*) ir tarp Minijos bei Žardės upių nesidalijo (LEK, Bd. I, Abt. 1, Nr. CCXLIX).

Kartografuojant archeologijos paminklus, kuršių genties teritorijoje išskirtos atskiro, dar V–VI a. susidariusios teritorijos – žemės. Kad Kuršą sudaro penkios žemės, minima aprašant 853 m. jvykius (*Vita Anskarii*). XIII a. Ordino šaltiniai mini jau 9 Kuršo žemes (iš pietų į šiaurę): Pilsats, Megowe, Ceklis (*Ceclis*), Duvzare, Piemare (*Bihavelanc*), „terra inter Scrunden et Semigalliam“, Ventava (*Winda*), Bandava (*Bandowe*) ir Vanema (*Wannenia, Vredecoronia*) (LEK, Bd. I, Abt. 1, Nr. CCXXXVI). Gretinant archeologijos ir istorijos šaltinių žinias, galima gana tiksliai apibrėžti šių žemų ribas. Kuršo žemų teritorijos buvo labai nevienodos – nuo kelių šimtų iki kelių tūkstančių kvadratinų kilometrų.

1.

Lamata

Lamatos žemė (*Lammato, Lammata, Lamotin*) savo senuoju kultūriu palikimu artima kuršiams. Lamatos archeologinė medžiaga vie-

nū tyrinėtojų kartais priskiriama kuršiams, kitų identifikuojama kaip skalviška (Tautavičius 1987; Volkaitė-Kulikauskienė 2001: 134). Skirtingai apibrėžiama ir Lamatos teritorija. Kai kurie istorikai manė, jog Lamata prasideda nuo pat Klaipėdos ir tėsiasi iki Nemuno žiočių (Toeppen 1858). Kiti ieškojo Lamatos tarp Mėguvos (*Megowe*) ir Pilsoto (*Pilsats*) (Bielenstein 1892: 248; Zajaczkowski 1925: 14–17). Sembritzkio tvirtinimu, Lamatos reikėtų ieškoti Nemuno žemupio šiaurės vakaruose. Tai buvusi ne kas kita kaip Žemaitijos dalis (Sembritzki 1926: 6; Zabiela 1997). Remiantis tokiomis nuomonėmis, Lamatos dydis svyruotų nuo vienos pilų apygardos (*Borchsukunge*) dydžio iki maždaug 800 km².

Naujausi archeologijos duomenys leidžia patikslinti Lamatos ribas. Vakarinė žemės riba buvo Minijos upė Šiaurinė riba éjo Minijos intako Agluonos žemupiu, Aisės ir Veiviržo aukštupiais ir pastarojo intako Šalpės aukštupiu. Nuo čia rytinė Lamatos žemės riba tėsėsi į pietus link Graumenos, Ašvos ir Tenenio aukštupių iki Šyšos aukštupio. Toliau į rytus buvo upių ir upelių ištakos ir driekėsi dideli miškai. Pietrytinės ribas žymėjo Lazduonėnų apylinkių prie Šyšos upės gyvenvietės, o šios upės tékmė sudarė pietų žemės ribą.

Lamatos teritorija buvo apie 900 km² dydžio, o su tuo metu negyvenamomis marių pakrantėmis – per 1000 km². Dabar žinant kapinynus ir piliakalnius galima spėti Lamatoje X–XIII a. buvus 40–50 pilų ir gyvenviečių (Žulkus, Klimka 1989). Gyventojų tankis Lamatoje buvo patoginti mažas – centrinėje dalyje vienai gyvenvietei teko apie 12–13 km², o vidutiniškai apie 19 km². Svarbiausias Lamatos politinis ir administracinis centras buvo Skomantų pilis prie Veiviržo su satelitinėmis gyvenvietėmis (Žulkus, Klimka 1989).

2.

Mèguva

Labai tikétina, jog Mèguva (*Megouwe, Megowe*) yra buvusi tarp penkių IX a. viduryje Rimberto paminėtų Kuršių teritorijų. Seniausias dokumentas, kuriame randamas Mèguvos vardas, datuojamas 1252 m. balandžio 29 d. (LEK, Bd. I, Abt. 1, Nr. CCXXXVI). Šiandien dar ne visos Mèguvos senosios gyvenvietės žinomas – vien pagal archeologijos paminklus apibrėžta Mèguvos teritorija yra mažesnė nei buvo iš tikrųjų. Iš archeologinių ir rašytinių šaltinių (LEK, Bd. I, Abt. 1, Nr. CXLVI, CCLIII) žinomas 26 vietas: 21 kapinynas, 6 piliakalniai, 8 nenustatyti gyvenvietės (Žulkus 1997: 301).

Labiausiai į šiaurę nutolusios Mèguvos gyvenvietės buvo jau už Šventosios upės. Rytinė siena éjo lygiagrečiai Akmenos (Pilsoto žeméje ji vadinas Dange*) (*Danghe, Dange*) upei per 3–5 km į rytus nuo jos; toliau buvo dykra. Labiausiai į pietus nutolusi Mèguvos pilis buvo Anduliai (*Andullen*). Nuo čia žemës riba jau suko link jūros – čia nežinomas né vienas piliakalnis, tačiau paminėtos gyvenvietės Kaukas (*Caucas*) ir *Maytrinite* ir žinomas Girkalių kapinynas. Pietinj Mèguvos kraštą ženklinia du toponimai „Girkaliai“ (anksčiau – Girngaliai), kurie reišké „girios galą“. Be to, kaip tik nuo Andulių į pietus Akmenos upé pakeitėvardą, virto Dange.

Dauguma Mèguvos gyvenviečių buvo prie Akmenos ir jos intako Tenžés. Šiandien néra paprasta nurodyti Mèguvos administraciją ir politinj centrą. Palanga pajūryje yra buvusi svarbiausias žemës prekybinis centras, tarpregioninė šventvietė ir susirinkimų vieta (tingas) (Žulkus 1997: 300–302). Kitas svarbus Mèguvos centras buvo Anduliai-Kretinga. Gera geopolitinė padėtis Anduliams lémë būti pagrindiniu Mèguvos centru. Andulių-Kretingos reikšmę ankstyvaisiais

viduramžiais atspindi tradicija ją („Grotinga“) laikyti vienu iš svarbiausių vietų, kur yra buvusi ir skandinavų gyvenvietė (Narbutas 1994: 72, 473). XIII a. šaltiniuose Kretinga vadinama *Burgsuchung*. Kai Ordinas 1253 m. dalijo kuršių teritoriją, kuršių kilmieji Velthune, jo brolis Reygin, taip pat Twertikine ir Saweyde gavo Kretingos pilies apygardą su Kretingos pilimi. Šie keturi kuršiai, gavę Kretingos pilies apygardoje iš Ordino rankų žemes³ (LEK, Bd. I, Abt. 1, Nr. CCXLVI), turėjo būti senieji Andulių-Kretingos, o gal ir visos Mèguvos „kunigaikščiai“, kurių valdžią įtvirtino Ordino dotacijos. 1262 m. Kretingos kuršiai atsimeté nuo krikščionybés ir puolé Klaipédą. Netrukus Andulių-Kretingos pilis buvo sudeginta ir jos gyventojai išžudyti (LEK, Bd. I, Abt. 1, Nr. CCCXXIX). Tuo pačiu metu turėjo būti paliktos ir Palangos senosios gyvenvietės.

3.

Pilsotas.

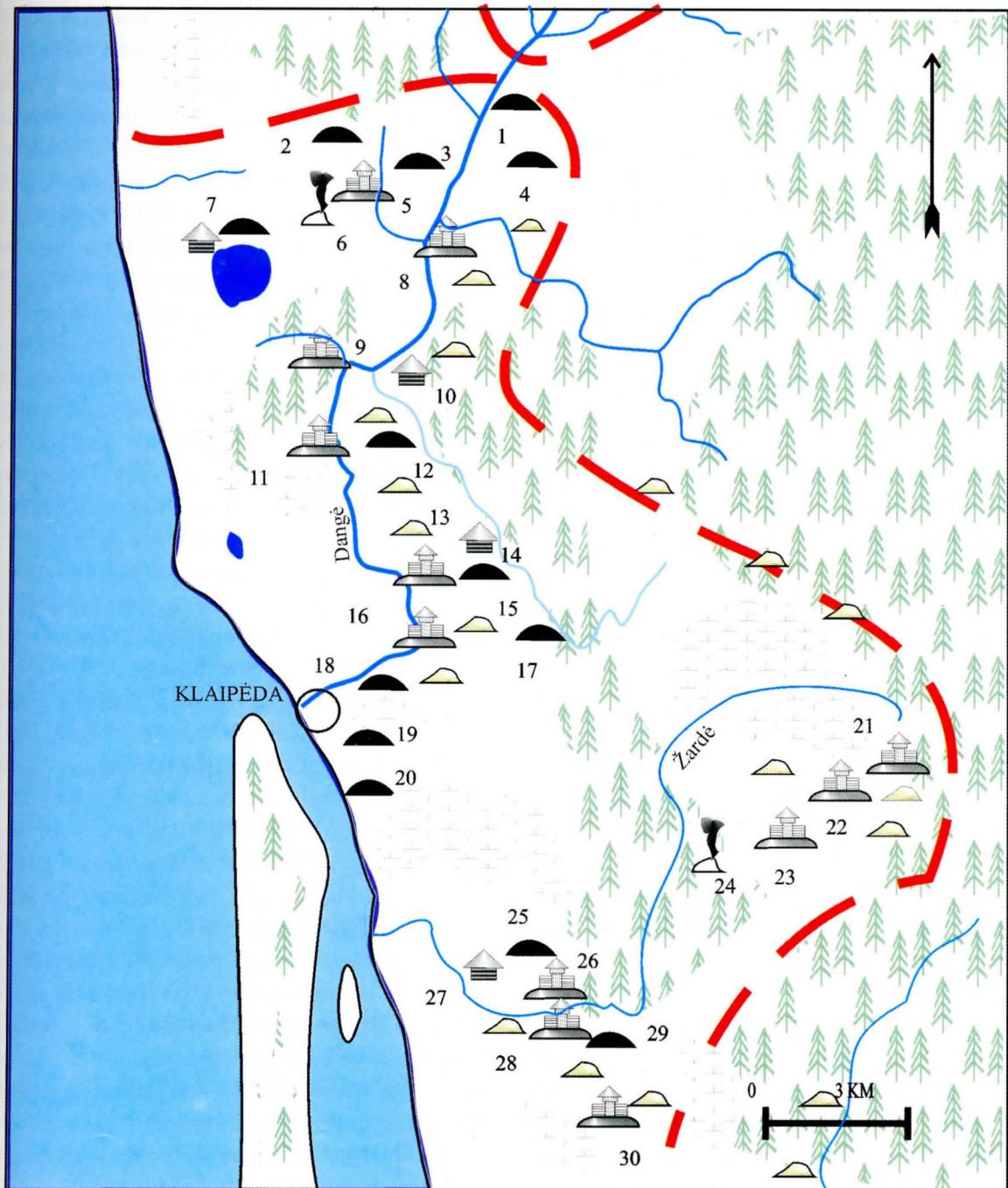
Ar Klaipėda buvo šios žemës centras?

Pilsotas (*Pilsaten, Pilsets*), kaip atskira kuršių žemë, paminéta 1252 m. liepos 29 d. šaltinyje (LEK, Bd. I, Abt. 1, Nr. CCXXXVI). Žemës vardo etimologija aiški – *pilseta* kuršiškai ir latviškai reiškia pilj arba miestą (Büga 1961: 166, 211). Yra nuomoné, jog žemë gavo vardą nuo Klaipédos Ordino pilies (Zajaczkowski 1925: 15–18), tačiau tai mažai tikétina, nes *Pilsats* vardas buvo paminétas tada, kai sprendimas statyti Klaipédos pilj dar tik buvo priimamas.

Pilsotas buvo mažiausia pajūrio žemë (1 pav.). Ji driekësi iš šiaurės į pietus palei Baltijos jūrą ir Kuršių marias apie 20 km, o į rytus nuo jūros nutolo per 10–13 km. Rytinė žemës siena éjo

* Dabartinis oficialus pavadinimas *Dané* (red. pastaba).

³ Gal tokiu bûdu buvo tik patvirtinta jų nuosavybè į anksčiau valdytą teritoriją.

1 pav. Pilsoto žemė. 1 – Cartai; 2 – neaiškus; 3 – Klauspusiai; 4 – Laukžemiai; 5 – Kukudra; 6 – Poganekule; 7 – Kalotė; 8 – Eketė; 9 – Mutina-Purmiliai; 10 – neaiškus; 11 – Tauralaukis (neaiškus); 12 – Aukštakiemai; 13 – Peleikiai; 14 – Slengiai; 15 – Pois(?); 16 – Kalniškiai; 17 – Klemiškė; 18 – Joniškė; 19 – Rumpiškės; 20 – Bernsteinbruchas; 21 – Gramboviškės; 22 – Galmene; 23 – Okte; 24 – Ouse Warpe; 25 – Bandužiai; 26, 27 – Žardė; 28, 29 – Laistai; 30 – Gibišiai

palei morenines kalvas, už kurių buvo dideli miškai. Pajūryje driekėsi virtinė nedidelių ežerelių ir pelkių. Jų reliktai yra Kalotės, Svanės (Šventės) ir Plazės ežerai (Žulkus, Klimka 1989).

Nedidelėse kalvose Žardės-Smiltelės aukštupiuose, už kelių kilometrų nuo Kuršių marių, stovėjo labiausiai į pietus nutolusios Pilsoto pilys Žardė (Sarde) ir Laistai (Lassiten), taip pat gyvenvietės, kurias dabar primena Laistų Bandalžių kapinynai. Netoli nuo čia yra buvusi šventvietė – išdžiūvęs šventas medis „lignum sanctum, quod vocatur Ouse Warpe“ (LEK, Bd. I, Abt. 1, Nr. DXL). Šios vietas reikėtų ieškoti į pietus (Salys 1930: 184) arba į rytus (Žulkus, Klimka 1989: 18) nuo Žardės. Keli kilometrai į pietus nuo Žardės yra buvusi dar viena pilis dabar jau suardytame Gibišių (Gibischken Martin) piliakalnyje (Zabiela 1995: 228). Už jo Lamatos link jau buvo didelės pelkės ir retai gyvenami miškai. Gali būti, jog teritoriją tarp Žardės ir Nemuno žiočių kontroliaavo Pilsoto gyventojai. Kai Lamata buvo priskirta Kuršo vyskupijai, Pilsoto teritorija staigiai išsiplėtė į pietus. 1253 m. balandžio 5 d. dokumente rašoma, kad Pilsoto pietinė siena buvusi Minijos žiotys⁴ (LEK, Bd. I, Abt. 1, Nr. CCXLIX). Rytinė Pilsoto riba sutapo su moreninių kalvų virtine, prasidėjusia Žardės-Smiltelės aukštupiuose. Už jų iki pat Minijos upės jau buvo miškai. Pilsoto pietrytinėje dalyje yra buvusios dvi šiandien dar nerastos pilys – Octe ir Galmene. Octe, atrodo, buvo Birbiškių kalvose, apie 7 km į rytus nuo Klaipėdos, kur stovėjęs Gramboviškių piliakalnis. Galmene reikėtų ieškoti buvusio Gilčių kaimo apylinkėse. Šiaurėje Pilsoto gyvenvietės beveik siejosi su Mėguvos kaimais – tarp jų buvo vos kelių kilometrų atstumas. Pilsoto kraštą žymėjo gyvenvietė šalia jau suardyto Cartų-Valėnų kapinyno prie Dangės. Nuo šios vietas žemės siena ėjo Kalotės ežero (ten buvo gyvenviečių) ir jū-

ros linkui. Dangės žemupyje, dabartinio miesto ribose, yra buvę Joniškės, Rumpiškės ir Bernsteinbricho vikingų laikų kapinynai (Žulkus, Klimka 1989: 16, 18, 21). Suardyto Bernsteinbricho kapinyno radiniai rodo, jog pamaryje prie Klaipėdos žmonės gyveno jau nuo romėniškojo laikotarpio (Zur XXI. Observation. 1724: 868–869).

Buvusioje Pilsoto žemėje dabar žinoma 30 archeologinių IX–XIII a. objektų, iš jų 10 piliakalnių. Pilsoto teritorija buvo apie 200 km² dydžio ir tankiai gyvenama; apie 1100 m. čia vienai gyvenvietei teko tik apie 8 km² teritorija. Remiantis archeologinių duomenų analize galima teigti, jog Pilsotas, skirtingai nei Mėguva, XII a. nepatyrė didesnio ekonominio nuosmukio. To priežastis galėjo būti laivybos Klaipėdos sąsiauriu ir prekybos pamario centruose suaktyvėjimas.

Žemės teritorijoje galima atsekti 4–5 gyvenviečių spiečius, pagal kuriuos galima identifikuoti XIII a. paminėtas pilių apygardas (*Borgsochungen, castellatura*). Iš jų svarbiausia buvo Pois (*Poys*) pilies apygarda „quae se extendit a mansis civitatis“ (LEK, Bd. I, Abt. 1, Nr. CCXLIX, DXL).

Iš Pilsoto piliakalnių išsiskiria Eketė – Akutte, Akitte 1253 m., Ackete 1285 m. (LEK, Bd. I, Abt. 1, Nr. CCXLIX, CCCXXIX). Ji yra žemės šiaurėtinėje dalyje, prie Dangės, apie 12 km nuo jos žiočių. Vikingų laikais Eketė buvo pasiekiamas laivais iš jūros. Jos apylinkėse žinomi dar trys kapinynai ir vienas nedidelis piliakalnis. Kompleksą, apsaugotą nedidelių, bet giliai įsiréžusių upelių, sudaro piliakalnis, gyvenvietė ir alkvetė. Kasinėjant piliakalnyje aptikta pastatų ir spalvotųjų metalų apdirbimo dirbtuvė (Merkevičius 1974). Senovinė gyvenvietė užima daugiau kaip 6 ha plotą. Išilgai jos ėjo gatvė, abipus jos stovėjo pastatai (Jarockis 1998: 68). Eketė iki XIII a. buvo pagrindinis ir svarbiausias Pilsoto žemės centras.

Šalia Dangės, pagrindinio Pilsoto žemės vandens kelio, buvo dauguma šios žemės piliakalnių ir penkios ar šešios gyvenvietės. Kažkur išiaurės vakarus nuo Eketės, dešiniajame Dangės

⁴ „usque ad locum, ubi Minia et Memela confluunt“.

krante, yra buvęs Kukudros piliakalnis ir gyvenvietė Poganekule (gal alkvieta?). Abu paminklai buvo sunaikinti dar XIX a. pradžioje (Boetticher 1898: 84).

Pilsoto ekonomikoje didelę reikšmę turėjo prekyba ir laivyba. Vikingų laikų Klaipėdos apylinkių (Joniškė, Rumpiškės) ir toliau esančiuose kapinynuose (Aukštakiemai, Slengiai, Bandužiai) rasta svarstykliai sidabrių sverti ir svorelių, skandinaviškų importų.

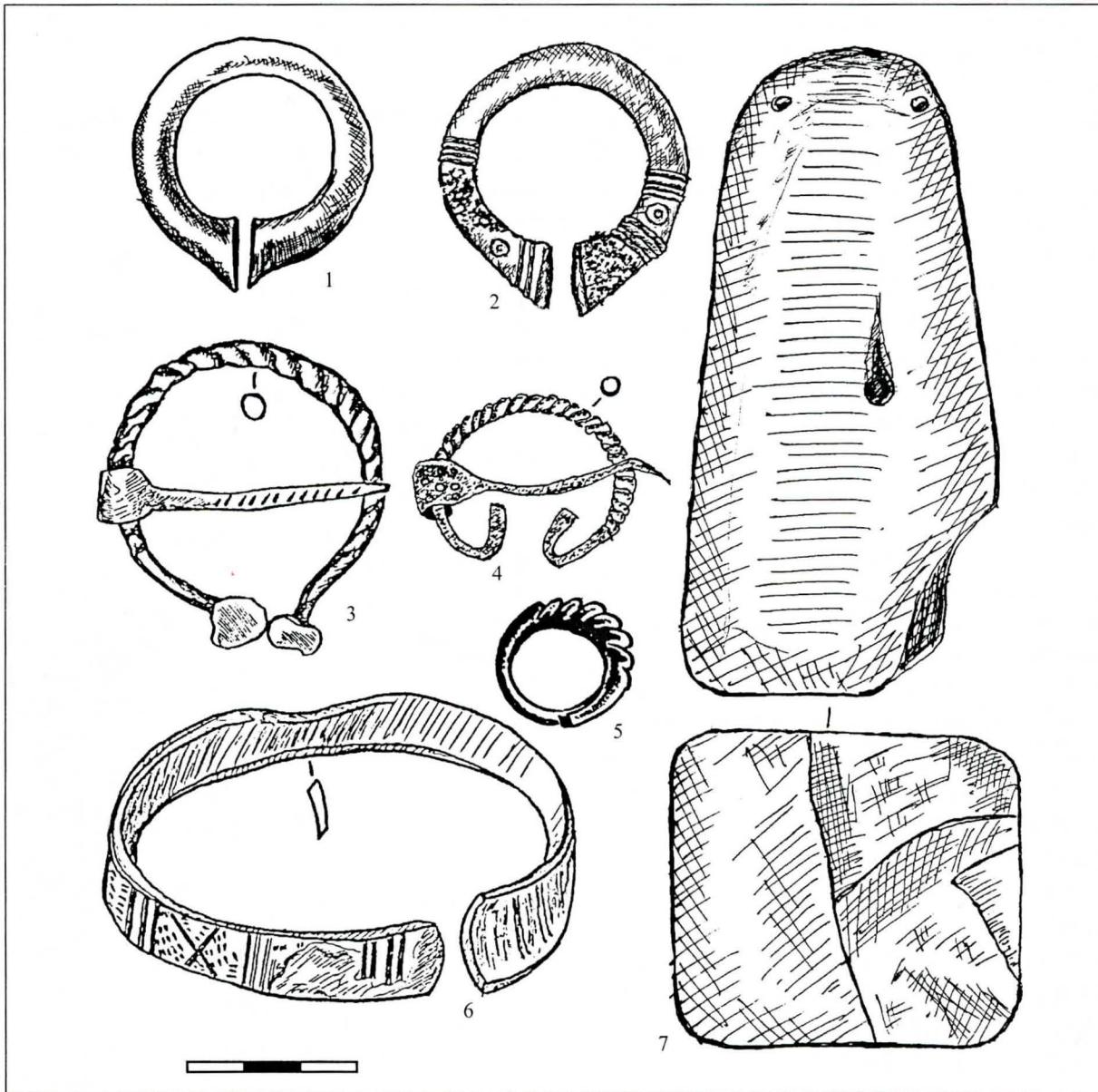
Pilsoto pietuose tyrinėtas dar vienas išskirtinis gyvenamasis kompleksas – Žardė-Laistai. Prie Žardės-Smeltelės upelio šalia Kuršių marių apie 1 km atstumu vienas nuo kito yra trys piliakalniai ir du kapinynai. Vikingų laikais j Žardės-Smeltelės upelį lengvai įplaukdavo laivai. Radiniai Žardės gyvenvietėje ir Bandužių kapinynuose (jų buvo du) rodo, kad čia XI–XII a. buvo prekybos centras, kuriame galėjo gyventi ar lankytis ir svetimų kraštų pirkliai. Žardės gyvenvietės komplekse ieškoma ankstyviesiems miestams būdingų bruožų (Genys 1998). Žardė-Laistai, be abejo, buvo svarbus Pilsoto centras su įtvirtinta prekybine gyvenviete, tačiau ji nebuvo Pilsoto politinis ir administracinis centras.

Ar buvo kuršių gyvenvietė Klaipėdoje? Jokie rašytiniai šaltiniai kol kas nepatvirtina nuomones, jog Klaipėdoje stovėjusi kuršių pilis su mūriniu gynybiniu bokštu ir buvęs klestintis prekybos miestas, užstatytas mediniais ir net mūriniais pastatais (Raulinaitis 1966: 342–349).

Žemos pelkėtos vietas Dangės žiotyse buvo nepatogios gyventi; yra visuotinai paplitusi nuomonė, jog baltais tradiciškai kūrėsi aukštesnėse, kalvotose vietose. Remiantis Baltijos jūros prekybos centrų situacijos analogijomis, IX–XII a. emporijų reikėtų ieškoti toliau nuo jūros, palankesnėse gyventi ir saugesnėse vietose (pvz. Žardės-Laistų kompleksas). Pastarųjų metų tyrimai betgi rodo, jog Kurše X–XII a. būta ir žemai prie ežerų arba jų salose įkurtų įtvirtintų gyvenvietių. Pamariai apie Klaipėdą irgi nebuvo tušti.

Kasinėjant ir atsitiktinai Klaipėdoje buvo rasta kuršiškų papuošalų. Ši kolekcija negausi: dvi pasaginės segės platėjančiais galais, dvi pasaginės segės tordiruotu ir susuktu lankeliu plokščiais galais (vienos jų galų plokštelės nukritusios), juostinė apyrankė, žiedas tordiruotu pastorintu viduriu, skambaliuko pavidalo kabutis (žvangučis). Visi dirbiniai yra žalvariniai. Be to, 1999 m. buvo rastas vertikaliųjų audimo staklių pasvaras (2 pav.). Šių kuršiškų dirbinių chronologija yra labai svarbi diskutuojant apie baltišką Klaipėdos miesto kilmę.

Pasaginės segės platėjančiais galais, tipiskas X–XII a. kuršių papuošalas, vėliau išplito ir gretimose žemėse. Vėlyviausi šių segių variantai datuojami XIII–XIV ir net XV a. pradžia (Bliujienė 1999: 134). Segės platėjančiais galais Lietuvos viduramžių senkapiuose neretai yra to paties laikotarpio, kaip ir segės plokščiais galais bei žvangučiai, t. y. XIII–XVI a. (Petrulienė 1995; Rickevičiūtė 1995; Urbanavičienė 1995; Urbanavičienė 1995a; Vaškevičiūtė 1995). Palangoje, Žemaičių kalnelyje, segių plokščiais grybo pavidalo galais buvo rasta XV a. antrosios pusės – XVI a. pradžios kapuose kartu su Ordino, Rygos vyskupo ir Lietuvos didžiųjų kunigaikščių monetomis (Žulkus 1992: 92). Vadinas, Klaipėdos pilies bastionų sampiluose ir kitur rasti kuršiški papuošalai gali būti palikti kuršių, gyvenusiu jau Ordino Klaipėdoje. Abejonių keltų tik vienas 1999 m. radinys – nupjautos keturkampės piramidės pavidalo molinis vertikaliųjų audimo staklių pasvaras (Žulkus. Ataskaita 1999). Vertikaliosios audimo staklės ir jų pasvarai išnyko XII–XIII amžiuje (Žulkus 1997: 257). Žardės gyvenvietėje rastas panašus pasvaras datuotas IX–X a. (Genys 1995: 124). Staklių pasvarų į kapus nedėdavo – tai gyvenvietėms būdingas radinys. Pasvaras rastas Princo Karlo bastiono sampile. Ten jis galėjo patekti atsitiktinai, su atvežtu gruntu, bet

2 pav. Kuršiški radiniai Klaipėdos piliavietėje ir senamiestyje. 1–6 – bronza, 7 – išdegtas molis

galėjo būti išmestas kartu su gruntu iš Dangės pakrantės, kasant pilies griovius.

Akivaizdu, jog turimų duomenų nepakanka teigti, jog, iki ateinant Ordinui, Klaipėdoje buvo kuršių gyvenvietė. Kita vertus, jos buvimo tie radiniai nepaneigia. Šis įdomus klausimas kol kas lieka neatsakytas.

4.

Nemunas – kelias iš vakarų į rytus

Nemunas nebuvo kuršių vidinė upė, tačiau visais laikais susisiekimas ir prekyba Nemunu turėjo reikšmęs ne tik prie jo gyvenusioms gentims. Klaipėdos apylinkių kuršai visą laiką

kontroliavo laivybą Klaipėdos sąsiauryje, o nuo XII a., šiam sąsiauriui virtus Nemuno žiotimis į jūrą, ir prie Nemuno gyvenusių baltų ryšius su Baltija. Nemunas visais laikais buvo antras pagal reikšmę po Dauguvos prekybos keliais, jungęs baltų gentis su Baltijos jūros šalimis.

Nemuno, kaip svarbiausios grandies tarp vakarų ir rytų baltų kultūrų, vaidmenį gerai iliustruoja romėniškojo laikotarpio papuošalų ir jvaičių dirbinių paplitimas. Galima spėti, jog jau V–VII a. Nemuno prekybinis kelias per savo intakus Nerj, Ščarą, Servečią per valkomis buvo sujungtas su Dauguvos ir Pripetės baseinais, toliau – su Dnepru, tačiau nėra pakankamai duomenų, rodančių Nemuno, kaip prekybos kelio, iš Baltijos jūros į Dnepro baseiną aktyvų funkcionavimą VII–VIII a. Nemuno, kaip svarbiausios Lietuvos vidaus prekybinės arterijos, vaidmenį lėmė skandinavų ir baltų santykių raida VIII–XII a. (Žulkus 1996).

Nuo XI a. didelėje kuršių gentyje savo turtin-gumu ir ekonominiu (gal ir politiniu) stabilumu išsišyrė pietiniai kuršiai, kurių žemėse tuomet buvo svarbiausi prekybos centrai. XI a. pradžioje nustojė egzistuoti sembiškas Kaupo-Viskiautų prekybos centras, pradėjo užakti ten buvęs sąsiauris tarp jūros ir Kuršių marių (Kleeman 1939; Кулаков 1994). Tai suteikė gerą galimybę prekybos centrums atsirasti ir augti Klaipėdos apylinkėse (Žardė-Laistai). Šiame kontekste galime matyti svarbų pietinių kuršių vaidmenį baltų vakarų–rytų prekybos konjunktūroje.

Nemuno žemupyje tuo metu dar buvo Linkūnų (netoli Tilžės) prekybos centras (von zur Mühlen 1975: 53; Bertašius 2001: 194). Jau seniai pastebėta, kokie ypatingi yra Nemuno žemupio vietovardžiai. Pasak Aschmanno, daugelis šių vietovardžių mini vikingus (variagus). Pvz.: Vorusnė, Swarren, Skulbetwarren, Plaušvariai, Pilvariai, Leitvariai, Variškės, Vartuliškės, Warskillen. „Var“ reiškia „Wehr“ (jtvirtinimai, ginklai). Esą variagai buvę ginkluoti žmonės, ku-

rie su jūriniais laivais iš Švedijos per jūrą keiliaudavo ir čia plėšikaudavo bei prekiaudavo (Aschmann 1963). Pastebėtina, jog šaknis var gali būti siejama ir su švedišku vara, danišku vare, reiškiančiu prekę. Iltikinamo hidronimų su var išaiškinimo remiantis baltų kalbomis neranda ir kalbininkai (Vanagas 1981: 362–363).

Kitas prekybos centras, sprendžiant iš gausių skandinaviškų importų (LAA, IV:122), galėjo būti Viešvilės apylinkėse ar prie Jurbarko. Dėl to Vidurio Lietuvos kultūra buvo smarkiai veikiama prūsų ir kuršių (Bertašius 2001).

Labai įdomus yra Nemuno upės pavadinimas. Aukštupyje ir vidurupyje didžiausia Lietuvos upė nuo seno vadinta Nemunu, tuo tarpu jos žemupij XIII a. atėjė vokiečiai vadino Memel. Šis vardas yra ne vokiečių sugalvotas, bet autentiškas – toji upė, anot 1253 m. popiežiaus Inocento IV 1253 m. rugpjūčio 23 d. bulės, vietinių žmonių kalba buvo vadintamas Memelle (*Memole vulgariter appellatum*), (PUB, 1, H. 1, Nr. 275, S. 207; Mažeika 1993: 105–106; Demereckas 1995). Šis Memelis nuo Tilžės dalijosi į keturias šakas, kurių svarbiausia senovėje buvo Rusnė (*Russ*), dabar tai Atmata. XIII a. buvo pirmą kartą paminėtas Kuršių nerijos vardas – *neria curonensis* (Willowait 1969: 128).

Ordinui užkariajavus Pavyslį ir kariaujant pietinėse bei vakarinėse prūsų žemėse, prekyba mariomis ir Nemunu gerokai suaktyvėjo. Šiuo vandens keliu skalviai, aukštaičiai ir lietuviai apsirūpindavo druska, ginklais ir kitais dalykais, kuriuos gabeno skandinavų, Rygos ir sembų pirkliai (PUB, 1, H. 1, Nr. 275, S. 207). Klaipėdos sąsiauris tuo metu liko vienintelis patikimas vandens kelias į Kuršių marias, nes pratakas ties Šarkuva, vikingų laikais buvęs svarbiausias prekybos kelias iš jūros į marias ir Nemuną, dėl atviros jūros ir dažnos bangų mūšos XIII a. viduryje galėjo egzistuoti tik nuolat ją gilinant. Jos išlai-kymas reikalavo pernelyg didelių darbo sąnaudų (Jähnig 1989: 121).

III. ORDINO PILIES ĮKŪRIMAS

Užkariaudamas prūsų žemes, Ordinas nesitenkino svarbesnėmis prūsų pilimis. Užimto krašto apsaugai žemių ir dykrų pakraščiuose buvo sparčiai statomi nedideli žemių ir medžio įtvirtinimai, vadinti *Wildhäuser* arba *Flehhäuser*. Kai kurių senųjų prūsų pilių vietoje buvo statomos naujuojančios krašto valdytojų pilys. Dauguma tų greitosiomis įkurtų mažų, bet svarbių valdžios centrų gana greitai išnyko (Wenskus 1986: 321–323). Tose pačiose vietose, kur anksčiau stovėjo prūsų pilys, kai kur atsirado didesnės bei svarbesnės Ordino pilys (Germau, Honeda-Balga, Medenau, Schaaken, Kaimen, Ragnit, Tvankstė – Königsberg). Kai kurios pilys iškilo senųjų prekybos centrų vietoje, pvz., Schonewik-Fischhausen, kurtarp Aistmarių ir jūros yra buvusi sena prekyvietė (Gause 1996: 15; Borchert 1991; Torbus 1998: 67, 87, 241). Daugumą laikinų Ordino pilių ilgainiui pakeitė mūrinės pilys.

Kurše Ordino pilių, pastatyti senųjų kuršių pilių ar gyvenviečių vietose, buvo gerokai mažiau. Kita vertus, Ordinas Kurše savo pilis irgi statė buvusiose centruose arba netoli jų (tie centrai buvo strategiskai svarbesnėse vietose, geriau pritaikyti gynybai, apie juos buvo tankiau gyvenama). Šiauriniame Kurše taip atsirado Pilten, Kandava ir Talsi pilys (Mugurēvičs 1997: 88–90). Dauguma kuršių centrų netapo Ordino pilimis, ypač pietiniame Kurše. Visu pirma čia turimos omenyje buvusios net ir didelės kuršių pasienio pilys. Sumažėjus gyventojų, jos greitai išnyko (pvz., Gondinga).

Klaipėdos apylinkės buvo Pilsoto kuršių pilių, gyvenviečių bei prekybos centrų koncentracijos vieta. Žardės ir Laistų pilyse sėdėję valdovai galėjo nesunkiai kontroliuoti įplauką į marias – tiesiai priešais Žardės-Smelotelės žiotis yra Kiau-

lės Nugaros sala (archeologiškai dar netyrinėta), dalijanti sąsiaurį į du pratakus. Kas kontroliavo Klaipėdos sąsiaurį, tas laikė rankose Nemuno prekybos raktą.

Tokios vietos Ordinas negalėjo palikti be dėmesio, siekdamas izoliuoti Lietuvą nuo Baltijos jūra keliaujančių žmonių ir prekių, taip pat sujungti prūsiškąją ir livoniškąją šakas. Klaipėdos pilies statybą 1252 m. lémė keletas aplinkybių, kurias tiksliai nusakė istorikas G. Willoweitas:

1) reikėjo užtikrinti prūsiškosios ir livoniškosios Ordino šakų ir kelio nuo Narvos iki Šlochau (*Schlöchau*) jūros pakrante ir Kuršių nerija saugumą;

2) Ordinui reikėjo nutraukti sembų ir žemaičių ryšius, kuriems palaikyti jie naudojosi keliu, éjusiu Kuršių nerija;

3) buvo siekiama užeiti nepaklusnių žemaičių užnugarin ir atkirsti Lietuvą nuo jūros;

4) pastatyti vartus, atveriančius kelią Nemunu į Lietuvos žemes (Willoweit 1969: 42–43).

Pilies statybą Dangės žiotyse iniciavo Livonijos ordino magistras Eberhardas von Seyne ir Kuršo vyskupas Heinrichas. Vieta buvo pasirinkta neatsitiktinai. Kuršių prekybos centrų uostams, kurie XII a. ir iki XIII a. vidurio kūrėsi prie Dangės, Žardės-Smeltelės ir marių pakrantėse, neįreikė gilių vandenų. Ordino laikais Baltijos jūroje jau baigėsi vikingų tipo laivų epocha – jūrą užkariavo naujo tipo didesni ir didesnės gramzdos laivai, kuriems reikėjo didesnių ir gilesnių uostų. Tokia vieta buvo Dangės žiotys.

Seniausiai žinomi dokumentai, kur rašoma apie pilies statybą tarp Dangės ir Nemuno (marių), datuojami 1252 m. liepos 29 ir rugpjūčio 1 d. (LEK, Abt.1, Bd. 1, Nr. CCXXXVI, CCXXXVII)⁵, tačiau kalavijuociai turėjo jau ir anksčiau šiose vietose lankytis, žvalgyti, o gal ir laikinai apsistoti. Matyt, dėl to pilies statybos data nurodoma

⁵ Zemrau nurodo, kad pilis buvusi visai baigtą 1252 m. liepos 29 d. (Semrau 1929: 92).

nevienodai: kartais 1242, kartais 1251 m. (Boetticher 1898: 85; Hartknoch 1684: 42; Toeppen 1858: 222; Tautavičius 1971: 285).

1252 m. spalio 19 dienos dokumente rašoma, kad pilis jau pastatyta ir pavadinta Mimmelburg (*Mimmelborg*). Netrukus buvo numatyta vieta miestui (LEK, Abt. 1, Bd. 1, Nr. CCXXXVI, CCXLV). Jau pirmaisiais metais po pilies pastatymo susirūpinta jos ir būsimo miesto apsauga. Tam tikslui Ordinas visų pirma ēmėsi politinių priemonių. Jau minėtos dotacijos vietiniams kuršių kilmingiesiems aiškiai rodo, jog buvo susitarimas tarp kuršių ir Ordino (ši sutartis iširo po 1260 m.). Dėl to kalavijuociai gana nesunkiai, išvengę vietinių kuršių pasipriešinimo, pasistatė pilį Klaipėdoje ir ēmėsi apie ją kurti apsauginių pilaičių sistemą. Saugotis reikėjo ne kuršių, o jų kaimynų žemaičių ir sembų.

Archeologijos duomenys rodo, jog XII ir XIII a. riboje Skalvoje ir Lamatoje atsirado sembų materialinei kultūrai būdingų bruožų. Tai galėjo reikšti sembų kultūrinę ir karinę ekspansiją. XII a. pabaigoje sustiprėjė žemaičiai, matyt, siekė daryti įtaką pietiniame Kurše ir Lamatos žemėje. Taip Lamatoje ir kuršių žemėse galėjo susidurti žemaičių ir sembų interesai. Mes nežinome, kaip rutuliojosi ši kolizija, bet aišku, kad XIII a. pradžioje ji peraugo į žemaičių ir sembų sąjungą, nukreiptą prieš Ordiną. Žemaičių karai traukė per Skalvą ir Kuršių neriją į Sembą, ten jungėsi su sembais ir drauge stojo prieš kryžiuočius (Voigt 1828: 65–67). Klaipėdos pilies statyba gerokai suneramino žemaičius ir sembus, ir jie bendromis jégomis bandė iš ten kalavijuocius išginti. Žemaičių ir sembų žygiai, nepaisant to, kad Ordinas Kuršių nerijoje statė įtvirtinimus, vyko dar ir XIII a. pabaigoje (Dusburgietis: 209–210).

Apsauginės pilaitės, kaip liudija 1253 m. vasario 8 d. dokumentas, buvo pastatytos miestui priskirtų žemių pakraščiais (LEK, Bd. I, Abt. 1, Nr. CCXLV), strategiškai svarbiose vietose. Ju-

valdytojų vardai neminimi, tačiau jie, matyt, buvo iš tų pačių apkrikštystų kuršių. Rašoma, jog, 1323 m. užpuolus lietuviams, buvo sudegintos ir trys naujakrikštų pilys (Dusburgietis 344; 275).

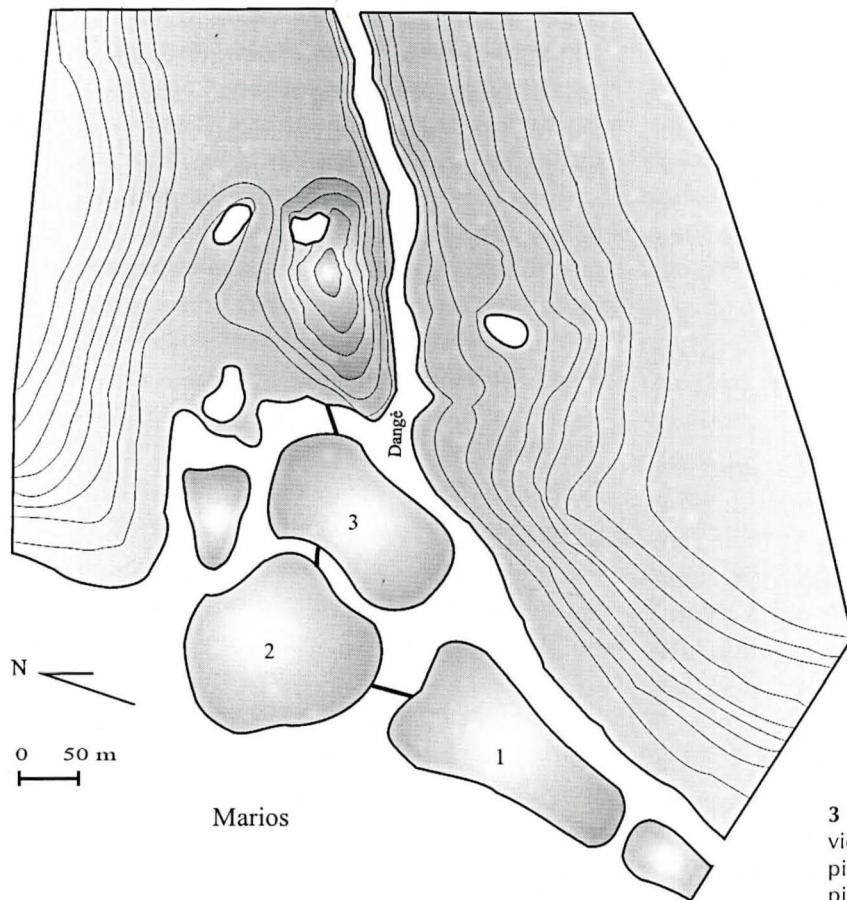
Dvi iš šių pilaičių yra šiek tiek tyrinėtos. Laistų piliakalnis prie Žardės-Smeltelės upelio išskirria taisyklinga apskrita aikšteli ir aukštū žiediniu pylimu, elementais, būdingais Ordino žemaičių-medžio pilims. Be to, piliakalnio papédėje rasta Ordino keramikos ir XI–XIV a. būdingų radinių (Žulkus 1984: 41–42). Antroji pilis, viena iš buvusių mažesnės reikšmės kuršių centrų, yra Klaipėdos miesto senajame šiauriniame paribyje, aukštame ir stačiame nedidelio Purmalių upelio krante. Purmalių piliakalnis buvo nedidelis, bet nuo lygumos turėjo aukštą pylimą. Šalia senojo piliakalnio palei upelio vagą yra supiltas tiesus apie 100 m ilgio pylimas, skirtinas Ordino laikotarpiui. Purmaliai turėjo saugoti Klaipėdą nuo Palangos pusės. Tuojuo po pilies pastatymo sukurtoji mažų pilų gynybinė sistema buvo pakankamai efektyvi. Įrodymu galėtų būti tas faktas, jog 1257 m. žemaičiai ir sembai Klaipėdą puolė ne iš sausumos, bet iš vandens pusės (Livländische: 3819).

IV. PILIES IR Miesto istorinė topografija XIII–XV amžiais

Klausimas, kur buvo pirmoji Klaipėdos pilis ir senojo miesto vieta, jau seniai domina istorikus. Nuomonės išsišikiria: vieni (Roerdansz 1792: 162; Sembritzki 1926: 14; Miškinis 1979: 19–36) manė pilį ir miestą, t. y. dabartinį senamiestį, buvus tose pačiose vietose, kaip ir XVII–XX a., kiti (Zurkalowski 1909; Žulkus 1991: 7, 8, 40–44) laikėsi nuomonės, jog pilies ir ypač miesto vietas keitėsi. Taip yra todėl, jog šykščias istorines žinias sunkiai sekasi susieti su istorine miesto topografija, kuri iki šiol taip pat

ne visai ištirta. Klaipėdos senamiesčio istorinė, reljefo rekonstrukcija jau buvo atlikta remiantis turėta geologinė, archeologinė bei kartografinė medžiaga (Žulkus 1977). Beveik tuo pačiu metu Vokietijoje buvo publikuotas Klaipėdos istorinės raidos planas su senojo reljefo daline rekonstrukcija (Stoob 1979; Forstreuter 1981: 381). Klaipėdos miesto istorinės topografijos XIII–XVI a. schemas vis dar koreguojamos atsirandant naujiems archeologijos duomenims (Žulkus 1991) (3 pav.).

XIII a. Dangė tekėjo senaja vaga, kurios vietoje dabar yra Didžioji Vandens gatvė ir dalis kvartalų šalia jos. Prie pat žiočių Dangės slėnis buvo apie 800 m pločio, jos krantai buvo iškilę iki 4,5 m aukščio. Šiame slėnyje Dangė ties dabartine Teatro aikštė dalijosi į kelias ša-

3 pav. Klaipėdos pilis ir miestas XIII a. viduryje: 1 – sala, kurioje spėjama stovėjus pirmają medinę Ordino pilį; 2 – mūrinės pilies vieta (po 1253 m.); 3 – miesto sala

kas ir senvages, sudarydama žemas, smėlingas salas. Ten, kur dabar baigiasi Turgaus gatvė ir prasideda Teatro aikštė, buvo dar senesnės vagos liekanos. Senojo teatro pastato rytinis kampos yra išmūrytas buvusioje baloje, Teatro ir Žvejų gatvių sankirtoje buvo senvagės tvenkinys. Tarp Pilies gatvės, dabartinės Dangės vagos ir pilies griovių buvo sala, vadinta Holm (Zurkalowski 1909: 112). Į pietvakarius nuo jos, visai šalia, buvo kita gana didelė sala, kurios vakarinj kraštą plovė marių vanduo, o pietinj supo pagrindinė Senosios Dangės vaga. Į rytus nuo šios salos buvo pratakas (pradžioje gal senvagės dalis, o vėliau iškastas). Trečia didelė sala tarp antrosios salos ir Dangės galėjo būti suformuota jau žmonių, atkirtus galą sausumos į vakarus nuo Teatro aikštės. Palei marių krantą tekėjo upelis, kuris irgi įsiliejo į Senąją Dangę (šio upelio vaga dar pažymėta daugelyje XVII–XVIII a. miesto planų (Miškinis 1979: 6, 8, 10 pav.). Jis nuo marių skyrė siaurą žemės ruožą. Sujungus tą upelį su mariomis grioviu, labai lengvai buvo padaryta dar viena ar kelios salos palei marių (sąsiaurio) krantą. Čia ir reikėtų ieškoti pirmosios medinės 1252 m. pastatytos pilies pėdsakų (Žulkus 1994: 6; 1997: 305–306).

Pirmaji Klaipėdos pilis buvo pastatyta kai-riājame Senosios (ir tuo metu vienintelės) Dangės krante. Šis teiginys paremtas reljefo rekonstrukcija ir šaltinių analize (LEK, Bd. I, Abt. 1, Nr. CCXXXVI, CCXXXVII, CCXL, CCXLIV, CCXLV). Tokios pat nuomonės buvo istorikai Eri-chas Zurkalowskis (1909: 106–109) ir iš naujo šaltinius išnagrinėjęs Bernhartas Jähnigas (1994). Mūrinės 1253 m. pilies liekanų galima tikėtis dešiniajame Senosios Dangės krante, saloje prie marių, kur pradžioje buvo planuota statyti miestą (dabartinės piliavietės vakarinėje dalyje). Tarp senosios pilies ir šios salos buvusiame priešpi-lyje mūrinei piliai buvo per maža vietos (LEK, Bd. I, Abt. 1, Nr. CCXLV). Apie naują pasirinktą

vietą miestui nėra žinių. Gali būti, jog jau XIII a. antrojoje pusėje, sujungus grioviu Dangės senvagių reliktus dab. Teatro aikštėje, buvo suformuota dar viena sala, kurioje ir pradėta statyti Klaipėdos miestą. Tačiau XIII a. Klaipėdos situacija dar nėra pakankamai aiški. 1975–1981 m. archeologiniai kasinėjimai (Žulkus. Ataskaitos. 1975–1981) rodo dabartinėje piliavietėje iki XV a. pradžios buvus dvi salas ir prataką tarp jų. Tas pratakas skyrė pilį nuo priešpilio. Jis galėjo būti natūralus ir pritaikytas gynybiniam grioviui, taip pat specialiai tam reikalui iškastas.

XV a. pradžioje pratakas buvo užpiltas, pilies teritorija, atrodo, išplėsta rytų ir šiaurės rytų kryptimi, tačiau neaišku, ar miesto plotas dėl to sumažėjo. Pilį ir miestą buvo bandyta sujungti į vientisą gynybinę sistemą – lokaciją (Baczko 1793: 308). Lokacijų kūrimas Ordino žemėse vyko XIV–XV amžiais, ir nemaža miestelių buvo perkelta į kitas vietas arba kuriamą šalia pilii (Clasen 1927: 132–135; Guerquin 1974: 48). Statybos ir jtvirtinimo darbai buvo pradėti 1409 m. (Zurkalowski 1906: 25), bet juos sutrukė Žalgiario mūšis. Vėliau jie buvo atnaujinti, 1414 m. vėl minimas lokatorius (Zurkalowski 1906: 24, 29), tėsėsi dar 1424 (Zurkalowski 1909: 25) ir 1429 metais (Acten Nr. 391, S. 519). Pilies priešpilį ir miesto salą jungė tiltas, kurio liekanų aptikta po pilies Princo Frydricho bastionu. XV a., pastačius pilį ir miestą, Klaipėdos topografija šiek tiek pasikeitė. Platūs antrėji pilies grioviai (Žulkus 1991: 40–43; 1994: 11) atkarto senosios pilies salos vakarinę dalį. Tarp pastarosios salos ir salos⁶, vadintos Holm, buvo pastatytas dar vienas tiltas (jo liekanos datuotos XV–XVI a.). Iš 1475 m. dokumento žinoma, kad miestas buvo „prieš mūsų pilį“ (Sembritzki 1926: 51). Archeologijos duomenimis, išskirtos XV a. piliavietės plotas atitinka Stoobo plane parodytą pilies „salą“.

⁶ O ne tarp pilies ir miesto, kaip anksčiau manyta (Žulkus 1991: 40–43).

4 pav. Klaipėda XIII–XV a. (maketas)

Senojo miesto kultūriniai sluoksniai plečiant pilies išorines fortifikacijas buvo beveik visai suardyti. Kasinėjant tarp dabartinės Dangės ir pilies griovių, rasta XV a. pirmosios pusės keramikos ir monetų. Senojo miesto salos rytinj kraštą irgi dokumentuoja archeologiniai duomenys: aptikta palisadų liekanų ir tilto pėdsakų, daug keramikos ir kitokių dirbinių (Sprainaitis. Ataskaita. 1991; 1992). Kultūriniai sluoksniai čia rodo tris miesto sutvirtinimo etapus, o konstrukcijų dendrochronologinės datos yra tokios: pirmojo etapo – 1348 m., antrojo – apie 1395 m., trečiojo – apie 1410 (Genys. Ataskaita. F. 5, b. 18 KL; Brazauskas 2002).

Galima spėti, jog XIII–XV a. miesto plano stūburą sudarė dvi statmenai susikertančios gatvės, tiltais sujungtos su priešpiliu ir kraštu. Senosios bažnyčios (arba bent viena miesto bažnyčia su

kapinėmis) galėjo būti pietvakariname miesto salos kampe (4 pav.). Panašiai to meto miesto planą atkuria ir Willoweitas. Jis manė, jog pirmieji miestiečių namai grupavosi miesto saloje apie bažnyčias ir turgų (Willoweit 1969: 83).

Turimi archeologiniai duomenys teigia, jog pusiasalyje į rytus nuo XIV–XV a. miesto, dešiniajame Senosios Dangės krante, dabartiname senamiestyje, pradėta gyventi tik nuo XV a. antrosios pusės, bet ne anksčiau. Kultūrinio sluoksnio plėtra šioje vietoje yra neblogai išanalizuota (Žulkus 1991), todėl reikia laikyti nepagrįstomis teorijas ir teiginius, kad Klaipėda dabartinio senamiesčio vietoje buvo jiskūrusi jau XIII a.

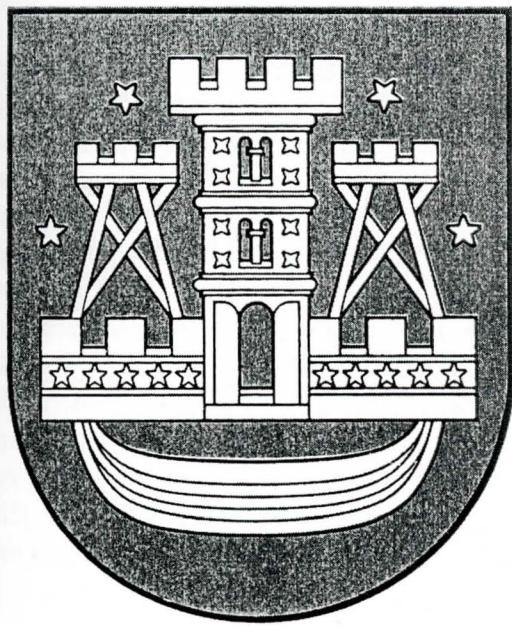
V. SENASIS KLAIPÉDOS MIESTO ANTSPAUDAS

Yra žinomi du senieji miesto antspaudai – didysis ir mažasis. Didžiojo antspudo išlikę du spaudai: vienas Getingeno valstybiniame archyve, antras – Liubeko miesto archyve. Pastarasis yra buvęs ant 1446 m. lapkričio 5 d. parašyto Klaipėdos burmistro ir miesto tarybos laiško Liubeko miestui (Sembritzki 1926: 61; Neu 1958; Kurschat 1963; Willoweit 1969a). Originalaus vaško antspudo, užtvirtinusio šį laišką, nebéra – ji sunaikino laikas. Prof. Svenas Ekdahlis 1992 m. slaptajame valstybiniame Prūsijos archyve vėl surado Klaipėdos miesto didžiojo antspudo 1618 m. ir mažojo antspudo 1605 m. originalius atspaudus ant popieriaus. Didysis 1618 m. antspaudas yra identiškas 1446 m. vaško ant-

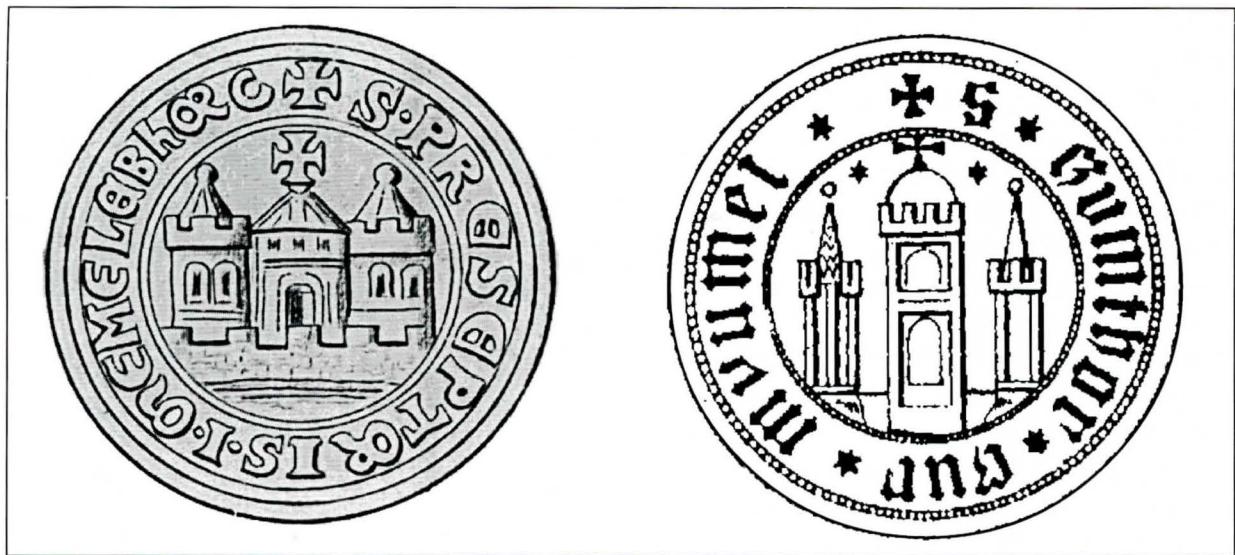
spaudui, kurį publikavo Neu (1958) ir Kurschat (1963; 1990). Dr. Eckhardas Matthes (Institut Nordostdeutsches Kulturwerk) dėka abiejų naujai surastų antspaudų fotokopijos buvo perduotos Klaipėdos universiteto Vakarų Lietuvos ir Prūsijos istorijos centru. Grafinę antspaudo analizę atlikus, 1992 m. miesto 740 metų jubiliejui buvo pagamintas dabar vartojamo Klaipėdos herbo piešinys (dizaineris Kęstutis Mickevičius) – 5 pav.

Didžiojo Klaipėdos antspudo skersmuo 75 mm. Dėl jo datavimo sutaria visi tyrinėtojai – jis buvo sukurtas XIII a. pabaigoje arba pačioje XIV a. pradžioje (Rimša 1999: 309). Antspudo kompozicija rodytų, jog galėjo būti dar senesnis, XIII a. vidurio miesto antspaudas. Sembritzkio nuomonę apie tai, kad miesto antspaudas yra kilęs iš senesnio komtūro antspudo (6 pav.), padaryto 1409 m. (Sembritzki 1926: 61), atmetė kiti tyrinėtojai (Neu 1958; Kurschat 1990: 252–256; Rimša 1999: 306).

Didžiojo Klaipėdos antspudo siužeto aiškinimui skirta daug dėmesio. Seniausiam XIII–XIV a. antspade yra įrašas lotyniškomis didžiosiomis raidėmis: +SIGILLVM BVRGENSIVM DE MEMELA. Svarbus yra Edmundo Rimšos pastebėjimas, jog įrašas SIGILLVM BVRGENSIVM... būdavo tik didžiųjų miestų didžiuosiuose ir svarbiausiųose antspauduose, ir tai liudijo Klaipėdos pretenzijas XIII a. (Rimša 1999: 310). Antspudo centre pavaizduotas bokštas pagrįstai laikomas gynybiniu Manoma, jog tai pilies vartų bokštas (Neu 1958). Apatinė arkinė bokšto vartų anga su dvivėriais vartais yra plačiai atverta – tai gali simbolizuoti atvirą prekybą ir laivybą miestą. Centrinio bokšto viršutinės angos nebuvo stačiakampės, kaip įprasta vaizduoti vėlesniuose antspauduose – ten aiškiai matyt arkiniai romaniško stiliaus langai, perskirti kolonelių su kapiteliais. Tai, kas buvo laikyta stačiakampiais rustais apie viršutines angas, pasirodė esančios žvaigždės. Abipus bokšto parodyta masyvi dantytą mūrinę sieną gali būti laikoma tik simboliškais

5 pav. Klaipėdos miesto XIII a. pab. – XIV a. pr. didžiojo antspudo ant 1618 m. dokumento rekonstrukcija pagal originalą. Rekonstrukcijos autorius – dizaineris Kęstutis Mickevičius

6 pav. Klaipėdos vietininko (XIII a.) kairėje ir komtūro (XV a. pr.) antspaudai

miesto įtvirtinimais – Klaipėda XIII–XIV a. nebuvo sutvirtinta mūrais. Realiai miesto antspade galėjo būti pavaizduota mūrinė XIII a. pilies gynybinė siena. Šoninių bokštų, bakenų, reikšmė lieka neaiški. Neu matė čia miesto palisadinių įtvirtinimų gynybinius bokštus ir bene pirmasis pastebėjo jų didelį panašumą į viduramžių kogo priekio ir galo gynybinius bokštus⁷ (Neu 1958). Kurschato nuomone, tokie bokštai gynė Dangės žiotis, rodė ir švietė kelią laivams (Kurschat 1990: 255). Kad šoniniai bokštai buvo kogų bokštai, manė ir Willoweitas. Jo nuomone, tie bokštai ilgainiui „atitrūko“ nuo laivo korpuso (Willowbeit 1969 a). Taip pat mano ir Rimša (Rimša 1999: 309, 310). Su šia nuomone negaliu sutikti dėl dviejų priežasčių. Pirma, kogų antstatai kopijavo to meto gynybiinių įtvirtinimų bokštus, o ne priešingai. Klaipėdos antspade virš mūro sienų iškilę bokštai yra pirminis elementas, o kogų analogiški bokštai – jau antrinis. Antra, bokštai galėjo „atitrūkti“ nuo laivo korpuso tik antspade pavaizduoto siuže-

to ilgalaikėje evoliucijoje, daug kartų kopijuojant antspaudą. Klaipėdos atveju taip nebuvo.

Dar viena. Naujai atrastame (Rimša 1999: 306) XIII a. antrosios pusės Klaipėdos fogto antspade taip pat yra trys bokštai – visi mūriniai (6 pav.). Trys mūriniai bokštai stovi ir 1409 m. padarytame Klaipėdos komtūro antspade. Abiejuose antspauduose vaizduojami pilies bokštai. Turint omenyje tai, jog viduramžių antspauduose buvo simboliškai vaizduojami realiai egzistuojantys miesto statiniai (Rimša 1999: 310), Klaipėdos miesto antspade mūriniai bokštai ir negalima tikėtis rasti, miestas tuomet neturiėjo mūro sienos. Abipus simbolinio miestų varčių bokšto stovi du mediniai gynybiniai bokštai.

Laivas irgi sudaro problemų aiškinant Klaipėdos antspaudą. Neu mano, jog antspade parodytas statomas laivas, nes po juo nėra vandens (Neu 1958). Kurschatas antspade įžiūri ne jūrų laivą, o stiprią valtį su daliniu deniu⁸ –

⁷ Panašūs sukryžiuotų sių bokštai yra koguose ne tik Gdansko bei ir Southamptono antspade, abu XIII a. (Ewe 1972: 127, 191).

⁸ Reikia pasakyti, jog dešiniojoje korpuso pusėje tariamai vaizduojamas dalinis denis, arba rumpelis, yra ne kas kita kaip raukšlė popieriniame antspade. Tyrinėtojus sulaidino nekozybiškos kopijos.

keltą, simbolizuojantį Klaipėdos, kaip tarpininko tarp dviejų Ordinų, svarbą (Kurschat 1990: 255). Tokios pat nuomonės laikosi Willoweitas (1969: 253). Vanduo viduramžių antspauduose su laivais yra labai būdingas, bet nebūtinis elementas: iš 249 Herberto Ewe pateiktų antspaudų su laivais 38-iuose vanduo nebuvo pavaizduotas (Ewe 1972).

Kai kurie autoriai, diskutavę dėl laivo Klaipėdos didžiajame antspade, primiršo pačių klaipédiečių beveik prieš 400 metų pateiktą aiškinimą. 1618 m. klaipédiečiai ginče su Karaliaučiumi dėl laisvos jūrų prekybos teisių viduramžių Klaipėdoje kaip argumentą pateikė laivo Klaipėdos miesto senajame antspade atvaizdą. Jie teigė, kad antspade pavaizduotas ne koks mažo laivelio, bet išvaizdaus didelio jūrinio laivo korpusas. Su tuo sutiko ir Kurtas Forstreuteris, pateikęs šį šaltinį (Forstreuter 1936).

Žvaigždės Klaipėdos antspade, labiausiai tikėtina, yra susijusios su žvaigždėtu dangumi ir senovine navigacija (Neu 1958: 5), norė manoma ir kitaip (Rimša 1999: 309–310).

Klaipėdos antspaldo virtimas herbu nėra fiksotas, tik žinoma, jog 1730 m. yra aprašytos jau herbu virtusio senojo antspaldo spalvos: raudoname fone geltonos (auksinės) bokštų ir laivo figūros (Sembritzki 1926: 51–57). Lyginant su antspaudu matyti, kad įrašas šiek tiek pasikeitės: SIGILLUM CIVITATIS MEMELENSIS. Įrašo pasikeitimą Rimša sieja su antspaldo virtimu herbu (Rimša 1999: 307).

VI. PILIS IR Miestas XIII–XIV amžiais

Pirmoji pilis buvo medinė ir susidėjo iš branduolio bei dviejų priešpilių, kartu su pilimi apvestų grioviais ir gynybine siena. Tarp pilies ir priešpilių stovėjo tiltai, priešpilius su miestu taip pat turėjo jungti tiltai (LEK, Abt. 1, Bd. 1, Nr. CCXXXVI, CCXXXVII, CCXLI, CCXLV). Senojoje didžiųjų magistrų kronikoje rašoma, jog tai buvo „stipri pilis“ (Die aeltere Hochmeisterchronik, 556).

Pirmają medinę pilį gerai saugojo natūrali vandens užtvara, pylimai ir palisados. Senosios Ordino pilys (*Walburg*) paprastai turėdavo du pylimus. Išorinį juosdavo palisados, vidinis būdavo aukštesnis ir platesnis, saugomas gilaus griovio. Pilies aikštéléje, aptvertoje palisada, stovėdavo medinis bokštas, arba blokhauzas. Naujausi tyrimai rodo, jog seniausios Ordino pilys mažai kuo skyrési nuo baltų pilių, tik buvo taisyklingesnio plano – ovalios, stačiakampės, kvadratinės (Heym 1933; Torbus 1998: 55–57). Medinę Klaipėdos pilį saugojo medinis gynybos bokštas, pastatytas pačioje marių pakrantėje – bergfrydas. Jis gyné ir šalia buvusius ūkinius pastatus – odų raugyklą, kiaulidę, gyvenamuosius bei ūkinius pastatus (LEK, Abt. 1, Bd. 1, Nr. CCXXXVI, CCXXXVII, CCXLI, CCXLV). Pirmosios medinės Klaipėdos pilies topografija buvo labai būdinga ne tik Ordino, bet ir kitoms to meto Europos lygumų ir pakrančių pilims. Pilys ir priešpiliai užimdavo natūralias arba dirbtines salas pakrantėse arba upių deltose (Radacki 1976: 40; Ericsson 1981: 225; Krahe 1996: 16).

Atėjus 1253 ar 1254 m. pavasariui, Ordino broliai ir vyskupo žmonės netoli šios laikinosios pilies statė kitą, mūrinę. Pilį, matyt, jos gynybinės sienas, užbaigė dar tais pačiais metais (Semrau 1929: 92). Tyrinėtoje piliavietės teritorijoje kasinėjimų metu dar nerasta XIII a. kultūrinių sluoks-

nių, tačiau mūrinės XIII a. pilies liekanų galime tikėtis į pietvakarius nuo kasinėtų plotų.

Apie pirmosios mūrinės pilies architektūrą žinome labai nedaug. Pilj aprašydami prieškario istorikai rēmësi kitų, dažnai ne kartą perstatytų Ordino pilių analogijomis. Dėl to ir manė, kad pilis buvo konvento tipo (Boetticher 1898: 85; Raulinaitis 1966: 343; Nowak 1989: 154). A. Taučavičius ši teiginjį laiko klaudingu ir rašo, kad pilis buvusi aptvarinio-gardinio (kastelio) tipo⁹ (Taučavičius 1971: 287). Su tuo reikia sutikti, nes taisyklingo plano konvento pilis statyba tiek viejo, tiek kito Ordino žemėse prasidėjo tik XIII a. paskutiniame ketvirtupyje. Pasak A. Ulbricho, jos buvo pradėtos statyti 1270–1280 m. (Ulbrich 1976: 5). Anot T. Torbuso, ankstyvasis tokį konvento pilį statybos etapas buvo 1270–1300 m. (Torbust 1998: 88–89).

Klaipėdos stačiakampį kastelį XIII a. viduryje juosė mūrinės sienos. Už „in quadrum“ išmūrytų sienų aplink pilį buvo 8 žingsnių pločio kelias (Semrau 1929: 94). Pilj saugojo grioviai, per kuriuos ties vartais (atrodo, nuo marių pusės) buvo tiltas, pylimai ir palisados. Pilies kieme stovėjo mūriniai ir mediniai pastatai (LEK, Abt. 1, Bd. 2, Nr. DCCCXV). Žinių apie pilies bokštus neturime. T. Torbuso nuomone, ši Klaipėdos pilis buvo netaisyklingo kastelio tipo, kaip ir Nešau pilis (Torbust 1998: 53–54). Nežinoma, iš kur pilies mūrui buvo atgabentos plytos, kokia buvo pilies architektūra ir architektūrinės detalės. XIII a. viduryje Ordino pilį stilius nebuvo nusistovėjęs, pilų architektūra buvo įvairi ir veikama įvairių srovių. Ordino statyboms Rytų Europoje darė įtaką šiaurės Afrikoje ir Ispanijoje

⁹ Ordino pilii skirtymas į kastelio ir konvento tipus yra nerekiškas. Čia pilies planinės struktūros ir morfoliginiai požymiai painiojami su socialiniais (soc. organizacijos). Visos Ordino pilys buvo konventinės, kaip kariaujančių vienuolių Ordino gyvenimo ir veiklos vietos. Dėl to yra visai logiška, pvz., „konventinio kastelio“ sąvoka (Torbust 1998: 88–89). Turint omenyje XIII a. pabaigos – XIV a. Ordino pilii tipą, reikėtų kalbėti ne apie „konventines“ pilis apskritai, bet apie taisyklingo plano konvento pilis.

susiformavusios tradicijos, net plytas Pavyslio pilims degė iš Ispanijos parsikvesti meistrai, o pilių architektūroje aptinkama islamiškojo dekoro elementų (Holst 1983).

Kartais suabejojama, ar Klaipėdoje XIII a. iš viso yra stovėjusi mūrinė pilis ir net manoma, jog ji atsiradusi tik XIV a. pradžioje ar net po 1360 m. Mat 1360 m. pilis buvo išdeginta taip, kad reikėjo statyti naują „nova domus ibidem edificatur“ (Chronik Wigands von Marburg, 525). Matyt, turėti omenyje pilies viduje ir prie sienų tankiai stovėję mediniai pastatai.

Šalia pilies kūrėsi priešpilis, kuris turėjės virsti dideliu miestu su vyskupo rezidencija, kapitulos kurija ir keliomis bažnyčiomis. Klaipėdoje tikėtasi įkurti bažnytinį ir pasaulietinį Kuršo centrą (Jähnig 1994: 20–21). Dėl to Klaipėdai 1254 m. paskubėta siūlyti suteikti miesto teises (Methner 1933: 262–264), tačiau jį miestą Klaipėda neišaugo iki pat XV–XVI a. ribos (Zurkalowski 1909: 103). Ji ilgą laiką buvo tik priešpilis.

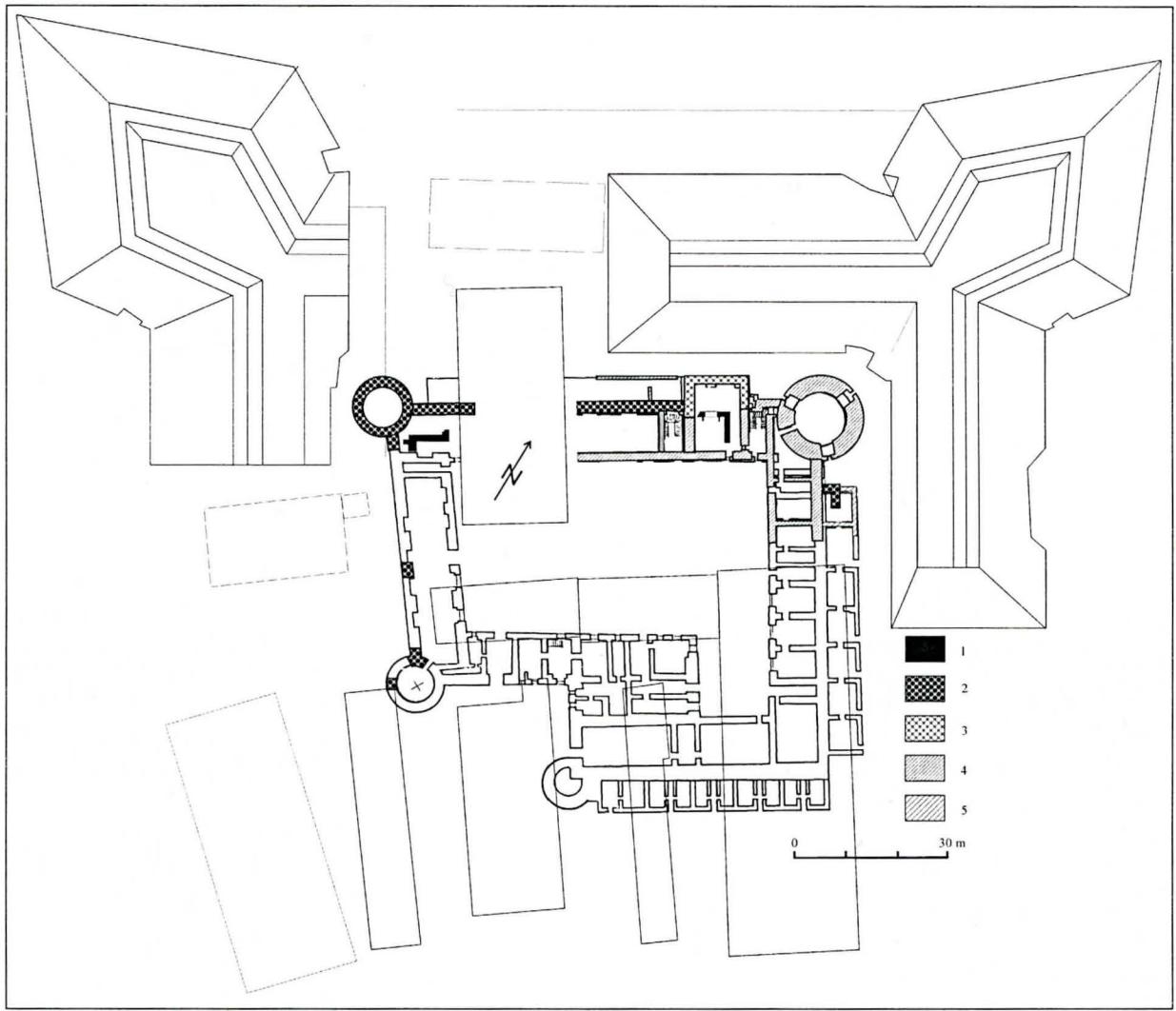
Apie pilies perstatymus, išskyrus šaltiniuose nepagrįstą Semrau spėjimą, kad pilis rekonstruota 1330–1340 m. (Semrau 1929: 95), ir jos puolimus aiškesnių rašytinių žinių nėra iki pat 1379 m. Tiesa, rašoma, jog Didysis magistras Winrichas von Kniprode (1352–1382) 7-uoju ir 8-uoju dešimtmečiais dažnai lankėsi Klaipėdoje ir ten stebėjo tenykštės pilies statybą, vadovavo žygiamis prieš Lietuvą (Neitmann 1990: 37). Tikėtina, jog didesnių perstatymų iki tol ir nebuvo. Nežino mas ir to meto pilies tipas; T. Torbuso nuomone, XIV a. Klaipėdos pilis turėjo būti panaši į Rygos, Mituvos, Kuldigos (*Goldingen*) ir Talino kastelius su keturiais kampiniais bokštais (Torbust 1998: 196). Kai kurie kiti autoriai Klaipėdos pilį „apie 1400 m.“ priskiria konvento piliių tipui (Nowak 1989: 154).

Visuose pagrindiniuose šaltiniuose (Annal. Thorun; Detmar; Posilge, 110–111) rašoma apie tai, kad 1379 m. pavasarį lietuvių sudegino Klaipėdos miestą ir pilį. Po gaisro pilis buvo atsta-

tinėjama. Šie darbai, atrodo, vyko ilgai ir sunkiai. 1392 m. derybos, vykusios tarp Didžiojo magistro Conrado von Walenrodo ir vyskupo, buvo kalbama apie apirusius pilies mūrus („muri constructione non sufficiet, propter varios suos defectus“) ir apie menkas lėšas, kurių turima miesto mūramas statyti. Pilies bergfrydas buvė pastatytas tik apie 1393 m. (Posilge, 189–190). Klaipėdos pilies bergfrydo, atskirai stovėjusio masyvaus kvadratinio arba aštuonkampio gynybinio bokšto, problema tebėra neišspręsta. Bergfrydas negalėjo būti pastatytas 1393 m., nes kryžiuočių pilyse tokie bokštai buvo statomi tik 1270–1360 m. Vėlesniais laikais bergfrydus pakeitė gyvenamieji bokštai (Borchert 1987: 33–35, 177–181, 213–215, 248–250; Torbus 1998: 301–303).

Klaipėdos pilyje bergfrydas galėjo būti pastatytas tik po 1360 m. gaisro, bet apie tai jokių žinių nėra. 1393 m. galėjo būti ne pastatytas naujas, o perstatytas senasis bergfrydas arba pastatytas naujas gyvenamasis bokštas. Greičiausiai taip ir atsitiko – 1393 m. pastatė naują bokštą, kuriame, kaip 1438 m. minima, buvo kalėjimas (Acten, Bd. 2, Nr. 68, S. 107–108) Po 1525 m. tame pačiame bokšte buvę ir kunigaikščio kambariai. Šis bokštas, pavadinotas „senosios pilies bokštu“, buvo nugriautas 1546 m. (Forstreuter 1934). Pilis ir miesto piešinyje, datuotame 1535 m., matyti, kad didysis keturkampis gyvenamasis bokštas stovėjo rytiniame pilies kampe, šalia pagrindinio pastato. 1701 m. pilies pirmojo aukšto plane rytinė siena parodyta apie 3 m pločio, tuo tarpu kitos sienos buvo tik 2,2–2,1 m storio (tai patvirtinta ir archeologiniai duomenimis). 1598 m. pilies plane (Semrau 1929: Abb. 1) šioje vietoje iš po XVI a. pilies kontūro į rytus aiškiai išsikiša senosios pilies sienos linija. Labai tikėtina, jog čia ir stovėjo 1393 m. statytas bokštas. Jo plotis galėjo būti apie 12,5 m, toks pat, kaip ir gyvenamojo korpuso.

Tyrinėti kultūriniai sluoksniai ir mūro liekanos (7 pav.) leidžia fragmentiškai rekonstruoti

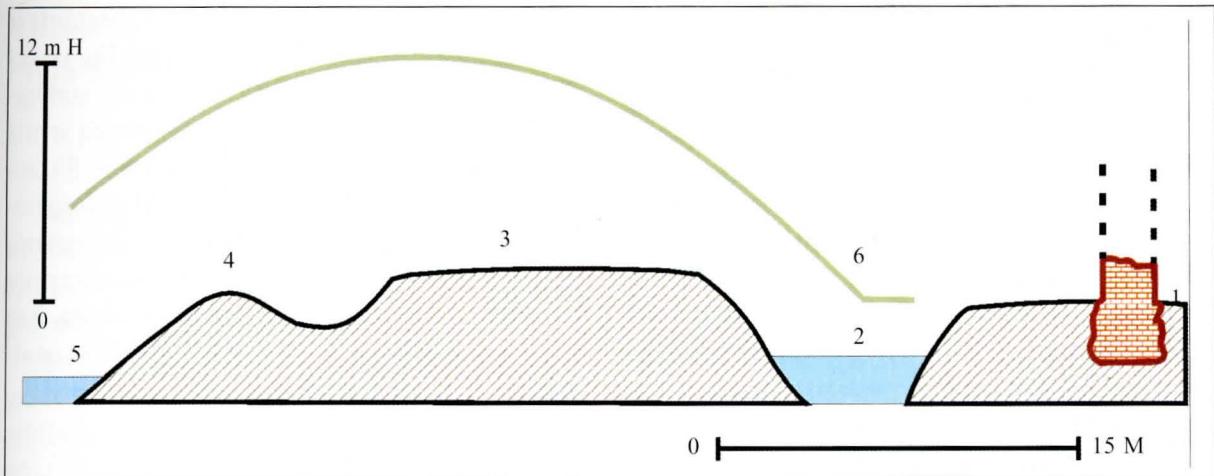

7 pav. Piliavietės ištirtumas: 1 – XIV a. antrosios pusės mūras; 2 – XV a. pradžios mūras; 3 – XV a. vidurio mūras; 4 – XVI a. mūras; 5 – XVII a. ir vėlesnis mūras

priešpilio XIV a. gynybinę sistemą (8 pav.) – pietinė piliavietės dalis, kur buvo pilies branduolys, dar netyrinėta. Archeologinių kasinėjimų metu piliavietės šiaurinėje dalyje, apie 3,5–4 metrus virš vandens iškilusioje kalvoje, buvo aptikta XIV a. antrosios pusės kultūriņų sluoksnių, mūrinių bei medinių pastatų liekanų, medinių grindinių fragmentų.

Atkastos dviejų gynybos bokštų liekanos; vienas jų galėjo būti vartų bokštas. Rastas apie 1 m

pločio gotikinio mūro kampus su 2,5 m pločio vartų pėdsakais ir akmeniniu grindiniu (9 pav.). Frontalinė (šiaurinė) bokšto siena buvusi 10,5 m pločio, statmenos jai sienos nuardytos, bet buvusios ne trumpesnės kaip 4,3 m. Abipus vartų buvo dvi apie 1,3 m pločio patalpės – sargybinės. Bokšto pamatai negilūs – jis neturėjo rūsio ir buvo vos vieno ar dviejų aukštų. Akmeninis grindinys nuo vartų driekėsi, matyt, link tilto, statyto 1395–1396 m. (dendrodatos – Brazauskas 1998: 36).

8 pav. Priešpilio XIV a. gynybinė sistema: 1 – gynybinė siena; 2 – pirmas griovys; 3 – pylimas; 4 – brustveras; 5 – antras griovys; 6 – XVII–XVIII a. bastiono sampilas

9 pav. XV a. pr. vartų bokšto mūro kampas su 2,5 m pločio vartų pėdsakais ir akmeniniu grindiniu

Panašūs 10,5–11,5 m pločio bokštai XIV a. statyti ir kitų Ordino pilii gynybinėse sienose: Elbinge („Hausturm”), Marienburg („baszta Podskarbiego”), Papau (Torbus 1998: 390, 393, 509, 588, Abb. 579).

Priešpilio šiaurinės gynybinės sienos (jos ilgis buvo apie 70 m) šiaurės vakarų kampe XIV a. irgi stovėjo panašus bokštas, tik jo dydis nenustatytas. Gotikinis bokšto mūras¹⁰ yra apie 1 m pločio, laipteliais platėjantys pamatai – vos 0,8 m gylio. Kasinėjant priešpilio vakarinėje dalyje aptikta medinė gatvelė su prie jos buvusiais pasteliais. Gatvelės medienos dendrochronologinė data yra 1374 m. (Brazauskas 1998: 36). Atidengti gynybinio mūro fragmentai, gatvelių grindiniai ir prie jų buvę pastatai buvo pastatyti po 1360 m. Dalis jų sudegė, matyt, per 1379 m. gaisrą.

Kokia gi buvo ši perstatyta ar nauja pastatyta pilis? Deja, j šį klausimą kol kas tiksliau atsakyti negalime. Beveik netenka abejoti, jog po 1360 m. perstatyta Klaipėdos pilis nebuvo klasikinio konvento tipo (Žulkus, Manomaitis 1995: 18). Jau XIV a. viduryje kryžiuočiai savo valstybės pasieniuose pradėjo statyti pilis, nutolusias nuo tradicinio konvento pilii plano. Jose jau nebūtinai turėjo būti keturi korpusai, viename kampe stovėdavo didelis, dažniausiai keturkampis, bokštas. Tokios buvo Johannisbergo, Ortelsburgo, Soldau ir kt. pilys. Nors jose gyvendavo mažesnė įgula, pačios pilys buvo geriau pritaikytos gynybai (Schmidt 1938: 11; plg. Borchert 1987: 218–219). T. Torbuso nuomone, Klaipėdos pilis galėjo būti statyta remiantis ne tiek Prūsijos, kiek Vakarų Europos ar Livonijos pilii planu (Torbus 1998: 196).

Klaipėdos pilis tuo metu kaip tik ir buvo skirta aktyviai gynybai. Pilyje, nors ji ir buvo komtūrijos centras, turėjo budėti tik nedidelė įgula ir galėjo slėptis labai negausūs miesto gyvento-

jai. Po 1379 m. gaisro pilis buvo vėl atstatoma ir stiprinama. 1393 m. rudenį (prieš spalio 16 d.) Klaipėdą netikėtai užpuolė žemaičiai, sudegino miestą bei ką tik pastatytą bergfrydą ir tris kartus nesėkmingai bandė užgrobtį pilį. Šis žemaičių antpuolis, atrodo, neturėjo didesnių padarinių, nes miestas jau 1394 m. buvo atstatytas. Pilis, matyt, nedaug tenukentėjo, mat apie Klaipėdos pilies atstatymus nieko nerašoma. Tuo tarpu pažymima, jog Ragainės pilis liko neatstatyta (Posilge, 189–190, 192).

¹⁰ Plytų dydžiai (vid.): 29,8–31×14,5×7,3–8,1 cm.

VII. PILIS XV AMŽIUJE

Pačioje XIV a. pabaigoje Ordinas gyveno žydėjimo laikus ir aktyviai ruošėsi karui su Lietuva. Tuo metu imtasi tvirtinti ir perstatinėti daugelį pilų, visų pirma pasienyje.

Bene pirma žinia apie statybos darbus pilyje yra iš 1399 m. rugpjūčio 22 d.: kalbama ir apie arklino malūno statybą (MT, 22; Semrau 1929: 95). 1399 m. spalio ir lapkričio mėn. jau mokėta Klaipėdos pilyje dirbusiems lentų pjovėjams ir dailidei (MT, 35, 36). 1400 m. lapkričio mėn. Klaipėdos pilis buvo aprūpinama, o gal pradėta ir stiprinti (Regesta, I: 1, Nr. 623). Nuo 1401 m. į Klaipėdos pilį gabenta daugiau medžiagų, dirbo keli meistrai, darbams aštuonių savaites vadovavo statybos meistras (MT, 128; Semrau 1929: 95). Didysis ordino magistras, neatsižvelgdamas į vyskupo privilegijas, įsakė į Klaipėdos, Salau, Ragainės pilii statybas darbininkus siušti iš Varmijos. Nepaklususiems valstiečiams buvo įsakytą kapoti dešiniąsias rankas. Tokiu būdu 500 surinktų žmonių buvo pasiusta į Klaipėdą ir tiek pat į Ragainę (Baczko 1793: 259). Darbai vyko ir kitais metais: laivais atplaukė dailidės su įrankiais, atgabenta 300 ryšulių gontų ir 200 kapų stogvinių. Tais gontais stogus dengė meistras su dviem pagalbininkais. Šie darbai truko dešimt savaičių, tiek pat dirbo ir mūrininkas. Kartu buvo atgabenta amunicijos – 72 akmeniniai sviediniai patrankoms (MT, 194). 1402 m. darbus nutraukė pavasarj užpuolę žemaičiai (Semrau 1929: 95). Kitąmet darbai atnaujinti, gynybai atgabenta dar patrankų. Buvo vežama geležis, lentos, iš Rasytės plytinės, priklausiusios Karaliaučiui, atvežta 443 tūkstančiai płytų (MT, 248, 297). Kalkes gabeno laivais iš Gotlando (ši sala nuo 1398 m. priklausė Ordinui). Jų atpluk-

dyta beveik 600 lastų¹¹. Statybai naudoti ir apylinkėse surinkti akmenys (MT, 252, 265, 274). Kadangi kalkių degimo krosnys statytos kitame Dangės krante, lentos ir akmenys per upę keltos suremontuotu keltu. 1403 m. jau buvo baigtai kai kurie ūkiniai pastatai: malūnas, veikė plytinė (mokėta plytinėje dirbusiems žmonėms ir plytinės arklių išlaikymui), daržinės ir tvartai (MT, 276). 1403 ar 1404 m. minimi amatininkai ir darbininkai, stiprinę ne tik Klaipėdos, bet ir kitas Ordino pilis Prūsijoje (Regesta, I: 1, Nr. 628, 644, 706, 713, 725, 775, 783). Darbai pilyje suaktyvėjo 1404–1409 metais. Statyboje dirbo lentų pjovėjai, dailidės, mūrininkas, gabenta mediena, lentos (MT, 327, 336, 365, 382). Mūrininkai, akmentašiai ir dailidės su daugybe pagalbininkų kartais dirbdavo ištisus metus. 1406 m. lentas ir pjautų medieną aštuoniais arkliais vežė visą mėnesį. Žiemą supjovė 51420 ryšulių nendrių stogams dengti (Sembritzki 1926: 45). Vienas dailidė iš Gdansko pilyje dirbo ištisus metus (Księga 250). Pilies statyboje greta vokiečių meistrų ir suvarytų valstiečių dirbo laisvieji prūsai vitingiai (MT, 219, 231). Žmonių, matyt, truko – jie buvo viliojami atlyginimais: 1406 m. dailidėms prūsams, dirbusiems Klaipėdos pilyje, per metus mokėjo 5 markes, tuo tarpu kitur už metų darbą atlygindavo trimis markėmis ir trimis poromis batų (Acten, 105, Nr. 73). Pilies perstatymo darbai buvo baigtai ar bent visai baimi jau 1408 m., nes tą metų balandžio 18 d. čia jau vyko svarbus pasitarimas, dalyvaujant pačiam Didžiajam magistrui (Regesta, I: 1, Nr. 982). 1408 m. gegužės 25 d. Klaipėdoje lankėsi Didysis magistras su Ordino „statytoju“ Fellensteynu (MT, 485), bet statyba dar nebuvo baigta, dar minimi mūrininko pagalbininkai (*zygelknechten*) ir kiti statytojai (MT, 487). 1409 m. pavasarj dar atgabenta Gotlando kalkių, statybą vėl aplankė

¹¹ Iš pietinės Švedijos (Skonės) per Klaipėdą kalkės buvo gabenamos ir kitų pilii statybai: 1407–1408 m. jos vežtos į Labgovą (Regesta, 28159).

Didysis magistras su „statytoju“ Fellensteynu (MT, 545). Vasarą pilyje dar dirbo dailidės iš Karaliaučiaus ir Dancigo (MT, 533, 539, 522–523). *Werkmeister* paminėjimas tais pačiais metais rodo, kad buvo vykdomi ir pilies išorinių fortifikacijų ar tiltų statybos darbai; šios rūšies specialistai Ordino valstybėje užsiimdavo statybos inžinerija ir mechanika (Arszyński 1995: 158).

Nepaisant didelio mirtingumo nuo maro (Regesta, 1: 1, Nr. 2812), statybos darbai Klaipėdoje, kaip ir Ragainės pilyje, 1409 metais jau buvo baigtai (Posilge, 300–301), žmonėmis iš Kuršo pradėtas apgyvendinti ir miestas (Regesta, Nr. 1043). Tais pačiais metais Klaipėdą netikėtai užpuolė žemaičiai, sudegino nebaigtą įtvirtinti miestą, plytinę, bet perstatytos pilies neužgrobė (Zurkalowski 1909: 94; Semrau 1929: 90). Žemaičiai galėjo pasinaudoti ir tuo, jog nuo 1406 m. Ordino žemėse siautės maras 1409 m. išguldė visus Klaipėdos pilies gynėjus (Posilge, 283, 303). 1410 m. miestas, matyt, iš dalies buvo atstatytas, nes kuršiai ir toliau kėlėsi į Klaipėdą (Regesta, I: 1, Nr. 1238).

Sunku pasakyti, kiek pilis nukentėjo Lietuvos ir Ordino karų metu. Tolesni įtvirtinimo darbai buvo atnaujinti po 1422 metų 1424 m. rugpjūčio 23 d. Klaipėdos komtūras rašė Didžiajam magistrui, jog pylimų statyba vyksta létai, o pilies ir miesto grioviai esą visai užslinkę (Zurkalowski 1909: 105–106). Šie darbai iš tikro ilgai užsitiesė, nes 1429 m. gegužės ir birželio mén. Christburgo komtūras rašė magistrui, kad jam esą sunku siusti į Klaipėdos statybas 30 žmonių su kirviais ir kastuvaus bei 8 vežimus, pakinkytus 4 arkliais, su statybai paruoštais poliais bei lentomis (Wunder 1968: 84). Įsakymas talkinti įtvirtinant Klaipėdos pilį ir miestą, statant malūną, šliuzus ir pilant pylimus Didžiojo magistro duotas ir kitoms Ordino apskritims. Statybose dalyvavo nemažai žmonių ir iš kitų Prūsijos komtūrių (Regesta, 1: 1, Nr. 27653), ir iš Kuršo (Acten, Bd. I, S. 519, Nr. 391; Zurkalow-

ski 1909: 109). Dėl šių darbų (baigėsi jie turbūt jau ketvirtajame dešimtmetyje), kaip rodo kasinėjimų medžiaga, pylimai aplink pilį paaukštėjo iki 3–3,5 m (iki 7 m nuo vandens paviršiaus). Pylimai, grioviai ir šliuzai, skirti vandeniu grioviuse sulaikyti, turėjė sustabdyti prieš, buvo toliau nuo pilies, nes jos mūrai mažai betiko spirtis prieš vis plačiau naudojamas patrankas. Ragainės ir Klaipėdos pilis, taip pat Klaipėdos miesto sutvirtinimo nuopelnai yra priskiriami Ordino Didžiajam magistrui Paului von Rusdorfui (1422–1441) – „Rusdorf liess vor allen Dingen an der Memel Befestigungsanlagen, so die Burg Memel, ausbauen“ (Lückerath 1969: 209). Taigi galima manyti, kad Klaipėdos pilies išorinių įtvirtinimų darbai buvo baigtai iki 1441 m.

Istoriniuose šaltiniuose randama tik negausių užuominų apie XV a. Klaipėdos pilies gynybinę sistemą ir pastatus. 1425 m. yra paminėtas „antrasis pilies griovys“ (Zurkalowski 1909: 109), pilies bokštas (basta), kurį 1457 m. sudegino Gdansko laivai (Sembritzki 1926: 47). 1438 ir 1546 m. minimas senasis didelis keturkampis bokštas (Acten, Bd. 2, Nr. 68, S. 107–108; Forstreuter 1934: 193).

Archeologinių kasinėjimų metu buvo atkasta dalis XV a. pilies gynybinių sienų, kurios vėliau tapo pilies rūmų išorinėmis sienomis. Šiaurinė gynybinė siena buvo apie 102 m ilgio (kartu su bokštais), jos plotis – 2,1–2,2 m, o aukštis galėjo būti apie 11 metrų. Viršutinė sienos dalis yra buvusi plytų, apatinė – mūryta akmenimis ir plytomis, akmeniniai pamatai įleisti iki 3–3,5 m. Mūryta gotikine tvarka, plytos įvairios, jų vidutiniai dydžiai (cm) yra tokie:

$$\begin{aligned} & 29,5-30,3 \times 14-14,2 \times 8; \\ & 31,7-33,2 \times 16-16,2 \times 9,7-10,1; \\ & 33,3-34 \times 16,2-17 \times 9-9,8^{12}. \end{aligned}$$

¹² Tokių pačių dydžių plytos buvo naudotos ir kitose Ordino pilys: Išručio (Insterburg) – vakarinėje sienoje, Georgenburgo – gynybinėje sienoje, Ragainėje, pastatytose 1370–1410 m. (Žulkus 1991: 21; Torbus 1998: 442, 587).

Vakarinės sienos ilgis nuo bokšto iki bokšto – mažiausiai 70 metrų. Kampus buvo du 12 m skersmens cilindriniai bokštai (Didysis parako ir Kunigaikščio (Kurfiursto)), kurių sienų ir rūsio skliauto fragmentai irgi sumūryti gotiškai, o plynas yra tokį pat dydžių, kaip korpusuose. Didžiojo parako bokšto pamatai buvo atkasti visai (10 pav.), ir jo vienalaikišumas su šiaurine ir vakarine sienomis yra neabejotinas. Kunigaikščio bokšto pamatai su rūsio skliauto liekanomis atidengti fragmentiškai – jo mūras taip pat jungiasi su vakarine gyvybine siena. Nuo pastarojo bokšto į pietus, pilies pietrytiname kampe, galėjo stovėti dar vienas cilindrinis ar stačiakampis bokštai (XVI a. čia padaryta vartų išpjova). Šią prielaidą bus galima patikrinti tik atlikus archeologinius tyrimus.

Lyginant šiaurinio ir vakarinio korpusų sienų mūro techniką, yra akivaizdus jų tapatumas. Šios dvi sienos, greičiausiai ir du bokštai (Kunigaikščio ir Didysis parako) buvo išmūryti XV a. pradžioje. Tai rodo ir jvairių Ordino bei gretimų kraštų pilų plytų dydžiai, mūro rišamujų skiedinių lyginamoji analizė (Žulkus 1991: 38–39). Kad kampiniai (minėti) bokštai buvo „iš laikų prieš 1328 arba iš XIV a. pabaigos“, spėja ir A. Tuulse (Tuulse 1942: 162).

XV a. pradžiai priskirtinas prie rytinio korpuso išorinės sienos, per 3 m nuo Didžiojo bokšto į pietus, rastas mūro fragmentas: vos 0,8 m aukščiau jūros vandens lygio nuardytos gotikinės sienos kampas. Gilūs pamatai buvo sudėti iš tašytų lauko akmenų ir $31 \times 13,5$ – $14 \times 8,6$ – 9 cm dydžio plytų. Sienos storio nustatyti nepavyko. Šis pamato fragmentas, atrodo, priklauso vartų

10 pav. Didžiojo parako bokšto pamatai

bokštui, buvusiam XV a. rytinėje gynybinėje siejoje. Šiaurinėje gynybinėje sienoje stovėjo atviras į vidaus pusę keturkampis 13,52 m pločio bokštas (basta)¹³, išsikišęs į sienų išorę 5,6 m. Jo mūras yra gotikinis, sienos storis 1,9–1,55 metro. Abejotinas šio bastos mūro ryšys su šiaurinės sienos mūru. Kitoks sienų storis, kitokia procentinė rišamojo kalkių skiedinio sudėtis leidžia teigti, jog ši basta buvo išmūryta kiek vėliau, matyt, apie XV a. vidurj¹⁴.

Archeologiniai duomenimis, už pilies gynybių sienų XV a. buvo apie 6 m pločio kelias, o už jo – 8–9 m pločio griovys. Sprendžiant iš susidariusių sluoksnių, šio griovio dugnas galėjo būti apsemtas vandens. Už griovio prasidėjo pylimas, virš pilies kiemo iškilęs apie 2 metrus. Šiaurinio pylimo viršuje buvo rasta pastatų pėdsakų. Už minėto pylimo aptikta dar vieno 6 m pločio ir iki 1,5 m gylio griovio žymių. Už šio griovio pylimo šlaitas leidosi žemyn link pilies fosų. Pylimo plotis tarp pilies pirmojo (vidinio) griovio ir fosų sudarė daugiau kaip 20 m (Žulkus 1991: 23).

Turimų duomenų nepakanka atsakyti į klausimą, kas buvo padaryta Klaipėdos pilyje 1399–1409 m. Labai įdomi yra T. Torbuso išvada, kurią jis padarė palyginęs išlaidas, skirtas darbams Klaipėdos pilyje, su kitų pilii statybos išlaidomis. Šio tyrinėtojo nuomone, 1399–1408 m. Klaipėdos pilyje galėjo vykti arba pilies atnaujimento, arba tik vieno naujo korpuso statybos dar-

¹³ Bastomis vadinami keturkampiai ar cilindriniai bokštai, išsikišę gynybiinių sienų išorėje ir skirti gintis nuo šaunamojo ginklo. Ordino pilyse šie elementai atsirado XIV–XV a. riboje (Guerquin 1974: 56).

¹⁴ Mūrų datavimas pagal plytų dydžius yra labai nepatikimas. Bendriausias plytų dydžių kitimo tendencijas yra nurodės T. Torbusas. Jo nuomone, apie 1250 m. buvo naudotos 24–26×12–14×8–9 cm dydžio plytos, apie 1270 m. pastatytose pilie pilyse t. y. „vienuolyno formato“ – 32–34×15–17×9–11 cm dydžio plytos, o nuo 1300 m. jau mažesnės, 28–30×14–15×8–10 cm plytos, tačiau apie 1400 m. statytoje Ragainės pilyje plytos yra 31×15×9 cm dydžio (Torbus 1998: 318–319). Plytų formatai, matyt, priklausė ne tik nuo laikotarpio, bet ir nuo regioninių tradicijų bei regioninių matų.

bai (Torbus 1998: 196). Su šia išvada galima suprasti, mat 1403 m. atvežtų plytų (vėliau plytų kroviniai neminėti) taip pat galėjo užtekti tik vienam apie 50 m ilgio korpusui su maždaug 2 m storio sienomis arba dviem bokštams ir vienai gynybinei sienai. Tiesa, nuo 1403 m. jau veikė vietinė plytinė, todėl plytų vežti iš kitur nebereikėjo. Kita vertus, dalis atgabentų medžiagų buvo naudojamos ne pilies, bet kai kurių ūkinį pastatų statybai. Apžvelgus rašytinių šaltinių ir archeologinų tyrimų duomenis galima spėti, jog pilis XV a. pradžioje buvo perstatinėjama, norint tobulinti ir plėsti jos gynybinę sistemą. Dalis senosios pilies – didysis bokštas ir vienas ar keli korpusai, regis, buvo išsaugoti.

Šaltiniuose nerašoma apie Klaipėdos pilies perstatymo projektą ir jo autorius. 1408 ir 1409 m. Ordino pilii statytojo N. Fellensteyno (Niklaus Felenstein, Niclaus Fellensteyn) lankymasis Klaipėdoje galėjo būti neatsitiktinis. Spėjama jji buvus pilies rekonstrukcijos autoriumi. N. Fellensteynas išgarsėjo rekonstruojant Marienburgo pilį, statant Biutovo, Herrengrebino, Ragainės pilis, Stuhmo pilies priešpilį (Schmidt 1938: 17; Guerquin 1974: 104, 143; Borchert 1987: 116, 157; Torbus 1998: 327). Neatsitiktinis yra kai kurių XV a. datuojamų Klaipėdos pilies elementų (bokštai, gynybinė siena) panašumas į 1398–1406 m. statytą Biutovo pilį, kuri turėjo tris cilindrinius ir vieną keturkampį bokštą uždaro mūro kampuose. Panaši turimais duomenimis iš dalies rekonstruotos Klaipėdos pilies ir Biutovo plano struktūra. Be to, Biutovo, Grebino (Herrengrebin, lenk. Grabin) pilis, statytas Fellensteyno, su Klaipėdos pilimi sieja bendra idėja. Biutovo pilis laikoma pirmaja Ordino pilimi, iš dalies pritaikyta gynybai nuo paraku šaunamojo ginklo (Schmidt 1938: 17, Abb. 24; Guerquin 1974: 104, 143). XV a. pradžioje tai buvo aktualu, nes tuo metu daugelis Vakarų Europos miestų gamino artilerijos pabūklus,

o Ordinas XV a. pradžioje jau naudojo dideles ir galingas patrankas (Müller 1968: 26, 27).

Dvigubi pilies grioviai su išoriniu pakraščiu supiltu brustveru, flankuojantys bokštai ir bastos sienose rodo, jog po rekonstrukcijos, kuri baigėsi tik XV a. 4-ajame dešimtmetyje, Klaipėdos pilies gynybinė sistema buvo pritaikyta paraku šaunamajam ginklui atremti. Šaunamasis ginklas buvo saugomas ir Klaipėdos pilies arsenale, buvusiame viename iš pilies aukštų. Ten buvo laikomos jvairaus dydžio patrankos, statinės su paraku (Das große Zinsbuch. S. 20. Nr. 74; Willoweit 1969: 111–112) ir akmeniniai sviediniai.

Pilies teritorija tuo metu turėjo būti mažesnė negu dabar. Šiaurėnėje piliavietės dalyje, po Princo Frydricho bastionu, 1993–1994 m. kasinėjimų metu buvo rasta seno medinio tilto iš priešpilio į miesto salą liekanų. Kad šioje vietoje buvo tiltas, manė ir vokiečių istorikas H. Stobas (1979), tačiau jis spėja, jog tiltas šioje vietoje stovėjo iki 1330 m. Kažkur toje vietoje jis galėjo būti ir XIV a., tačiau atkasto tilto dalies medinių polių dendrochronologinės datos yra 1395–1399, 1408 ir 1412 m. (Brazauskas 1998: 37). Matyt, senasis tiltas buvo perstatytas 1399–1412 m. I šį tiltą iš piliavietės vakarinės dalies vedė akmenimis grįstas kelias.

Savo architektūra XV a. Klaipėdos pilis turėjo nedaug skirtis nuo kitų pilių. Tuo metu dideles ir atšiaurios pilii pastatų masės būdavo pagyvinamos ornamentu ir kontraforsų eilėmis. Senosiose Ordino pilysse pamėgtas dantytų sienų ir atsikišusių erkerių motyvas vėl atgaivintas, tačiau jis turėjo ne dekoratyvinę, bet gynybinę funkciją (Schmidt 1938: 17). Klaipėdos pilies pastatų sienos buvo gotiškai mūrytos iš raudonų plytų ir tik 1,8–2,1 m storio. Pilies teritorijoje rastos profiliuotos ir dekoruotos plytos rodo, kad pastatų eksterjeras ir interjeras buvo gotikinei architektūrai būdingų formų. Patalpų grindimis

naudotos kvadratinės, rombinės, trikampės degto molio žaliai glazūruotos ir neglazūruotos plytos. Stogus dengė vienuoliškosios, vėliau modernesnės plokščiosios čerpės jvairiai profiliuotais galais. Beje, kaip aiškėja iš pilies perstatymo darbų, dalis stogų buvo dengta skiedromis. Kasinėjant rasta rombinių ir trikampių langų stiklų, buvusių švino rēmeliuose (Žulkus 1991: 39–90). Dalį pastatų angų aprėmino kalkakmeno plokštės, atgabentos iš Saremos salos (Taučavičius 1971: 290).

Priešpilyje iš šio laikotarpio yra išlikę medinių pastatų pėdsakų. Nežinomo dydžio ir konstrukcijos pastatas su stulpu viduje turėjo plūktą molio aslą. Virš jos rasta keramikos, daug arbalestinių strėlių antgalių ir Didžiojo magistro Winricho von Kniprode (1351–1382) moneta (Žulkus 1991, 9–11). Kitoje vietoje, 2,5–2,7 m gylyje, šalia medinio gatvelės grindinio (11 pav.) nedideliamė plotelyje, aptikti apie 3×3 m dydžio visiškai sudegusio pastatėlio fragmentai. Neaiškios konstrukcijos pastato sienos buvusių apdrėbtos molii. Greta rasta daug kaulo ir rago nuopjovų, pusfabrikačių – čia, matyt, būta kaulo ir rago apdirbimo dirbtuvų (Žulkus 2001a: 56–57). Kasinėjant rasta nemažai kalvystės pėdsakų.

Kalvės, dirbtuvės, arkliidės, tarnų gyvenamieji namai, alaus daryklos ir kiti ūkiniai pastatai buvo įprastas Ordino pilies priešpilio, apjuosto mūro siena, atributas (Schmidt 1938: 8–9). Radiņių pobūdis leistų manyti, jog XIV a. dabartinės piliavietės šiaurėnėje dalyje yra buvęs įtvirtintas priešpilis su ūkiniais pastatais.

Perstatyta pilis neilgai stovėjo neliesta. Po Žalgirio mūšio, atrodo, su sąjungininkų pagalba vėl bandyta paimti Klaipėdą. 1410 m. rugpjūčio 7 d. Jogaila prašė ir reikalavo, kad Torunės miestas skubiai pasiųstų į Klaipėdą laivus su 100 ginkluotų karių (Acten, Bd. I, S. 148, Nr. 101). Vytautas buvo nusprendęs jėga atsiimti Klaipėdą ir apie

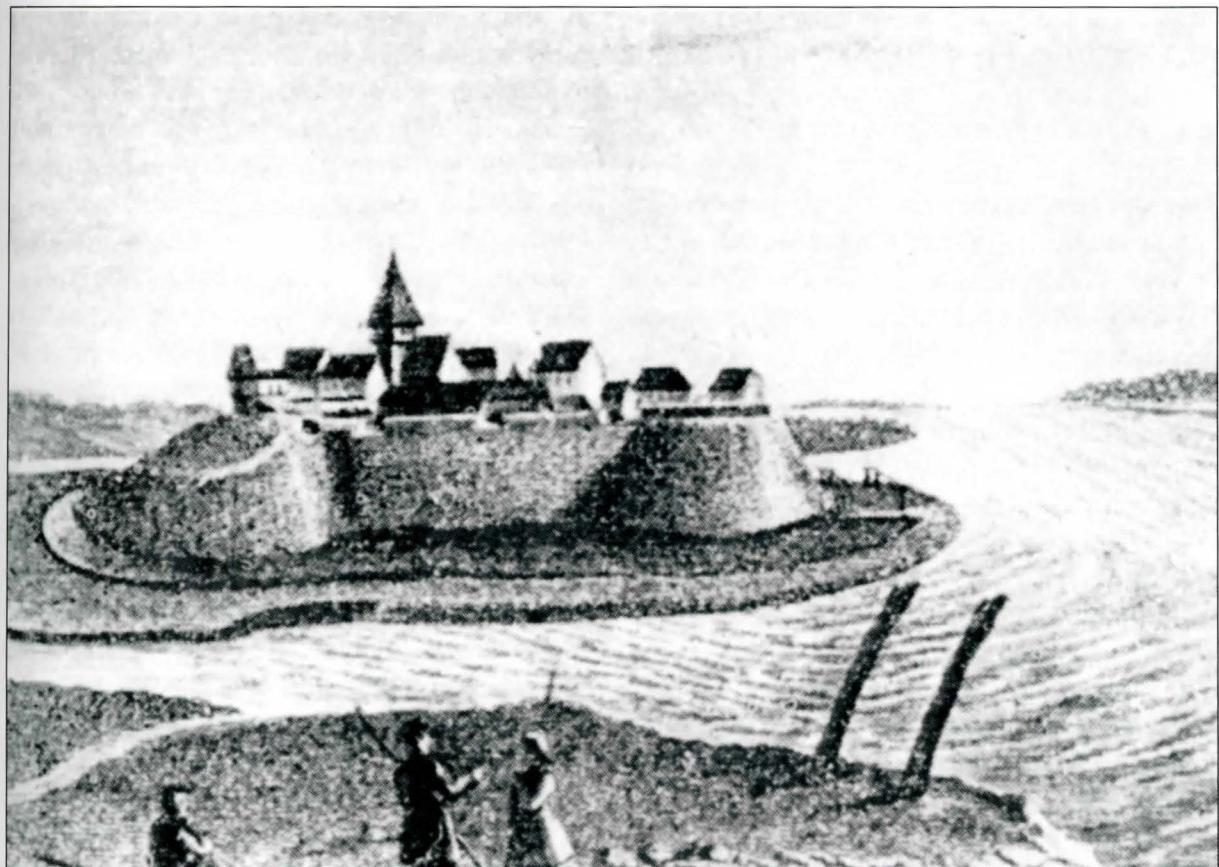

11 pav. Mediniai gatvės grindiniai, rasti priešpilyje (XIV a. II p.)

tai prasitarė Vilniuje 1411 m. slapo pasitarimo su Jogaila metu (Jakštas 1935: 156–157). 1414 m. pavasarį Vytauto kariai sudegino miestą ir paėmė pilį (Klimas 1933: 111). Kadangi tai vyko prieš oficialiai paskelbiant karą (1416 m. liepa), Ordinas 1416 m. Konstancoje apkaltino Vytautą sudeginus miestą, įsilaužus į pilį ir iš ten išvedus daugiau kaip 3000 žmonių (Lietuvos istorijos šaltiniai 1958: 86, Nr. 120). Tarp 1400 ir 1422 metų lietuviai ir žemaičiai Klaipėdą puldinėjo kas dveji treji metai. Tų puolimų metu padaryti nuostoliai miestui ir piliai nežinomi, tačiau pilis ir jos gynybinė sistema buvo nuolat taisoma, atnaujinama, galbūt ir plečiamama (12 pav.). XV a. pirmojoje pusėje,

sprendžiant iš buvusių šaunamujų ginklų skaičiaus, Klaipėdos pilyje nuolat galėjo būti 50–60 ginkluotų žmonių (Willowait 1969: 74–75).

Trylikos metų karui (1454–1466) prasidėjus, Klaipėda liko ištikima Ordinui ir 1454 m. pateko į sąjungininkų rankas. Žemaičiai jau rugpjūčio mėnesį užėmė Klaipėdą ir, kol atskubėjo kalavijuociai, spėjo sudeginti miestą ir dalį pilies. 1455 metais Klaipėdą puolė laivais atplaukę sukilėliai iš Gdansko; apie jų padarytus nuostolius piliai nerašoma. Antpuolijie pakartojo dar ir 1457 m., užgrobė Klaipėdoje buvusius 14 laivų, kuriais Ordinas atsiuntė iš Liubeko ir Hamburgo karių bei maisto, aštuonis laivus su grobiu nusiplukdė į Gdansk-

12 pav. Graviūros, vaizduojančios pilį ir miestą 1535 metais, fragmentas

ką, kitus šešis sudegino kartu su viena pilies basta. Gdanskiečiai kartu su elbingiečiais Klaipėdon dar kartą užsuko 1464 m. ir su išdaviko pagalba bandė paimti pilį. Nepasisekus išplaukė į jūrą (Sembritzki 1926: 47–48).

Klaipėdos pilis nukentėjo ir 1472 metais. Vie name Didžiojo magistro 1472 metų gruodžio 12 d. laiške rašoma apie tai, jog šis negali dalyvauti labai svarbiame pasitarime Torunėje, nes Klaipėdos pilis priešo (lietuvii) buvusi apgulta ir paimta (Acten Königl., 277, Nr. 105).

VIII. KLAIPÉDOS PILIS XVI AMŽIUJE

Įsivyravus taikiems santykiams tarp Ordino ir Lietuvos, Klaipėdos pilis nebeteko tokios politinės ir karinės svarbos, kokią turėjo vykstant Trylikos metų karui. 1507 m. Didžiojo magistro nurodymu Klaipėdos pilyje, kaip ir Tilžėje, buvo įkurdinta nedidelė 60 žmonių įgula, Tépluvėje – 100, Ragainėje – 200, Karaliaučiuje – 400 žmonių (Baczko 1793: 179–181). Vėliau, XVI a. pirmajame ketvirtysteje, ginklų tiek pagausėjo, jog jų turėjo užtekti 150–180 žmonių apginkluoti. 1519 m. komtūras mini, jog vien knechty buvo 150 (Willowet 1969: 75, 76).

Ruošiantis naujam karui su Lenkija, senoji ir gerokai apgadinta pilis buvo stiprinama. 1516 m. sausio 20 d. Klaipėdos komtūras Dietrichas von Schönbergas pranešė Didžiajam magistrui apie Klaipėdos pilies jtvirtinimo darbus. Apie Klaipėdos ir Balgos pilį tvirtinimo darbus informuota ir 1516 m. balandžio 17 d. laiške. 1517 m. liepos 8 d. ir rugpjūčio 10 d. laiškuose rašoma apie pinigus, skirtus statyboms Klaipėdoje, ir šių pilų aprūpini-mą. Tais pačiais metais Didžiajam magistrui buvo pateikti siūlymai pagerinti 13 Prūsijos pilų tvirtinimo darbus. Tarp jų minima ir Klaipėdos pilis¹⁵. 1518 m. gegužės 23 d. Klaipėdos laiške šie darbai įvardijami: rašoma apie pylimų statytojus – Wallarbeiter (Regesta, 1: 3, Nr. 20734, 20833, 21425, 21477, 21657, 21886). Tais pačiais metais dailidės ir darbininkai statė pylimus. Darbai pylimuo-se vyko ir kitais metais (Weise 1908: 23–33).

¹⁵ Daugumoje šių pilų tuo metu buvo statomi jtvirtinimai, skirti gintis nuo patrankų. Labguvos (*Labiau*) pilyje 1517 m. prieš-pilyje buvo pastatytas „nejprastos formos bastionas“, Barten pilyje korpuso kampe, – flankuojantis bokšteliš (Borchert 1991: 58, 173–174). Biutovo pilyje „apie 1500 m.“ meistrui Frankui buvo pavesta įrengti apie piliavietę aukštus pylimus – bastionus (Borchert 1987: 244).

Pastangos buvo nereikalingos: 1520 m. vasario mėnesį Klaipėdos miestelį ir pilį žvalgė žemaičių šnipai (Regesta, Nr. 23142). Kovo mén. buvo susirūpinta Klaipėdos apginklavimu gynybai (Regesta Nr. 23324), o netrukus, gegužės mén., pilį puolė trys Gdansko karo laivai, kurių įgulai pavyko sudeginti pusę miesto, nusivaryti du laivus, o Dangės žiotis prieš išplaukiant užversti akmenimis (Regesta Nr. 23751, 23758, 23764; Baczko 1793: 85; Sembritzki 1926: 58). Tų pačių 1520 m. žiemą Klaipėdą užpuolė žemaičiai (Roerdansz 1792: 17) – apie nuostolius nežinoma.

1520 m. miestą sudeginus (pilis nebuvo sugriauta), buvo toliau rūpinamas pilies perstatymu, tačiau Didysis magistras 1523 m. nuspren-dė „iš akmens Klaipėdoje nestatyti, tik statybines medžiagas sugabenti“. 1524 m. Klaipėdos komtūras Erichas von Braunschweigas rašė, kad pylimams sustiprinti plytų yra pakankamai, tik trūks-ta kalkių, kurios iš Gotlando arba Éselio salos turėtų būti atgabentos (Weise 1908: 119, 135, 143).

Taigi žemų pylimai su bastėjomis, nupiešto-mis 1535 m. piešinyje, atsirado XVI a. pradžioje, 1516–1519 m. Šį datavimą patvirtina ant pylimų buvusių medinių gynybinės-ūkinės paskir-ties pastatų dendrochronologinės datos. Ant šiaurinio pylimo stovėjusiems pastatams medie-na buvo kirsta 1517–1521 m. (Brazauskas 1998). Supiltos bastėjos iškilo virš vandens apie 5,7 m, kurtinos galėjo būti 17–18 m pločio (Žulkus 1991: 23–26, 38). Šiam laikotarpiui turėtų būti priskiriami ir mūrai, 1993–1994 m. aptiki Prin-co Frydricho bastiono poternose. V. Šliogerio nuomone, tai yra senųjų bastėjų išorinio mūri-nio plekverko su šaudymo angomis liekanos. Šis plekverkas galėjo būti užbaigtas apie 1525–1526 m. Bastėjų skersmuo būtų buvęs apie 30 metrų, plg. (Šliogeris 2001: 84).

Tais pačiais 1524 metais, bijant švedų ir liubekiečių antpuolio, Klaipėdos pilies tvirtinimo darbai buvo paskubinti, trūkstami darbininkai

buvo samdomi Ragnitės apskrityje (Weise 1908: 171). Klaipėda buvo skubiai aprūpinta patrankomis bei amunicija (Regesta, Nr. 26769, 26927, 26961, 27021, 27032, 27041, 27487), tačiau priešo taip ir nesulaukta. Erichas von Braunschweigas 1524 m rudenį liepė: „Tvirtovės ir rūmų statybą toliau tęsti“ (Weise 1908: 175).

Po 1525 m., sugriuvus Kryžiuočių ordino valstybei, Klaipėdos pilies politinė ir strateginė reikšmė nesumenko. Albrechtas, pirmasis pasauļietinis kunigaikštis, ēmėsi stiprinti valstybę politinėmis ir karinėmis priemonėmis, perstatinėjo ir tvirtino pasienio pilis. Ne vėliau kaip 1529 m. buvo atnaujinti perstatymai Klaipėdos pilyje. Atrodo, dar tais pačiais metais, trūkstant statybinii medžiagų, buvę nuardytą senajame miestelyje stovėjusi dar stipri nauja bažnyčia. Jos plytos, čerpės, pamatų akmenys buvo panaudoti pilies statyboms (Zurkowski 1909: 112).

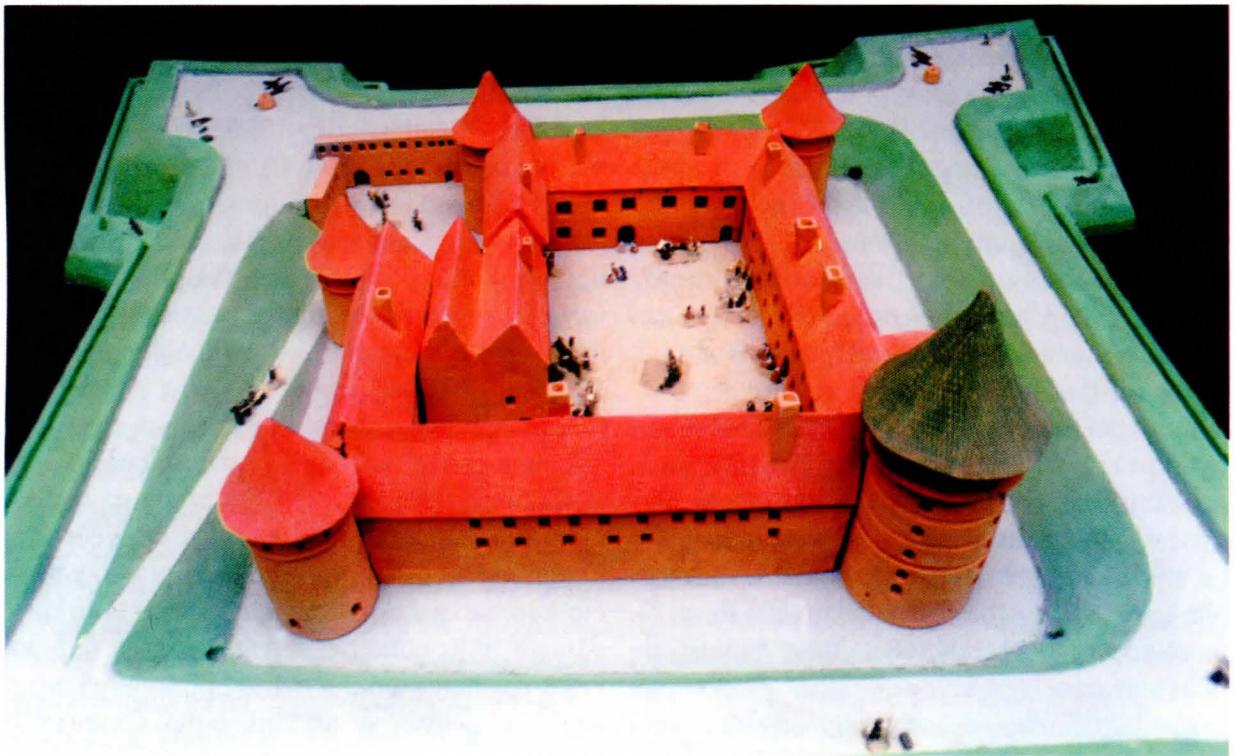
Kapitalinė pilies rekonstrukcija prasidėjo vėliau, matyt, apie 1538 m., kai į Klaipėdą atvyko paties kunigaikščio statybos meistras Christophas Romeris (Willowait 1969: 151–152). 1539 m. kunigaikštis gavo Lenkijos-Lietuvos valstybės karūnos sutikimą Klaipėdos tvirtovės statybos darbams telkti žmones ir iš Lietuvos. Netrukus, 1539 m. spalio 28 d., kunigaikštis pats aplankė Klaipėdą (Herzog Albrecht von Preußen, 325, 330, Nr. 59, 604). Pradėjus darbus, buvo pasirūpinta senosios pilies vandenų sistema ir Klaipėdos sąsiauriu. Darbus vykdė patyrę meistrai (*Wasserbauer*), kai kurie atvyko net iš Olandijos¹⁶, plytas ir akmenis (matyt, kalkakmenj – V. Ž.) gabeno olandų škiperiai. Tik šiuos parenigiamuosius darbus baigus, 1546 m. buvo duotas užsakymas mūrininkui (*Mauermeister*) Gabrielui von Aechui senają Ordino pilį nuardyti ir ant naujų pamatų naują tvirtovę pastatyti (Willowait 1969: 152). Manoma, jog darbams ir toliau

vadovavo meistras iš Niurnbergo Christophas Romeris, ar Rameris (Borchert 1991: 119), kuris 1547–1567 m. galėjo statyti ir Karaliaučiaus pilies pietinį fligelį (Ulbrich 1976: 103). Matyt, pirma buvo pastatytas Didysis cilindrinis bokštas, kuris minimas jau 1546 m. Bokšto mūras skiriasi nuo anksčiau naudoto – jis jau renesansinis. Renesansinis mūro rišimas matomas ir šalia Didžiojo bokšto išmūrytose sienose. Bokštui ir gretimiems mūramams naudotos didelių matmenų (32–34×15,5–17×9,5–11 cm) plytos, matyt, iš nugriautų senesnių pastatų. Tokių pačių didelių plytų rasta ir vakarinio korpuso bei Didžiojo parako bokšto mūre (Žulkus 1991: 33–38; 1999 m. tyrimai). Tuo metu dar tebebuvo nenumgautas masyvus keturkampis senosios pilies bokštas su kunigaikščio kambariais. Sprendžiant iš kasinėjimų medžiagos, pilis buvo perstatyta iš pagrindų. Šiuo metu dar neturime duomenų apie pietinėje piliauvietyje išlikusius Ordino pilies mūrus, tačiau šiaurinėje, kur buvo kasinėta, XVI a. tvirtovei buvo naudotos buvusios XV a. šiaurinė ir vakarinė gynybinės sienos ir du bokštai, stovėję šių siečių šiaurės vakarų ir pietvakariniai kampuose.

Perstatyta pilis sudarė uždarą netaisyklingą kvadratą su išpjova pietvakarinėje dalyje, kur buvo vartai. Išpjovą šalia vartų darant, atrodo, buvo nugriautas senosios pilies pietvakarinis kampus, kuris dar pažymėtas A. Semrau (Semrau 1929: Abb. 1) paskelbtame 1598 m. bastionų projekte. Pilis rytų–vakarų kryptimi buvo 107,5 m (nuo Didžiojo bokšto rytinio krašto iki Didžiojo parako bokšto vakarinio krašto), o šiaurės–pietų kryptimi (nuo Didžiojo bokšto šiaurinio krašto iki pilies pietrytinio kampo) – apie 85 m dydžio (Žulkus, Manomaitis 1995: 47–49; 1999 m. tyrimai).

Vartus saugojo du apvalūs bokštai korpusu kampuose. Kiti trys stovėjo šiaurės vakarų, šiaurės rytų ir pietryčių kampuose. Korpusų pločiai buvo 12,5 metro. Vidinis kiemas gana didelis: vakarų–rytų kryptimi jis buvo apie 64 m ilgio,

¹⁶ Šie darbai galėjo būti dar 1516 m. pradėtų bastėjinų jtvirtinimų tasa.

13 pav. Pilis po XVI a. perstatymu (maketas)

šiaurės–pietų kryptimi kiek trumpesnis, apie 53 metrus. Pietiniame pilies gale kiemo plotis sudarė tik apie 36 m. Cilindriniai pilies bokštai išorėn buvo išsikišę daugiau kaip pusę savo skersmens ir galėjo ginti pilj šonine ugnimi (13 pav.).

Archeologinių kasinėjimų medžiaga rodo, jog įvairūs perstatinėjimai pilyje vyko ir vėliau. Greta Didžiojo bokšto, j rytus nuo jo, buvo aptiktas labai masyvaus kontraforso mūras. Jo vaškarinis kraštas, prigludęs prie bokšto, buvo 3,9 m pločio. Šis kontraforsas buvo išmūrytas apie XVI a. 8-ajį dešimtmetį, matyt, pradėjus smukti Didžiojo bokšto pamatams. Korpusų išorėje buvo pristatytos arkliidės ir kitokios pa-skirties ūkiniai pastatai. Klaipėdos pilies, rekonstruotos XVI a., planas nebuvo unikalus. Labai panašios planinės struktūros buvo 1537 m. atstatyta Tilžės pilis, panašiai sutvirtinta XVI a.

Küstrino (lenk. Kostrzyn) ir kitos Ordino pilys (Boetticher 1898: 133; Guerquin 1974: 157; Borchert 1991).

IX.

KLAIPÉDOS PILIS VIRSTA TVIRTOVE

Pirmosios žinios apie ketinimus Klaipėdos pilį paversti bastionine tvirtove yra iš XVI a. vidurio. Planą Klaipėdos piliai sutvirtinti 1559 m. pateikė prancūzas Claudius Drohotius. Kunigaikščio pageidavimu, matyt, trūkstant laiko, aplink pilį iš pradžių žadėta statyti tik tris bastionus. Ketvirtą numatė supilti vėliau (Forstreuter 1934: 194). Pasiūlytas planas, atrodo, nebuvo įgyvendintas, nes 1598 m. atsirado kitas projektas, kuriame pilis apjuosta keturiais senosios olandiškos sistemos bastionais. Šiuos pasiūlymus piliai sutvirtinti pateikė Josua Putkameris ir kapitonas Hannsas Philipsas Fuchsas. Jie nurodė, kur turėtų būti šaudymo angos, koks pylimų plotis viršuje ir apačioje (Semrau 1929: 97–98). Ar Klaipėdos tvirtovė buvo tvirtinama pagal šį projektą, nežinia.

XVII a. pradžioje pilies bastėjos jau buvo rekonstruotos į bastionus. Tarp jų buvusius pylimus – kurtinas iš vandens pusės rėmė sienos. Vienos tokios sienos dalis rasta šiaurinės kurtinos vietoje. Kurtinos plotis čia buvo 32 m (Žulkus 2000). Dėl to pilies kiemas sumažėjo: tarp pilies rūmų sienų bei priestatų ir atraminės sienos kai kur liko tik 3 m atstumas. Tiksliai nustatyta (1999 m. tyrimai), jog išorinis pilies kiemas rytų–vakarų kryptimi tarp atraminių sienų buvo 113 m ilgio. Tvirtovės pylimus laikė 1,8–1,9 m pločio iš akmenų ir plytų sumūrytos atraminės sienos, pasvirusios pylimų pusėn. Sienose buvo platūs kontraforsai. Kiemas buvo grjistas akmenimis, kai kur išdėliotais dideliais kvadratais. Apie 2 m nuo sienos grindinyje buvo latakas vandeniu nutekėti. Akmenimis buvo grjistas ir vidinis pilies kiemas. Senosios poternos, įrengtos po bastėjomis dar XVI a., buvo rekonstruotos ir išplėstos. Vidinis pilies kiemas tuo metu

jau buvo užstatytas ir pasidarė stačiakampis. Ivažiavimo tunelis po pylimais buvo apie 4,5 m pločio ir apie 30 m ilgio. Prasidėjęs pietvakarių bastiono kampe, jis po žeme kiek sukosi šiaurės link ir išėjo ties minėto bastiono flanku. Nuo čia prasidėjo kelias, kirtęs brustverą. Iš pradžių jis éjo pakeliamaja tilto dalimi, paskui pagrindine iki apsauginės kordegardijos (1701, 1808, 1869 m. planai). Tilte buvo net trys pakeliamosios dalys (Reimer 1728: 237). Toliau kelias šakojosi palei fosos vandenis į abi puses. XVI–XVII a. pilies vaizdą atkurti padėjo planai bei aprašymai, sudaryti po 1660 m. gaisro.

Švedams artinantis prie Prūsijos, apie 1627 m., vėl imtasi tobulinti pilies ir miesto įtvirtinimus (Sembritzki 1926: 110). Bastioninė Klaipėdos tvirtovės sistema, daugelį kartų koreguojant projektus, su pertraukomis buvo statoma ir toliau – daugiau kaip šimtą metų, iki pat Septynerių metų karo pabaigos. 1629 m. lapkričio 23 d. pagal Altmarko taikos sutartį Klaipėdoje šešeriems metams įsikūrė švedai. Mieste apgyvendino gausią įgulą, o pilį „apiplėšē ir apgriovē“ (Sembritzki 1926: 115). Tada sudegė rytinis korpusas ir nugriuvo Pietryčių bokštą. Smarkiau už švedus pilį nuniokojo 1660 m. gaisras. Nudegė stogai, igruviu viršutinių aukštų skliautai, suaižėjo bokštų viršūnės (Semrau 1929: 100–101). Pilies atstatymas po 1660 m. gaisro užsiėsė. Tik 1666 m. buvo atstatyti abu Parako bokštai, malūnas, kepykla. Stogus uždengė šiaudais ar nendrėmis (Semrau 1929: 103). Po metų vėl degė pilies pastatai ir paruoštos statybinės medžiagos. Nukentėjo pietinis ir vakarinis korpusai. Laimė, ties Parako bokštu ir arsenalu ugnį pavyko užgesinti. 1669 m. pilis degė dar kartą. Gaisras pridarė didelių nuostolių, tačiau Didijį Parako bokštą su paraku ir šį kartą pavyko išsaugoti (Reimer 1728: 248–249). Šio gaisro metu nuostolių patyrė ir šiaurinis korpusas – tarp bažnyčios ir Didžiojo bokšto kasinėjant rasti sugriuvę skliautai. Likviduojant gaisro padarinius, Didžiojo

14 pav. 1670 m. ant Princo Karlo bastiono pastatytu „Komendanto namo“ pamatai

bokšto rūsyje buvo nuardyti vieneri laiptai. Senąją latriną, kuri buvo patalpoje prie koplyčios, užvertė, o bokšto ir šiaurinio korpuso kampe išmūrijo kitą. Po paskutinio gaisro pilies pastatus atstatinėjo ilgai. Be senųjų, buvo pradėtos naujos statybos. Taip pat 1670 m. ant šiaurės vakarų (Princo Karlo)¹⁷ bastiono buvo baigtas statyti dviejų fligelių plokščiu stogu „Komentanto namas“ (Reimer 1728: 239; Sembritzki 1926: 167) (14 pav.).

Netrukus Klaipėdai teko vėl susiremti su švedais. Jie atėjo 1678 m., bet tvirtovės nepaėmė ir patraukė į krašto gilumą. Po švedų antpuolio kai kurios pilies patalpos jau buvo perduotos mie tiečiams naudotis (Reimer 1728: 180).

1686 m. pavasarį prasidėjo dar vienas pylimų sistemos tobulinimo etapas (Sembritzki 1926: 247). Pertvarkant pylimus, turėjo būti įrengti kazematai rytinėje ir vakarinėje kurtinose, buvo planuota įrengti naują įvažiavimo tunnelį (Entwurf 1685). Sprendžiant iš 1701 m. plano, tie projektai taip ir liko popieriuje.

¹⁷ Kiti bastionai taip pat turėjo vardus: Pietvakarinis vadinosi Princo Frydricho, pietrytinis – Princo Liudviko, šiaurės rytų – Fridricho Víhelmo vardu.

X. MIESTO RAIDA XVI–XVII AMŽIAIS

Kapitalinė Klaipėdos pilies rekonstrukcija, prasidėjusi XVI a. pradžioje, turėjo miestui lemtingų pasekmių. Išoriniai pilies pylimai ir grioviai buvo išplėsti sumažinus šalia buvusio nedidelio miestelio teritoriją. Senojo miestelio gyventojai buvo perkeliami į naujā vietą, vadinamą *Holm*, tačiau tai nebuvo taip pat vadinta nedidelę salelę į šiaurę nuo pilies. Šaltiniuose nėra tikslų nurodymų, ar „*Holm*“ reiškė salą, ar pusiasalį¹⁸. Remiantis turimais duomenimis galima teigti, jog vieta miestui buvo paskirta pusiasalyje tarp Senosios Dangės ir senojo miesto rytinio griovio, gana žemoje pelketoje vietoje, šiaurės pusėje, apribotoje statesnio Dangės slėnio šlaito. Naujoji Dangė iki XVI a. neminima¹⁹. Senojo miesto šiaurinį gynybinį griovį pratęsus iki Senosios Dangės vagos, pusiasalis virto sala (15 pav.). Dėl to teigama, jog Naujoji Dangė maždaug nuo dabartinio Teatro vietas į rytus yra iškastas gynybinis griovys (Žulkus 1994: 13). Netiesiogiai apie tai užsimenama 1571 m. dokumente: „...Dangės upė žemyn, ten, kur ji prie bažnyčių į senąją srovę įsilieja...“²⁰ (Sembritzki 1926: 99). Čia aiškiai išskiriama (naujoji) Dangė ir senojo jos vaga.

Ketinimas įtvirtinti „naujajį miestą“ pylimais buvo realizuotas tarp 1532 ir 1538 m. (Sembritzki 1926: 74–75). Naujajame mieste, jo aukštėsneje dalyje, buvo Ožkų kalva (Ziegenberg).

¹⁸ *Holm* nebūtinai reiškė salą. Tai galėjo būti pusiasalis ar kalva.

¹⁹ E. Zurkalowskio bandymas susieti Naujają Dangę su 1424 m. dokumentuose minimais „antraisiais grioviais“ (Zurkalowski 1909: 109) buvo nesėkminges dėl nepakankamų žinių apie pilies įtvirtinimus ir miesto topografiją.

²⁰ „...die Dange das flis abewerts, do es bei der Kirchen in den alten Strom fellt...“

Ji galėjo būti netoli Dangės tilto (Zurkalowski 1909: 112). Tai turėjo būti aukščiausia senamiesčio dalis; ten kertasi Turgaus ir Tiltų gatvės. Toliau pilies link buvo nemaža pelkė. Pelkių buvo ir daugiau, vieną jų pradėta užpilti 1538 m. (Sembritzki 1926: 75), tačiau dalis jos tebebuvusi ir 1603 m. Archeologijos duomenys rodo mieste buvus net tris tvenkinius, kurie XVI a. antrojoje pusėje dar nebuvo užpilti. J kai kuriuos iš jų dar XVII a. buvo kanalizuojami miesto vandenys.

Miesto statybos labai priklausė nuo pelkėtos žemumos ir tvenkinių. XVI a. pirmojoje pusėje miesto salos pakraščiai dar buvo beveik tušti, ypač jos šiaurinis pakraštys, kur buvo Dangės meandru reliktiniai tvenkiniai. Neaptikta to laiko statinių pėdsakų ir rytiniame salos smaigalyje, kur vėliau buvo bažnyčios.

Prieš 1627 m., nusprendus senamiestį ir Frydricho priemiestį apjuosti bastioniniais įtvirtinimais, vėl teko pertvarkyti Klaipėdos gamtinę aplinką. Sekli Senosios Dangės vaga nebeteko gynybinės reikšmės ir virto miesto vidaus grioviu. Dėl to 1667 m. buvo nutarta ją užpilti. Senosios Dangės užpylimas užsiėses – 1705 m. dar minima teritorija „už Senosios Dangės“, vaistininkas, kuris gyveno „prie Senosios Dangės“, minimas 1720 m. (Sembritzki 1926: 139–140, 180). Matyt, tuomet dar buvo neužpiltos kai kurios senosios upės vietas. Archeologiniai radiniai Didžijoje Vandens, Tomo ir Vežėjų gatvėse rodo, kad ši Senosios Dangės vagos dalis buvo užpilta XVII a. paskutiniame ketvirturyje. Vėlesni fortifikacijos bei Naujosios Dangės vagos reguliavimo darbai senamiesčio aplinkos stipriau nepakeitė.

Apie 1503 m. Klaipėdoje, dabartiniame senamiestyje, gyveno tik 25 visateisiai miestiečiai su šeimomis (iš viso apie 100 gyventojų). 1540 m. žemės mokesčių knygose minimi mieste 148 apstatyti ir neapstatyti sklypai, priklausę 107 miestiečiams. 1553 m. 126 miestiečiams priklausė 133 (matyt, apstatyti. – V. Ž.) sklypai. 1589 m.

15 pav. Miestas ir pilis XVI a. (maketas)

mieste 143 miestiečiai valdė 177 sklypus. 1539–1540 m. jame stovėjo 92 namai. Nedidelėje miesto saloje sklypai buvo dalijami tik gyvenamujų namų statybai, o sklypai sandėliais buvo skirti kitoje upės pusėje (Zurkowski 1909, 84–86; Willoweit 1969: 168). Archeologijos duomenimis, maždaug iki 1540 m. Dangės pakrantėse sandėliai statyti ir miesto saloje (Žulkus 2001). Pradžioje gyvenamieji namai statyti salos viduryje – aukščiausioje vietoje, vėliau jie plito į salos pakraščius (Žulkus 1991: 45–52; Žulkus 1994). Saloje tarp Dangės šakų nebuvo kur plėstis, todėl ir 1630 m. Klaipedoje tebuvo 1000 gyventojų (Willoweit 1969: 168, 174), o apie 1660 m. „Senamiestyje“ stovėjo tik 150 pastatų. Dar 90 buvo už Senosios Dangės, Odų gatvelėje (vėliau Frydricho priemiestis), dar koks tuzinas priemiesčiuose (DSBKA, 29552; Sembritzki 1926, 169–170, 216; Genys 1988).

1.

Senamiesčio gatvės

XIII–XV a. miesto gatvės archeologų, deja, kol kas beveik nepažintos. Kasinėjant buvusį priešpilį apie 4 m gylyje, jau grunto vandens lygyje, keliose vietose aptiki akmeninio grindinio fragmentai. Neaišku, ar čia būta gatvės, ar tik grusto kiemo. Šie grindiniai datuotini XIV a. pirmaja puse, o gal net XIII a.

Iki šiol seniausia medžiu grjsta gatvė aptikta apie 2 m gylyje priešpilyje. Gatvės plotis neaiškus, o grjsta ji buvo vienas prie kito ant skersinių dėtais 9–10 cm rasteliais ir pusrąsčiais. Po grindiniu buvo dar senesnės gatvės paviršius. Ši gatvė irgi nutiesta iš įvairaus dydžio rastelių. Tarp tų dviejų grindinių buvo purvo sluoksnis, rasta daug gyvulių kaulų. Apatinės gatvės grindinio rasteliai buvo sukloti apie 1374 m. (Brazauskas 1998: 36). Gatvės buvo nutiestos į tiltą, jungusį pilies ir mie-

to salas. Vienos iš XV–XVI a. senamiesčio gatvių pėdsakų aptikta į rytus nuo tilto per prataką iš Dangės į pilies griovius. Ši gatvė buvusi negrįsta.

Naujojo miesto, dabartinio senamiesčio, struktūrą formavo dvi statmenos gatvės: Turgaus ir Tiltų. Jos prasidėjo nuo aukščiausios salos vietas, dabartiniame senamiesčio centre. Čia kultūriniai sluoksniai storiausi, net iki 4,5 metro, į gatvių galus plonėja. XVI a. pirmojoje pusėje, formuojantis naujojo miesto gatvių tinklui, jos buvo nevienodai apstatyti. Dabartinis gatvių tinklas galutinai susiklostė ir planingai jos apstatyti po 1540 m. gaisro, kurio pėdsakų yra išlikę visoje dabartinio senamiesčio centrinėje dalyje (Žulkus 1991: 45). Archeologijos duomenys leidžia atkurti kai kurių Klaipėdos gatvių raidą nuo XVI a. pradžios.

Palei pirmąsias atsiradusias gatves formavosi seniausi Klaipėdos kvartalai. XVI a. pradžioje jau buvo kvartalai tarp Kurpių, Kepėjų, Tiltų ir Vežėjų gatvių. Vėliau atsirado kvartalai tarp Turgaus ir Tomo gatvių. Turgaus gatvė buvo apstatyta tik rytinėje pusėje. Namai palei Mažają Vandens gatvę atsirado tik apie XVI a. vidurj, anksčiau čia buvo beveik tuščia. XVI a. pradžioje tebebuvo beveik negyvenamas miesto salos vakarinis kraštas. Žvejų gatvės šiaurinis kraštas buvo apstatytas dar vėliau, tik XVII a. viduryje (Žulkus 1991: 52).

Būdinga senamiesčio gatvėms yra Jono gatvės raida. Prieš pradedant užstatinėti, šalia Jono gatvės ant dumblingo smėlio buvo supiltas molis ir pajūrio smėlis. Tik po to apie 1 m aukščiau jūros lygio atsirado sumintos žemės sluoksniai ir žabų klojiniai, intensyvesni miesto centro link. Gatvės vakarinė dalis XVI a. pradžioje buvo užverta medinio pastato. Rytinėje gatvės dalyje virš supiltinių sluoksnių XVI a. pradžioje susidarė tik ploni apdurpėjė, beveik sterilūs purvo sluoksniai, kurie baigėsi šalia tvenkinio, buvusio ties Mažaja Vandens gatve. Tik po 1563 m., salos rytiniamė smaigalyje pastačius miesto bažnyčią (Zurkalowski 1909: 112), Jono gatvė prasitęsė iki jos. Šv. Jono bažnyčia davė vardą ir

gatvei. Salos smaigalyje prie bažnyčių tilpo ir nedidelės kapinaitės. Senamiesčio vakarinėje dalyje XVI a. antrojoje pusėje Jono gatvė buvo pratęsta pilies griovių link. Ši gatvės dalis buvo išgrįsta žabais, o kvartale tarp Tiltų ir Vežėjų gatvių aptikta XVI a. vidurio medinio grindinio žymių. Žemesnės gatvės atkarpos salos pakraščiuose buvo užpilamos intensyviau, ir XVII a. antrojoje pusėje Jono gatvė beveik išsilygino.

XVI–XVII amžiais mieste buvo nedaug gatvių su mediniais arba akmeniniais grindiniais. Gana dažnai namų savininkai išsigrūsdavo gatvės dalį tik prie savo sklypo. Šie iki 2 m pločio medžio ar akmens grindiniai buvo aptikti jvariouse senamiesčio vietose. Tokie šaligatviai buvo būdingi XVII a. Klaipėdai.

Rytinėje miesto salos dalyje kasinėjant buvo rasta siaura, vos 2,7 m pločio, akmenimis grįsta gatvelė. Ji datuota XVI a. antraja puse. Gatvės 1,5 m pločio vidurys buvo apie 20 cm giliau už pakraščius. Grindinyje išlikusios ryškios vežimų ratų vėžės. Ši gatvelė buvo Kepėjų gatvės tėsinys, tačiau néjo tiesiai, o suko Dangės link ir ryškiai leidosi jos pusėn. Gatvelė paminėta ir rašytiniuose šaltiniuose (Sembritzki 1926: 111). Ji buvo naujota kaip atviras kanalizacijos griovys. XVII a. gatvelė buvo užpilta ir jos vietoje įrengtas akmeninis latakas vandeniu nubėgti (Žulkus 1991: 59–60).

Seniausias akmeninis gatvės grindinys, datuojamas XVI a. pradžia, rastas Turgaus gatvėje ties Mėsininkų gatve. Vėliau gatvės vakarinis galas buvo intensyviai užpilamas, XVII a. gatvė čia tebebuvo negrįsta. Dabartinė Turgaus gatvė XVI a. dar vadinosi Bažnyčių gatve, nors jau tada jos rytiniamė gale prie bažnyčių buvo turgavietė (ilgasis turgus). Gatvėvardą pakeitė XVII a., kai buvo pradėta intensyviai naudoti prekybai. Bažnyčių gatvės vardo transformaciją į Turgaus gatvę liudija 1613 m. dokumentas, kuriame nurodoma jomarkų metu prekybines pašūres statyti tik Bažnyčių gatvėje šalia turgaus (Sembritzki 1926: 94).

XVI a. viduryje statiniai peržengė miesto šiaurinį gynybinį pylimą; dešiniajame Naujosios Dangės krante jau buvo atskiro sodybos. Prie H. Manto, Liepų, Dangės gatvių jau buvo pavienių pastatų židinių. Čia formavosi priemiestis, vėliau pavadintas Krūmamiesčio vardu. Jis minimas 1555–1589 metų dokumentuose (Zurkalowski 1906: 86). XVI a. antrojoje pusėje miestelis plėtėsi ir už Senosios Dangės vagos, kur vėliau buvo Frydricho priemiestis. Padrikas užstatymas jau buvo ir į pietus nuo upės išsišakojimo. Klaipėdos planinė struktūra galutinai susiklostė XVI a. antrojoje pusėje. XVIII a. pradžioje senamiestyje buvo 16 gatvių ir skersgatvių, o Frydricho mieste – 15 gatvių ir skersgatvių (Willoweyt 1969: 176).

2.

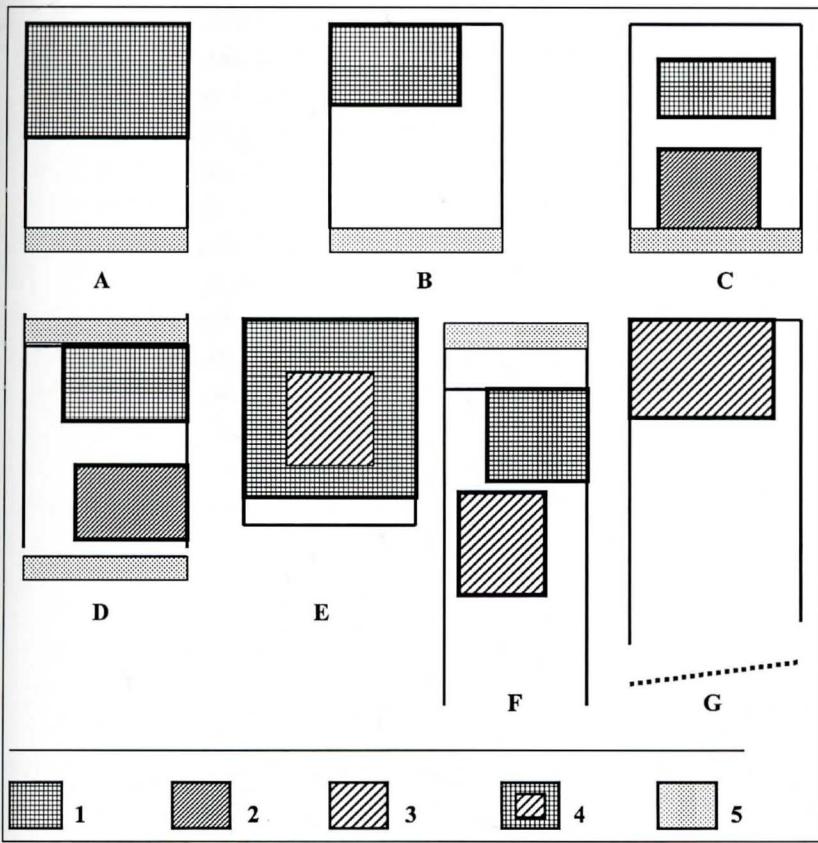
Kvartalai ir sklypai

Kvartalų ribos atsekamos pagal po žeme esančių pastatų liekanas ir tvoras. Kvartalai XVI–XVII a. peržengdavo dabartinę apstatymo liniją arba nuo jos atsitraukdavo. Jų ribos buvo laužytos, tačiau pločiai ir ilgiai išlikdavo beveik parstovūs. Kvartalų dydžiai XVI–XVII a. buvo beveik lygūs dabartiniams – apie 48 m ilgio ir 13 m pločio. Gerokai svyravo atskirų sklypų dydžiai ir kai kuriai gatvių pločiai. Senamiesčio centre, sklype Tiltų Nr. 6A, XVI a. vidurio pastatai buvo iki 1,6 m prisikišę į Kepėjų gatvę. Gretimame sklype į gretimą Jono gatvę tiek pat buvo įsikišę XVII a. antrosios pusės šulinio rentinys. Tai-gi tuo metu Jono gatvė sankirtoje su Tiltų gatve buvo gana plati, tačiau jau ties gretimu sklypu susiaurėjo net apie 2,6 metro. XVI a. pradžioje Turgaus gatvės pietiniame krašte priešais Mesiinkų g. stovėjęs namas buvo įsikišęs į dabartinę gatvę net 5 m, priešingoje Turgaus gatvės pusėje pastatas peržengė dabartinio apstatymo liniją tik 0,5 m. Vadinasi, tuo metu Turgaus gatvė šioje vietoje buvo 5,5 m siauresnė. XVII a. pa-

statai čia jau labiau atitraukti nuo gatvės, buvo bemaž dabartinio apstatymo vietose. Kvartalų linijos senamiesčio pakraščiuose stabilizavosi vėliau, tik XVIII a. antrojoje pusėje (Žulkus 1991: 53–54). Miesto taryba, matyt, nepakankamai kontroliavo statybas mieste: 1595 m. dokumente rašoma, jog kiaulidės ir priestatai buvo statomi tiesiog gatvėse ir skersgatviuose (Sembritzki 1926: 106). Sandėliai ir įvairūs ūkiniai pastatai XVI a. pirmajame ketvirtyne daugiausia spietėsi palei Senąją Dangę (Žulkus 1991: 46). Palyginti nemažai tvartų ir pašiūrių senamiestyje išliko ir vėliau: net XVII a. pabaigoje 203 apstatytuose sklypuose buvo 34 ūkiniai statiniai (Sembritzki 1926, 169–170). Po 1627 m., apjuosus miestą bastionais, sklypų sumažėjo ir apstatymas sutankėjo. Vakariniame salos krašte teko statyti buvusių didelių tvenkinių vietoje.

Sklypų skaičius kvartaluose buvo nevienodas: paprastai jų būdavo keturi, tačiau kasinėjant buvo aptikta ir sudvigubintų sklypų. Pavyzdžiui, Kurpių gatvėje XVI a. viduryje dviejuose sklypuose stovėjo gyvenamasis namas ir ūkinis pastatas, priklausę vienam savininkui, todėl ši kvartalą sudarė ne keturi, bet trys sklypai. Sklypas Tiltų g. 6A, apjuostas tvora, į kvartalo gilumą tebuvo 10 m ilgio, mažesnis nei įprasta. Salos pakraščiuose, kur sklypai rėmėsi į vandenį, sklypų dydžiai nebuvo pastovūs. Tyrimai salos vakariniame krašte parodė, jog čia XVII a. viduryje būta įvairaus dydžio sklypų: normalių, apie 12×12 m, ir kitokių, net 12×20 m dydžio. (Žulkus 1991: 52–55). Rašytiniai šaltiniai taip pat kalba apie skirtingu dydžių sklypus senamiestyje. 1692 m duomenimis, senamiestyje buvo 215 normalių ir 16 pusinių sklypų (Sembritzki 1926, 169–170).

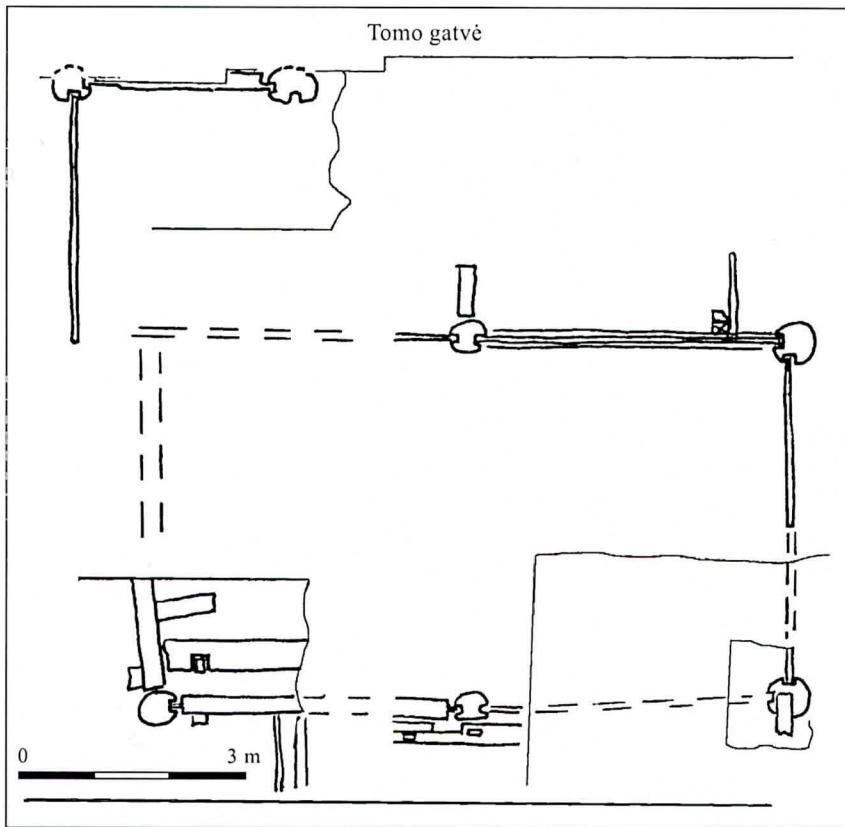
Šiuo metu turima žinių apie keletą XVI a. sklypų planavimo variantų. Sklype Tiltų g. 6A namai užémė visą arba beveik visą sklypo plotį, tik jo gilumoje liko vietas nedideliam kiemeliui. Sklype Kurpių g. 4 XVI a. namai buvo pastatyti pagal šią gatvę. Iš pradžių ten stovėjo gyvenamasis

16 pav. Klaipėdos senamiesčio sklypu apstatymas XVI–XVII a.: A – Tiltų gatvė 6A (XVI a. I p.); B – Tiltų gatvė 6A (XVI a. II p.); C – Tiltų gatvė 6A (XVII a. I. p.); D – Kurpių gatvė 4 (XVI a. pr.); E – Tomo gatvė (XVI a. vid.); F – Kurpių-Mésininkų gatvės (XVI a.); G – Teatro gatvė 7 (XVII a.). 1 – gyvenamasis namas; 2 – ūkinis pastatas; 3 – sandėlis; 4 – gyvenamasis namas ir sandėlis; 5 – gretimas sklypas

namas ir dirbtuvė, vėliau – gyvenamasis namas ir ūkinis pastatas (16 pav., D). Šie XVI a. antroios pusės pastatai buvo atitraukti nuo Kurpių gatvės per 2,7 m. Čia tarp namo ir tvoros liko vietos ilgam, siauram kiemeliui. Didesnis akmenimis grįstas ūkinis kiemas buvo už namų, šalia Kepėjų gatvės. Abu kiemus jungė vos apie 1 m pločio takas tarp pastatų. Panašiai buvo statoma ir kituose sklypuose – pastatai šliejosi prie svarbesnių gatvių, o už jų buvo nedideli ūkiniai kiemai. Įdomus XVI a. vidurio apstatymo variantas aptinktas sklype prie Kurpių ir Mésininkų gatvių, salos pakraštyje. Gyvenamasasis namas šliejosi prie Kepėjų gatvės, o tarp jo ir Kurpių gatvės buvo apie 6 m pločio kiemas. Prie namo ties sklypo viduriu stovėjo medinis $6,5 \times 5,6$ m sandėlis, turėjęs su gyvenamuoju namu bendrą sieną. Sandėlis maždaug 4 m atitrauktas nuo Kepėjų gatvės (16 pav., G).

XVII a. sklypų apstatymas iš esmės nepakito. Namai stovėjo prie svarbesnės gatvės, neretai užimdami visą sklypo plotį, kitoje jų pusėje buvo ūkiniai kiemai, atitverti medinėmis tvoromis; juose kartais aptinkama nedidelių ūkinų pastatų pėsakų. Toks sklypų planavimas kai kur išliko dar ir XVIII a. Kvartalų galus užstatydavo kitaip. XVII a. pastatas Tiltų g. 6A stovėjo galu į šonines gatves, išilgai pagrindinės gatvės, tarp kurios ir namo buvo siauras kiemelis. Antras 3 m pločio kiemas buvo kitoje pusėje, tarp namo ir ūkinio pastato (16 pav., C). Kitaip buvo suplanuotas XVII a. viduryje sklypas miesto salos vakariname gale: galu į šonines gatves stovėjo sandėlis, o sklypo, kartu ir kvartalo galas buvo atitvertas statinių tvora (16 pav., G). XVII a., nepaisant mažų skirtumų, sklypų apstatymas vienodėjo: dauguma namų stovėjo gaisis į šonines gatves ir užémė visą sklypo plotį.

17 pav. 1519–1520 m. prie Tomo gatvės pastatytais stulpinės konstrukcijos sandėlis

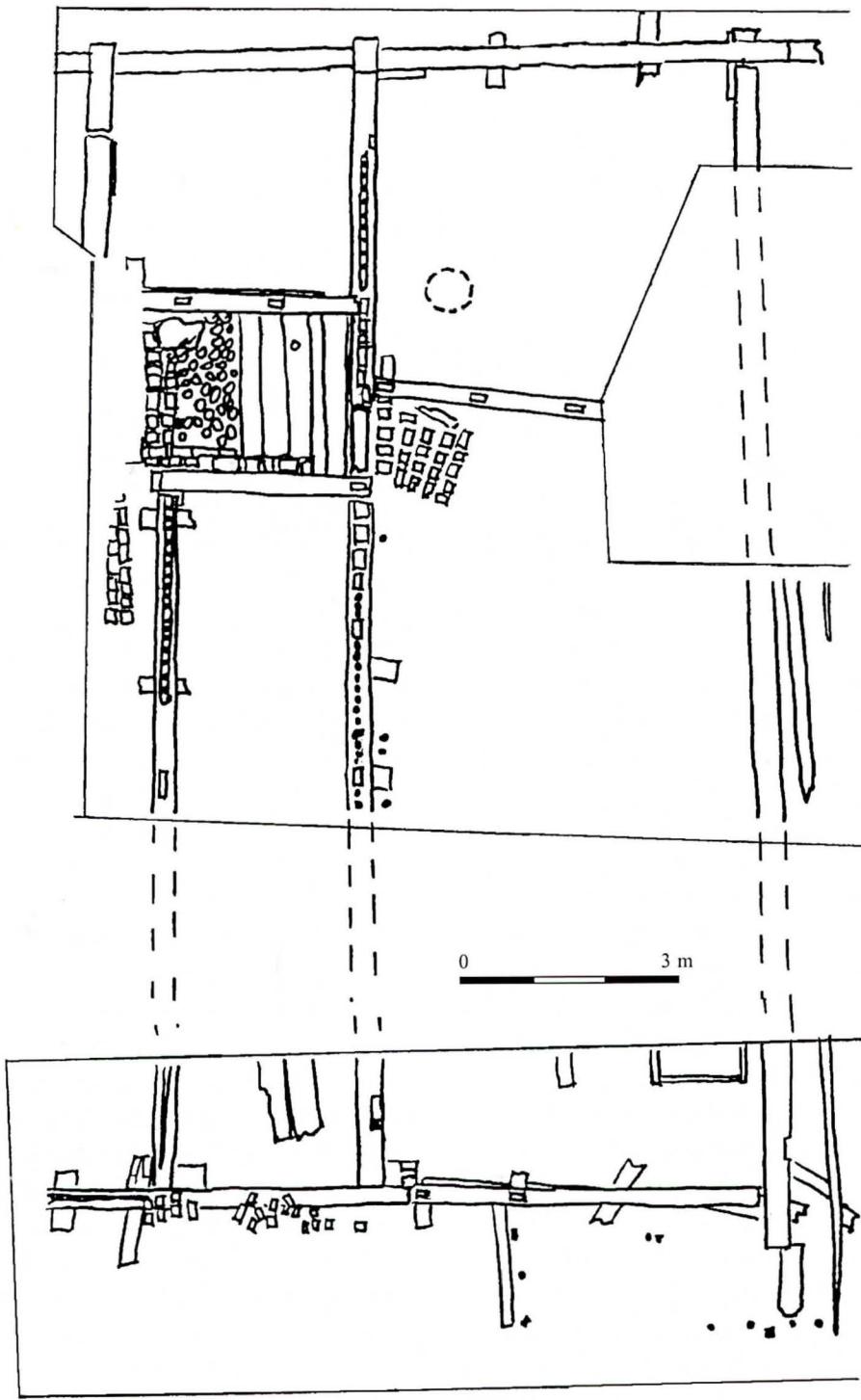
Labai gerai pakraštinių kvartalų ir sklypų apstatymo raidą atspindi duomenys, gauti kasinėjant prie Tomo gatvės (Žulkus, Sprainaitis 1990; Sprainaitis. Ataskaita. 1992; 1994; Sprainaitis 1994). Šis kvartalas yra pietiniame senamiesčio pakraštyje. Iki XVII a. vidurio jį ribojo trys gatvės ir senoji Dangės vaga (vėliau – Tingiosios Dangės griovys, dar vėliau čia atsirado Didžioji Vandens gatvė). 1519–1520 m.²¹ šiame kvartale, sklype 4, buvo pastatyta pirmasis pastatas – stulpinės konstrukcijos sandėlis (17 pav.). Į rytus nuo sandėlio, paupyje, aptikta laivų statybos vieta. Po 1530 m. kvartalas pradėtas dalyti sklypais – atsirado piniucių tvora. Tarp 1530–1536 m. kvartale jau buvo keturi 9–13 m pločio sklypai, ir šie apstatyti.

²¹ Šio kvartalo pastatų datos buvo nustatytos dendrochronologiniu metodu ir patikslintos (Genys. Ataskaita; Brazauskas 2002).

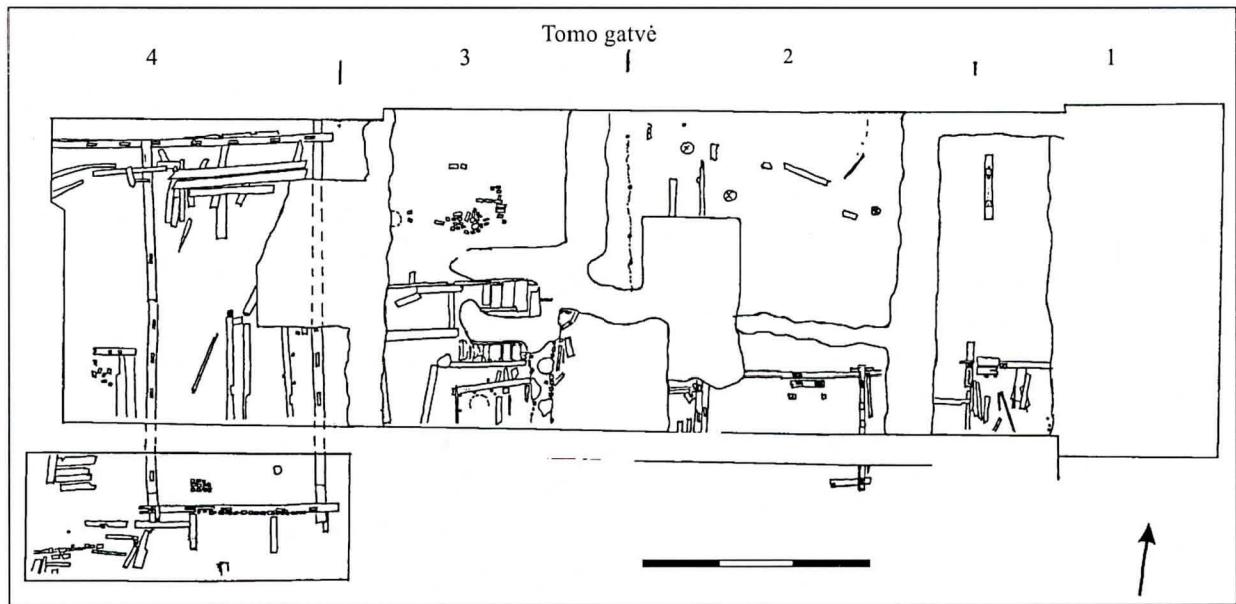
Sklype 2 stovėjo didelis per visą jo ilgį netvarkingos mišrios konstrukcijos statinys, atrodo, sandėlis. Kvartalas galėjo sudegti 1540 m. Sklypuose pastatai atstatyti ne vienu metu, pvz., ūkinio rentinio namo sklypo 2 gilumoje dendrochronologinė data yra apie 1556 m. Kvartalas atstatytas iki 1565 m. (stulpinė tvora sklype 2). Sklypo 1 apstatymas neaiškus – išliko per maža konstrukciją. Sklype 3 nuo Tomo gatvės ir jo viduje buvo tvora iš masyvių stulpų ir horizontalių lentų. Per 6,5 m nuo gatvės stovėjo mažiausiai 9 m ilgio ir 6 m pločio pastatas, matyt, kažkokių dirbtuvės ar ūkinis statinys. Sklype 4 stovėjo didelis (apie 12×17 m), turbūt, daugiaaukštis gyvenamasis namas (16 pav., E).

Namai sudegė, ir kvartalas iš naujo, bet panašiai atsistatė apie 1619–1622 m. (19 pav.). Sklypuose 1–3 namai stovėjo apie 8 m toliau

Tomo gatvė

18 pav. Prieš 1565 m. sklype 4 pastatytas daugiaukštis gyvenamas namas – sandėlis

19 pav. Kvartalas prie Tomo gatvės, atstatytas apie 1619–1622 m.

nuo Tomo gatvės. Sklype 1 buvo pastatyta tvartas, sklype 2 irgi, matyt, ūkinis 6×6 m dydžio réminės konstrukcijos pastatas, sklypo 3 apstatymas neaiškus, sklype 4 stovėjo naujas, bet, kaip ir anksčiau, didelis ir panašaus plano namas.

Kvartalo apstatymo raidą atitinka ir Tomo gatvės sluoksniai. Šios gatvės sluoksnių pjūvis rodo, jog XVI a. gatvė naudota neintensyviai, purvo sluoksnukai ploni, gatvė kelis kartus užpylinėta. Tieki XVI a., tieki XVII a. gatvės sluoksniai intensyviausiai kasinėto kvartalo ribose, ties Pasiuntinių gatve. Čia gausiau dirbinių ir buitinių atliekų. XVII a. antrojoje pusėje gatvės paviršius buvo išklotas žabais ir šakomis. Tomo gatvės vakarinio galio sluoksniai skurdesni – XVI a. antrosios pusės sluoksnis nutrūksta ties Mėsininkų gatve. Toliau gatvė formavosi tik nuo XVII a.

Galime išskirti keletą tipiškų XVI a. Klaipėdos sklypų apstatymo variantų. Gyvenamieji namai stovėjo prie svarbesnių gatvių, dažnai per visą sklypo plotį. Kitame sklypo gale buvo ūkiniai statiniai. Kiemuose, grįstuose arba negrijuose,

kartais būdavo maži ūkiniai pastateliai, šuliniai (Žulkus 2001: 536–538).

Sklypų išorines ribas ženklino įvairios tvoros, didesniuose sklypuose tvoromis pertverdavo ir vidines erdves. Seniausios tvoros Klaipėdoje datuojamos XVI a. pirmaja puse. Sklypai prie Tomo ir Didžiosios Vandens gatvių buvo atitverti pinučių tvora. Panašios tvoros liekanų aptikta XVI a. antrosios pusės sluoksnuje sklype Turgaus g. 22. Čia buvo tolygiai išdėstyti 7–9 cm skersmens kuolai, tarpai tarp jų apie 20 cm. Tvoros darytos ir iš vertikaliai vienas prie kito su kaltu arba įkastu kuolų ar pusrāščių. XVI a. antrojoje pusėje prie bažnyčių pastatyti namai buvo aptverti mūrinėmis tvoromis. Rastas tokios tvoros fragmentas su 0,9 m pločio vartelių anga. XVII a. daugelis sklypų buvo apsaugoti stipriomis tvoromis iš masyvių (50–70 cm skersmens) stulpų su vertikaliomis įkartomis. Šie stulpai arba buvo įkasti, arba pastatyti ant išilginių juostų ir apkasti. Tarp stulpų, kaip ir pastatuose, horizontaliai dėdavo pusrāščius arba lentas (Žulkus 1991: 56–57).

XI. PASTATAI

Klaipėdoje didžioji dauguma pastatų statyti iš medžio, panašiai kaip Rygoje, šiaurės Lenkijoje, šiaurės Vokietijoje (Žulkus 1991). Nors dauguma Klaipėdos pastatų yra ne iš viduramžių, bet iš naujuju laikų pradžios, jie gali būti geras medinės statybos būdo šiauriniuose Rytprūsiuose pavyzdys.

Senojoje Ordino Klaipėdoje, be vokiečių kolonistų, kaip rodo archeologinė medžiaga, gyveno vietinių kuršių (Žulkus 1991: 41–43). Apie 1365 m. Didysis magistras Winrichas von Kniprode miestui priklausiusioje žemėje marių pakrantėje apgyvendino vitingus²² (Sembritzki 1926: 38). Galime tik spėti, jog vietiniai kuršai ir vitingai Klaipėdoje statė pastatus bent iš dailies laikydamiesi vietinių statybos tradicijų. Iki Ordino laikų artimiausių Klaipėdos apylinkių gyvenvietės (Žardė) dar tik kasinėjamos, todėl apie jų pastatus labai mažai žinoma. Daugiau žinių apie senąją kuršių statybą gauta tyrinėjant Palangos gyvenvietes (Žulkus 1997).

Iki XVI a. iš mūro Klaipėdos mieste nieko nestatė. Ir vėliau, paisant pilies saugumo, tebeegzistavo tradicinis draudimas statyti mieste mūrinius pastatus. Tokiai statybai reikėjo gauti specialius leidimus (1595 m. dokumentas – Sembritzki 1923: 106).

Plytinės ir kalkių degimo krosnys iki XVI a. veikė tik perstatant arba atstatant pilies pastatus ar sutvirtinimus (žr. aukščiau). Klaipėdoje nuo XVI a. veikė dvi plytinės. Joniškėje (šiandien Klaipėdos priemiestis) buvo hercogo plytinė. Molj jos plytininkai ėmė iš miestui priklausiusių ari-

mų. Buvusios „Promenadų pilaitės“ vietoje, priešais „Karališkajį miškelį“, buvo miesto plytinė (Sembritzki 1926: 102). 1503 ir 1595 m. buvo pamintės „Kalkių šilas“. Šis šilo pietinis kraštas buvo ties dabartinėmis S. Šimkaus ir S. Daukanto gatvėmis, o šiaurėje siekė Melnragės mišką. „Kalkių šile“ buvo stori kalkakmenio kladai. Hercogo kalkių degimo krosnis (Sembritzki 1926: 103) greičiausiai irgi čia yra buvusi. Nežinoma, kada vietiniai kalkakmeniai pradėti naudoti statyboms (1409 m. pilies statyboms vežė kalkakmenius ir kalkes iš kitur). Gal vietiniai kalkakmeniai buvo nelabai geros kokybės, nes ir 1524 m., kaip minėta, pilies statybai naudoti jvežtiniai kalkakmeniai. Klaipėdos plytinės ir kalkių degimo krosnys nebuvo didelės – didesnėms statyboms reikėjo statyti papildomų krosnių. Taip buvo perstatinėjant pilį XV a., taip buvo ir mieste. Pradėjus statyti mūrinę rotušę 1595 m., buvo prasoma leidimo pastatyti porą plytų degimo ir porą kalkių degimo krosnių (Sembritzki 1926: 106).

1.

Stulpiniai ir rentiniai statiniai

Medinių pastatų liekanų rasta daugelyje senamiesčio vietų, tačiau dažnai tai tik konstrukcijų fragmentai. Didesnių statybos liekanų buvo tik keliose vietose. Klaipėdoje susiduriama ir su archaiškomis medinės statybos tradicijomis; statant ūkinius pastatus ir sandėlius XVI a. dar buvo naudotos stulpinės konstrukcijos. Vėliau tokiu būdu statytos tik masyvios tvoros.

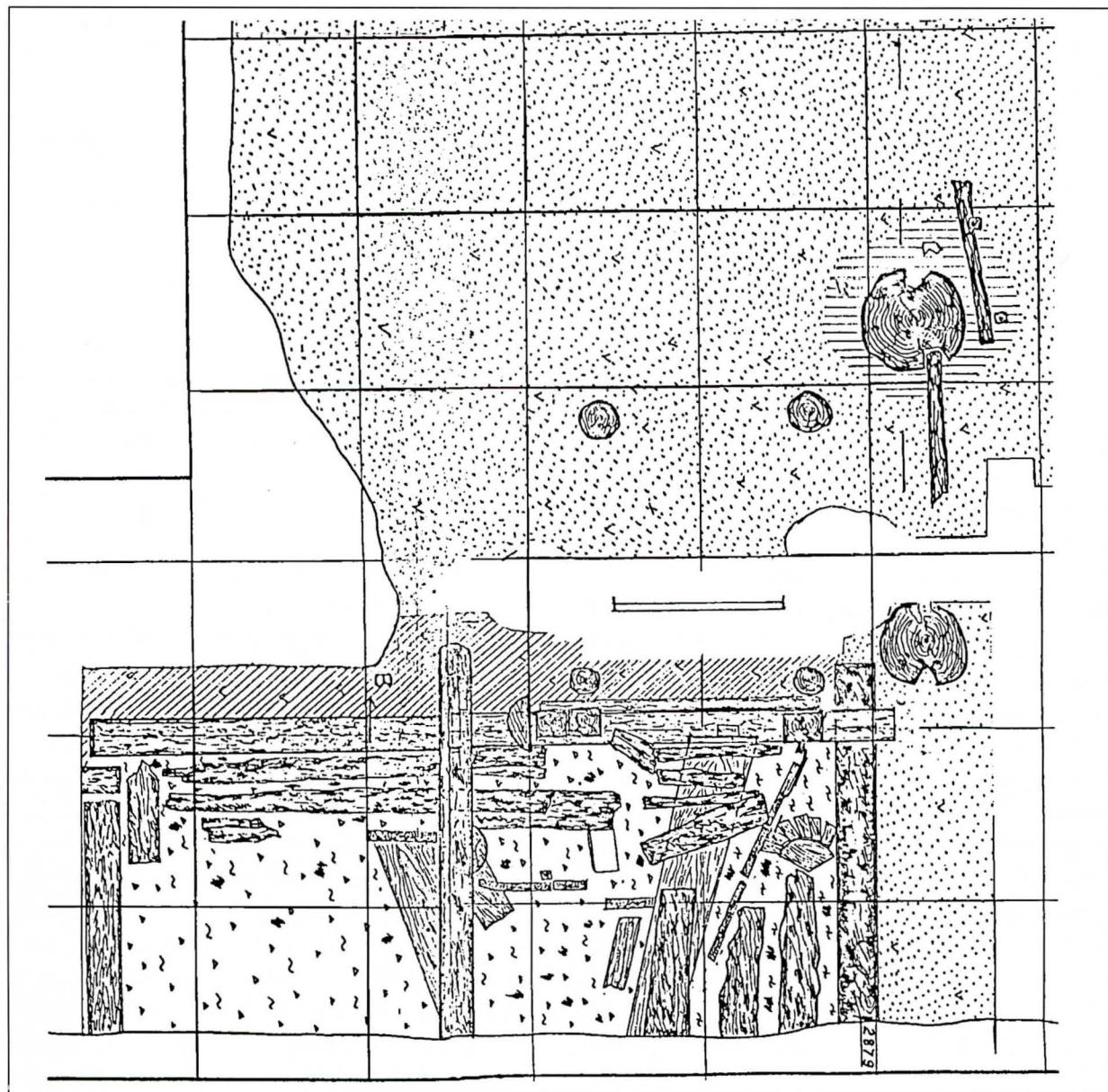
Senosios Dangės pakrantėje, Tomo gatvėje, apie 1519 m. buvo pastatytas vienos patalpos, 8,2×4,7 m dydžio su 3,4×2,9 m dydžio priestatu stulpinis pastatas – sandėlis. Sienas sudarė netašyti stulpai, įkasti į žemę. Jie šonuose turėjo išilginius griovelius, į kuriuos horizontaliai buvo įstatyti lentos ar sijos. Namas neturėjo grindų, stogas buvo dengtas lentomis ir apiplūktas moliu.

²² Vitingai (*Witinge*) buvo senųjų krašto gyventojų palikuonys. Jie tarnavo Ordino pilysse pasiuntiniai, prižiūrėjo pastatus, buvo žvejai, vertėjai, karo žygijų metu žvalgai (Sembritzki 1926: 38f). Vitingai buvo kilę iš laisvųjų žmonių viršutinio sluoksnio (Wenskus 1986).

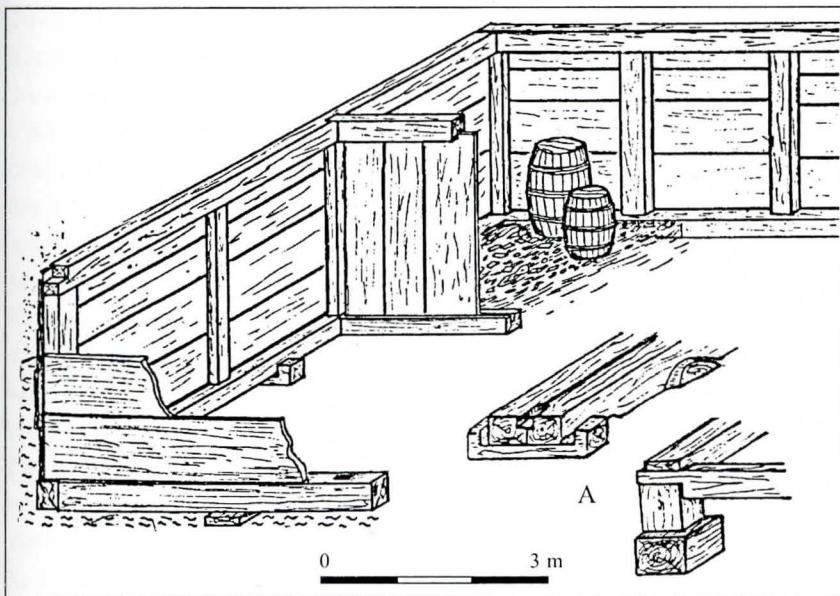
XVI a. pirmojoje pusėje buvo statoma naujodant mišrias konstrukcijas. Jono gatvėje rastas fragmentas nedidelio pastato, kurio vieną išorinę sieną sudarė du netašyti stulpai (27 ir 35 cm skersmens), tarp kurių buvo jidėtos dvi sijos. Šios sienos tēsinys jau buvo išmūrytas plytomis. Statmenai stulpams gulėjo vidinės sienos sijos. Ša-

lia jų viduje buvo ir sijų, ir lentų, plūkto šiaudamolio gabalų, koklių nuolaužų; čia, matyt, stovėjo krosnis (Žulkus 1977: 34). Vélesnių stulpinių pastatų liekanų rasta priemiesčiuose.

Rentinė statyba Klaipėdoje reta. Taip XIV a. buvo pastatyta kaulų ir ragų apdirbimo dirbtuvėlė priešpilyje. Pasitaikė tokiai statinių pėdsa-

20 pav. Apie 1556 m. pastatytu tvartelio fragmentas

21 pav. XVI a. medinių rūsių ir pusrūsių konstrukcija. A – apatiniai sijų įrengimas

kų ir senamiestyje. Kartais pastatų rentinės konstrukcijos buvo derinamos su kitokiomis. Rentinis pastatas su 18×18 cm dydžio tašytų rastų sienomis apie 1556 m. buvo pastatytas prie Tomo gatvės (sklypas 2). Pastatas $5,8 \times 4,6$ m dydžio, su $1,8 \times 1,5$ m dydžio prieangiu. Keturiais stulpeliais paremtas prieangis buvo prie galinės sienos, padarytos iš vertikalių lentų. Sienoje tarp tašytų stulpų buvo 1,1 m pločio durų anga (20 pav.). Durys iš keturių lentų su skersiniai, sukaltos vinimis, su geležiniaisiais vyriais, atsidarė į vidų. Asla molinė, stogas dengtas lentomis ir moliu.

Rentiné konstrukcija buvo panaudota statant to paties laikotarpio 9×6 m dydžio ūkinį pastatą gretimame sklype 3. Jo planas neaiškus. Jis perstatytas naudojant antrines medžiagas. Sienos padarytos iš išilgai pusiau skeltų rastų ir antrinio naudojimo storų lentų bei sijų. Vakariniai kampe tarp dviejų statamsčių buvo 0,7 m pločio durys. Pastato vidus grįstas akmenimis su vandens lataku, žemėjančiu į rytų pusę.

2.

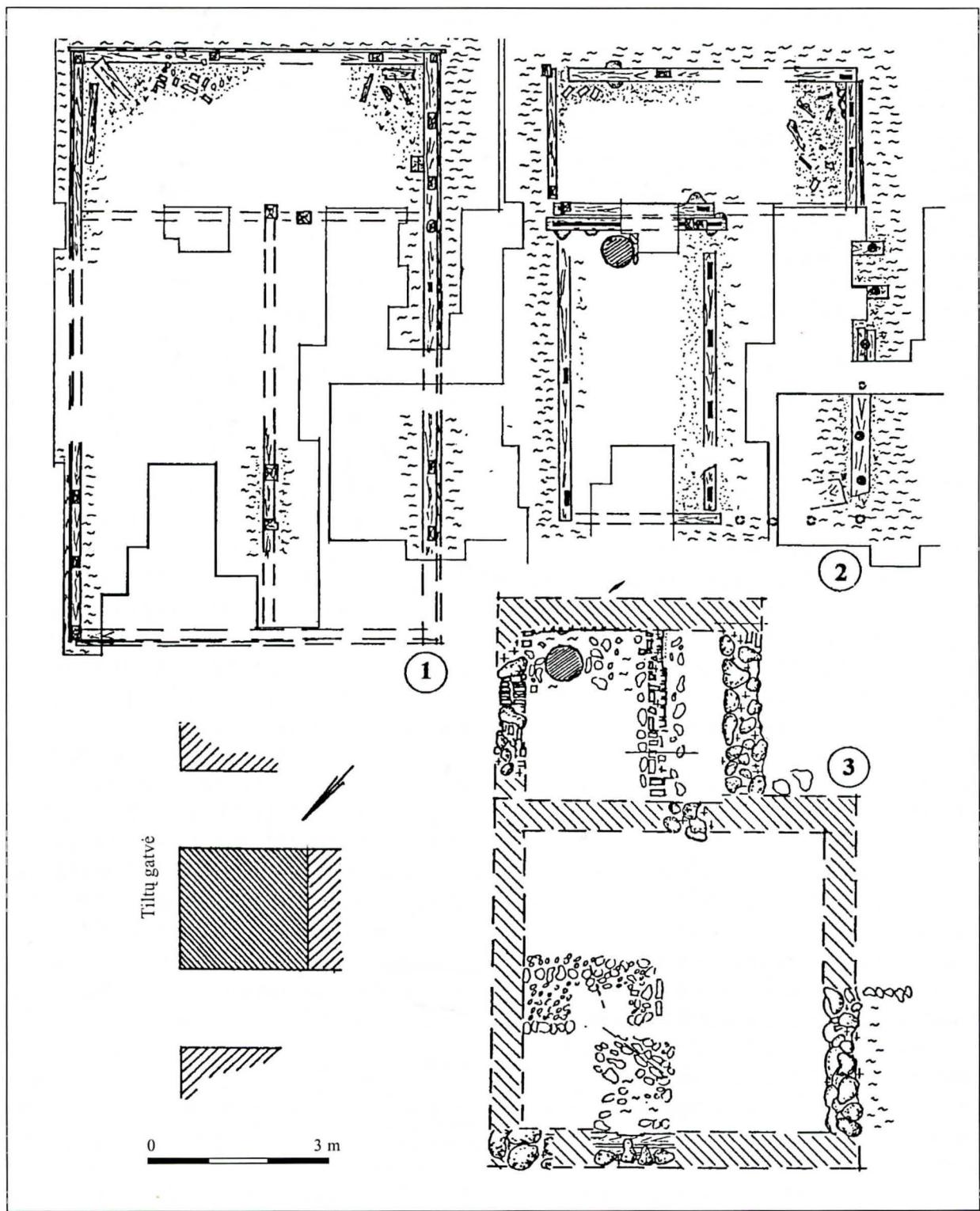
Pastatai su rūsiais ir pusrūsiais

Pastatų, turėjusių pusrūsius, planas atkuriamas palyginti nesunkiai, nes šiems namams griuvus ar sudegus bent dalis pusrūsių konstrukcijų išlikdavo žemėje. Rūsiai ir pusrūsiai buvo statomi senamiesčio centre, kurio paviršius XVI a. buvo apie 3 m aukščiau tuometinio vandens lygio. Drėgnuose salos pakraštiuose pusrūsių nestatė.

Dvieju namų su rūsiais liekanos buvo atidengtos senamiesčio centre, kasinėjant sklypą Tiltų 6A. XVI a. pradžios $12,4 \times 7,6$ m dydžio trių patalpų pastate rūsys buvo po visu namu. Jis net 1,7 m gylio (paprastai pusrūsiai būna įgilinti 0,8–1 m)²³. Rūsys statramsciu eile buvo išilgai padalytas į dvi nelygias 3,65 ir 3,91 m pločio dalis. Namo gale skersine pertvara atitverta 3,5 m pločio patalpa.

Medinių rūsių ir pusrūsių konstrukcija vienoda visuose iki šiol tyrinėtuose Klaipėdos senamiesčio XVI a. pastatuose (21 pav.). Jų pagrindą sudaro

²³ Namo sienos virš žemės paviršiaus galėjo iškilti dar apie 1 m. Tokiu atveju apsaugoti nuo šalčio prie sienų turėjo būti supilami pašaliai.

22 pav. XVI a. medinių ir mūzinių namų pusrūsių planai sklype Tiltų gatvė 6A: 1 – XVI a. I p.; 2 – po 1540 m.; 3 – XVI a. pab.)

24–29×25,5–34 cm ažuolinės sijos-juostos su lizdais statramsciams. Statramsciai 16–22×20–34 cm storio, stovėjo įstatyti į sijas 0,6–2,2 m intervalais. Prie jų šliejosi viena ant kitos skiausčiai dėtos iki 70 cm pločio ir 6 cm storio tašytos ažuolinės lentos. Apatinė lenta gulėjo ant sijos. Lentos prie statramsciu nebuvo tvirtinamos – jas spausdavo iš lauko pustės supiltas molis. Dėl to rūsių ir pusrūsių sijos-juostos kampuose nebuvo sujungiamos, o tik suglaudžiamos viena prie kitos. Požeminę dalį stabliai laikė vidinės pertvaros ir grunto slėgis į sieneles, taip pat surištos tarpusavyje pirmojo aukšto sijos-juostos, o nuo vertikalių deformacijų saugojo padėklai po apatinėmis sijomis, atstojantys pamatus (akmenys, sijų arba storų lentų nuopjovos). XVI a. pastatuose rūsių ir pusrūsių pertvarų pagrindas buvo lizduose stovėję vertikalūs ramsčiai, laikę ir pirmojo aukšto grindis. Tarp jų buvo vertikalūs skeltiniai arba lentos. Analogiška viduramžių medinių rūsių konstrukcija yra žinoma daugelyje vietų: Greifsvalde (Schäfer 1997, 247), Londone (Schofield 2001), Malmėje (Reinsnert 2001). Kitur, pvz., Rygoje (Цауне 1984, 90) ir Liubeke (Gläser 2001), medinių rūsių sienas statė iš vertikalių lentų. Dar kitur, pvz., Vroclave, XIII–XV a. buvo taikytas ir vienas, ir kitas statybos būdas (Piekalski 1995, 110–112).

XVI a. namai ne visuomet turėjo pusrūsius po visu pastatu. Kitas 9,5×6,6 m dydžio namas (22 pav.) tame pačiame sklype buvo pastatytas sudegus pirmajam, XVI a. antrojoje pusėje. Iš pradžių jis buvo mažesnis – 6,6×3,1 m, pastatytas galu į gatvę; netrukus pristatyta 6,4×3,2 m dydžio patalpa. Mažoji pastato dalis buvo skirta gyventi, o kita pastato kampe esanti dalis buvo stulpais paremta atvira stoginė. Apie 2/3 pastato plote buvo įrengtas medinis pusrūsis. XVI a. pabaigoje namas sudegė. Jo vietoje pastatytas jau mūrinis pastatas su rūsiu.

Rūsiuose, be medinių konstrukcijų, aptinkama skiedrų sluoksnių, sijų ir lentų nuopjovų, va-

dinasi, mediena statybai buvo apdirbama vietoje. Tai tipiška medinei Klaipėdos XVI–XVII a. statybai. Vėliau buvo statoma jau iš anksto paruošus medžiagą.

3.

Karkasiniai ir fachverkiniai pastatai

Karkasinė²⁴ statyba Klaipėdoje buvo būdinga gyvenamiesiems namams. Tokių namų liekanų rasta 1520 ir 1540 m gaisrų sluoksniuose. Kada prasidėjo fachverkinė statyba, ne visai aišku, tačiau XVI a. antrosios pusės pastatuose jau dažnai aptinkama fachverkui būdingų skersinių ir kampinių jungčių. Fachverkines sienas turėjo dar 1529 m. senajame mieste nugriauta bažnyčia.

Karkasinė pastatų konstrukcija mažai skyrėsi nuo naudotos mediniuose rūsiuose ir pusrūsiuose. Apatinės pamatinės juostos būdavo dedamos ant akmeninių, dažniau medinių, padėklų, atstojušių pamatus. Rečiau apatinės juostos būdavo statomos ant akmeninių, nesurištų skiedinių pamatų. Tai matyti iš XVI a. vidurio pastato, aptinkto vakarinėje senamiesčio dalyje, Kurpių gatvėje, liekanų (Genys 1982). Greta stovėjės sandėlis pamato naturėjo, jo apatinės sijos gulėjo ant masyvių 40 cm aukščio medinių trinkų. Tokios konstrukcijos buvo daromos klampiame grunte. XVI a. pastatai, stovėjė drėgnose vietose, kartais būdavo statomi ant medinių platformų. Viena tokiai (Turgaus g. 33–35) buvo padaryta iš tarpusavyje surištų sijų ir storų lentų. Sijos kampuose buvo tik priremiamos viena prie kitos; jas sujungdavo retai.

²⁴ Karkasinė statyba (Ständerbau) skyrėsi nuo fachverkinės. Karkasinėje konstrukcijoje taštyti stulpai būdavo įkasami į žemę arba įstatomi į juostas. Sienos buvo skaidomos lygiagrečiois medžio juostomis, kurių tarpai užpildomi moliu ar plytomis. Jos panašios į fachverką. Fachverkinėje statyboje buvo naudotos ne tik vertikalias ir horizontalios, bet ir įžambios, kampinės medžio konstrukcijos. Be to, fachverko apatinė juosta būdavo dedama ant pamatų.

Karkasiniuose ir fachverkiniuose statiniuose pirmųjų aukštų sienos buvo storesnės negu pusrūsių, užémė visą apatinį sijų plotį ir siekė 20–30 cm. Pasitaikė ir dvigubo storio sienų. XVI a. antrosios pusės pastato Kurpių g. 4 karkaso ar fachverko pagrindas buvo viena prie kitos priglaustos ažuolinės sijos, kurių bendras plotis buvo 52–56 cm. Statramsčiai stovėjo kas 1,1–1,2 m konstrukcijos viduryje. Jiems išpjauti $33 \times 15 \times 8$ cm lizdai (Genys, Žulkus 1982: 54). Tai rodytų savitą karkaso konstrukciją, kurioje medis buvo paslėptas sienos viduje – apmūrytas ar apiplūktas moliu. XVI a. pirmosios pusės pastatuose apie sudėgusias konstrukcijas randa-ma nemaža perdegusio koryto molio: galbūt namų sienos buvo užpildytos molio ir kapotų šiaudų mišiniu. Nuo XVI a. vidurio didesnė dalis karkasinių ir fachverkinių namų jau turėjo plytų užpildą. Kartais apie juostas nerandama jokių ryškesnių užpildo pėdsakų, tik molio sluoksnį. Tokių namų sienų skeletas galėjo būti užpildytas nedegtomis molio plytomis, kaip viduramžiais darydavo Vokietijoje (Klockner 1981, 24), o visai neseniai ir Klaipėdos krašte (Tatoris 1981, 223).

XVI a. Klaipėdoje paprastai buvo statomi vieno aukšto dviejų arba trijų patalpų karkasiniai pastatai. Apie XVI a. vidurį pasirodė kitokie pastatai. Vienas tokį apie 1550 m. buvo pastatytas Tomo gatvėje (sklypas 4). Tai buvo didelis gyvenamasis namas, kurio sienose vyravo karkasinis statybos būdas. Didelis pastatas buvo simetrinio plano, pirmame aukšte buvo 6–7 patalpos. Išilgai namo vidurio buvo 2–2,5 m pločio dalis, suskirstyta į tris patalpas: nedidelį $2,5 \times 2,5$ m dydžio kambariuką gatvės pusėje, židinio patalpą ir beveik 9 m ilgio ir vos apie 2 m pločio patalpę, iš kurios buvo išeinama į kiemą, matyt, į sandėlį. Iš židinio patalpos per 0,8 m pločio angą su slenksčiu buvo patenkama į rytinę patalpą. Šioje patalpoje prie durų yra išlikęs plytų grindinys. Iš didelės rytinės patalpos per $3 \times 1,5$ m

dydžio prieangį buvo galima išeiti į kiemą Senosios Dangės pakrantėje. Šalia didžiosios rytinės patalpos, pastato šiauriniame kampe, esančiai patalpai nusausinti buvo įkasta drenažo statinė. Vakarinėje, kaip ir rytinėje, namo dalyje buvo dvi patalpos. Namas statytas naudojant mišrias konstrukcijas: šiaurės rytinė siena buvo padaryta iš tašytų rąstų, pietrytinė, galinė į kiemo pusę, – karkasinė su plytų užpildu. Panašios buvo ir vidinės išilginės sienos: jos buvo užpildytos plytomis bei vertikaliais rąsteliais ir kuolais (rodo V pavidalo išpjovos apatinėse 30×30 , 24×32 , 42×26 cm dydžio juostose). Kuolų siena buvusi apdrėbta moliu su kapotais šiaudais. Pastato dydis ir konstrukcija leidžia manyti čia stovėjus vieno iš nedaugelio Klaipėdoje didelių daugia-aukščių namų. Pirmojo aukšto planas netgi leistų spėti čia galėjus būti karčemą. Viršutiniai aukštai galėjo būti skirti ir gyventi, ir prekėms sukrauti.

Pastatui sudėgus, apie 1620–1627 m. buvo labai panašiai pastatytas kitas namas (galėjęs priklausyti tam pačiam žmogui). Naujasis karkasinis pastatas buvo 12×11 m dydžio, simetrinio plano, bet be vidurinės dalies, ir turėjo pirmame aukšte dvi, gal tris patalpas. Pietrytiname namo kampe į upės pusę buvo priestatas su lentinėmis grindimis. Šalia jo – apie 1,2 m pločio pašiūré, grjsta plytomis. Dalis kiemo šalia pastato buvo grjsta akmenimis. Pastatas statytas iš ažuolinio karkaso, užpildyto plytomis. Tai, jog pastate nebuvo židinio ir nedidelų patalpelių, paprastai naudotų maisto atsargoms laikyti, ir didelės vidaus erdvės, rodo, kad čia buvo sandėlis. Šis sandėlis, kaip ir prieš tai stovėjęs gyvenamasis namas, turėjo kelis aukštus. Ši tradicija išliko – kvartaluose šalia Senosios Dangės 1670 m. miesto vaizde parodyti du dideli ir aukšti pastatai (23 pav.).

Fachverkinių pastatų liekanų Klaipėdoje iki XVII a. nedaug terasta. Vienas iš seniausių atkastų (namas statytas po 1540 m.) buvo sklype Kurpių g. 4 (Genys, Žulkus 1982: 54). Iš dalies

23 pav. Klaipėda apie XVII a. vidurį plane-piešinyje

atkastos dvi patalpos. Ažuolinės ($25,5 \times 23,5$ cm) fachverko sijos laisvai gulėjo ant medinių skersinių padéklių. Iš sijas maždaug 1,5 m intervalais buvo įstatyti sienų statramsčiai. Šiaurės rytinėje patalpoje su langu buvo apie 1 m pločio tarpas tarp statramsčių. Išorėje sienos buvo apkaltos 7–3,5 cm storio lentomis. Lentos nutrūko gretimoje patalpoje, kur tarp statramsčių buvo 90 cm pločio durų angos. Greta durų buvusi skersinė siena (liko 31×26 cm sija). Ši vidinė siena fachverkinė – iš išorinės sienos staramstį buvo įremtas ištirias ramstis (24 pav.).

Nuo XVII a. Klaipėdoje karkasinė ir fachverkinė konstrukcijos vyravo gyvenamujų namų statyboje. Karkasinė statyba šiaurės Vokietijoje pasirodė XII amžiuje ir iki pat viduramžių pabaigos išliko pagrindinė namų statyboje. Greta nedidelių pastatelių buvo statomi dideli pastatai su daugeliu patalpų (Scheftel 1990).

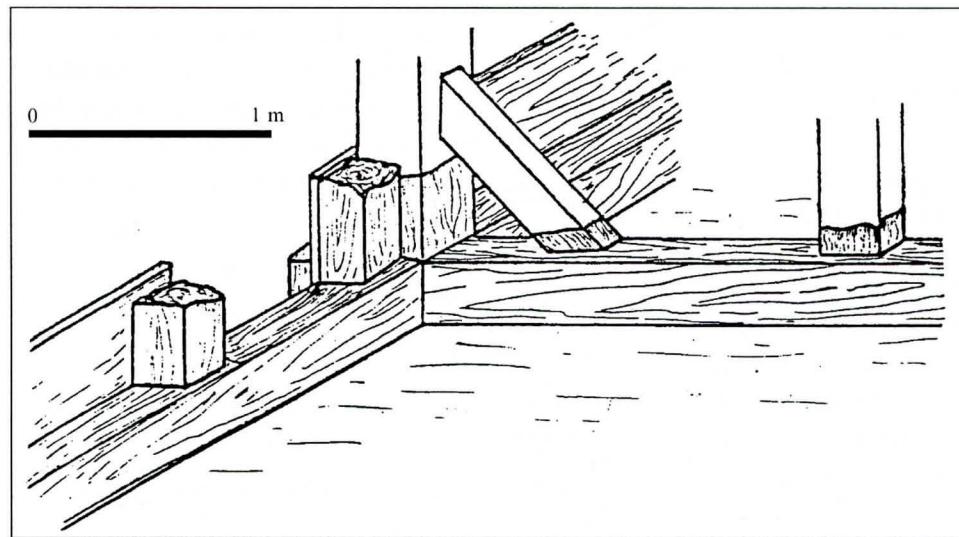
Nedideliuose ūkinės paskirties statiniuose dažnai nerandama kokio nors vieno statybos būdo. Statydavo kaip papuolė. Prie Tomo gatvės buvusiam sklype 1 XVII a. pirmajame ketvirtyste buvo pastatytas tvartas. Statinio dydis neaiškus, iš vakarų pusės, atrodo, yra buvęs priestatėlis. Tvaro sienos dvejopos konstrukcijos; viena siena iš ta-

šytų sijų (apatinė sija pusapvalė), kita – iš vertikalių lentų, įstatytų į išpjovą sijoje. Durų anga tarp statramsčių 82 cm pločio. Vietoj slenksčio laipteliai iš dviejų ažuolinių lentgalių. Viduje buvo kuolų eilė, matyt, aptvaro pėdsakai. Tame atvare rastas apie 10 cm storio mėšlo sluoksnis.

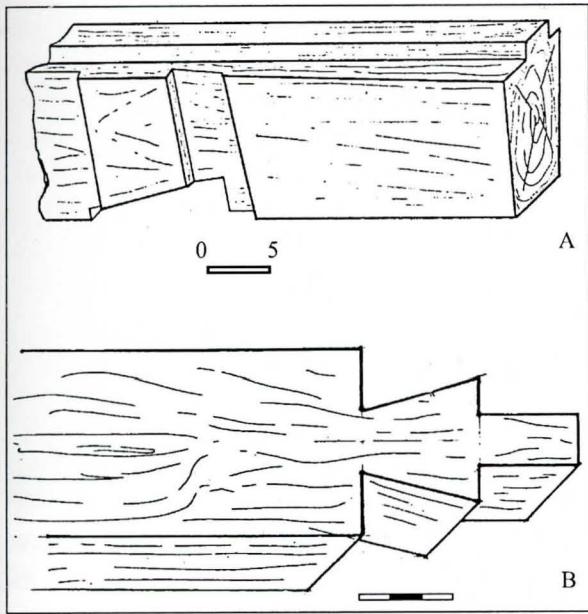
4.

Mūriniai pastatai

Apie mūrinę statybą iki XVI a. antrosios pusės Klaipėdos mieste archeologai nežino. Apie namų su mūriniais rūsiais bei frontonais ir kaminių statybą Klaipėdoje yra žinoma iš 1538 m. (Tatoris 1994: 135). Tokių pastatų šoninės sienos yra buvusios fachverkinės. Vieni seniausių mūrinų pastatų bus atsiradę prie naujuų bažnyčių salos rytiniame kampe (Žulkus 1977: 35). XVI a. pabaigos mūrinio namo pamatai atkasti sklype Tiltų 6A. Namas pradžioje buvo $7,5 \times 7,5$ m dydžio. Netrukus po jo pastatymo buvo išmūryti pamatai $5,5 \times 4,2$ m dydžio priestatui. Jo $4 \times 3,5$ m plote galėjo būti priemenė ir virtuvė. Gyvenamoji patalpa buvo 6×6 m dydžio. Po namu įrengtas rūsys su akmens grindiniais ir vidiniu drenažu.

24 pav. Fachverkinės XVI a. pastato sienos fragmentas (Kurpių gatvė 4, XVI a. vid.)

25 pav. XIV ar XV ir XVI a. pastatų stogų konstrukcijų detalės:
A – piliavietė. B – senamiestis, šalia Tomo gatvės

Pagrindinis XVI–XVII a. senamiesčio pastato tipas – dviejų patalpų vienaaukštis namas su gyvenamuju kambariu ir priemene-virtuve. Tokie namai buvo labai išplitę nuo Lietuvos vakarinių sričių bei Rytų Prūsijos (Detlefsen 1919: 9) iki Lenkijos (Barnycz-Gupieniec 1974: 25–35, 43) ir Vokietijos (Scheftel 1990). Turingesni mietiečiai statėsi didelius namus su 5–6 patalpomis, kelių aukštų. Tokių namų liekanų aptinkama prie vandens – matyt jų viršutiniuose aukštose suraudavo prekes.

Klaipėdos XVI–XVII a. pastatų konstrukcijoms dažniausiai buvo naudota ąžuolo mediena. Tai įdomus faktas, nes ir Lietuvoje (Lietuvių 1965: 44), ir Rygoje (Цауне 1984: 89), ir Rusijos šiaurės rytuose (Колчин, Черных 1977) jau viduramžiais medinėje statyboje buvo naudojama beveik vien spygliuočių mediena. Iš ąžuolo statė karkasinės bei fachverko konstrukcijos namus Vokietijoje, ypač jos šiaurinėje dalyje (Klockner 1981: 9–10), ir Lenkijos Pamaryje (Цауне 1984:

90). Platus ąžuolo naudojimas statybose nero-dė Klaipėdos apylinkėse buvus didelių ąžuoly-nų. Yra žinoma, jog medienos trūko – XV a. pradžioje statyboms ji buvo gabenama iš jvairių Prūsijos komtūrių (Wunder 1968: 84). Klaipėdos gyventojai medieną statybai galėjo kirsti tik miškuose, nuo miesto nutolusiuose apie 50 km (Willowet 1969: 112, 114). Ąžuolas Klaipėdos statyboms buvo naudojamas iki XVII a. pabaigos, tai, matyt, labiau priklausė nuo statybos tradicijų, atėjusų iš šiaurės Vokietijos ir ypač iš Liubeko.

Klaipėdos pastatų stogų konstrukcijos men-kai žinomas. XVI a. pradžios pastate ant pilies pylimų buvo panaudota senesnio (XIV ar XV a.) pastato medinė stogo konstrukcija – sudėtingo pavidalo „spyna“ (25 pav., A). Kita, paprastes-nė, detalė buvo rasta senamiestyje, XVI–XVII a. datuojamame sluoksnyje (25 pav., B). XVI–XVII a. stogai dažnai buvo šiaudiniai, nendriniai ar lenti-niniai. Šiaudais ir nendrėmis XV a. dengė ir kai kurių pilies pastatų, matyt, dažniau medinių, stogus (Semrau 1929: 95–96). Mūrinių pilies statinių dalis turėjo „vienuolišką“ čerpių stogų dangas. Mieste XVII a. šiaudiniai ir nendriniai dažniausiai buvo tvartų ir kitokių ūkininkų pastatų stogai, tokie jie išliko ir vėliau²⁵. Turtingesnių žmonių namų stogai nuo XVI a. buvo dengiami plokščiosiomis, kartais ir glazūruotomis čerpėmis. Olandiškosios čerpės Klaipėdoje naudotos nuo XVII a. pradžios²⁶. Dauguma jų tuomet (kaip ir vėliau) buvo atvežama iš kitur (Groth 1996: 184–209). Čerpes gamino ir vietinės plytinės.

²⁵ XVII a. pradžioje senamiestyje buvo 229 pastatai, dengti čerpėmis, ir 52, dengti šiaudais arba nendrėmis (Sembritzki 1926: 216).

²⁶ Tokia pati čerpių tipų kaita buvo ir Livonijos pilyse (Ose 2001: 151).

XII. KLAIPĖDOS BAŽNYČIOS

Bažnyčios viduramžiais atliko ne vien sakralinį vaidmenį. Jos buvo vienas iš pagrindinių miesto plano formantų, o neretai ir svarbus elementas miesto gynybinėje sistemoje. Bažnyčių vieta lemdavo ir miesto planinę struktūrą, todėl seniausią bažnyčią lokalizacija paprastai labai traukia istorikų bei urbanistų dėmesį. Seniausią bažnyčią vietas paieškos yra glaudžiai susijusios su Klaipėdos senamiesčio genezės pamatinėmis problemomis, todėl: 1) jų vietas galima ieškoti tik viso senamiesčio istorinės topografijos kontekste; 2) bažnyčią lokalizavimas leidžia išspręsti senamiesčio urbanistinės schemas alternatyvą. Dėl to tenka ir vėl gržti prie jau ne kartą aptarinėtos ir dar neišsemtos senųjų Klaipėdos bažnyčių vietų nustatymo problemos.

Istoriniuose XIII a. šaltiniuose, be pilies koplyčios, minimos trys Klaipėdos bažnyčios: Šv. Marijos katedros bažnyčia, Šv. Jono parapijos bažnyčia ir Šv. Mikalojaus krašto bažnyčia.

Seniausios Klaipėdos bažnyčios XIII a. buvo steigiamos laikantis nusistovėjusių tradicijų, būdingų Baltijos pakrančių Ordino miestams: Šv. Marijos ir Šv. Jono Evangelisto bažnyčios buvo statomos kaip patronalinės bažnyčios, o Šv. Mikalojaus bažnyčios, labai paplitusios pažūrio prekybiniuose miestuose (Jähnig 1994: 21) ir Klaipėdoje, turėjo rodyti būsimo svarbaus uostoto reikšmę bei pretenzijas.

1. Pilies koplyčia

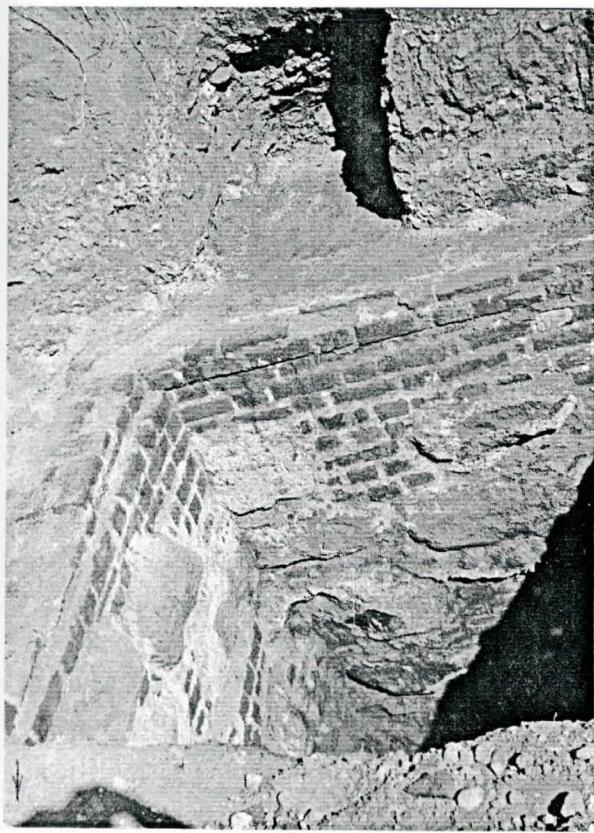
Kalbant apie seniausius Klaipėdos maldos namus, stokojant šaltinių yra daromos aprioriškos prielaidos; spėjama, jog pirmoji koplyčia turė-

jusi būti 1253 m. pradėtoje statyti mūrinėje pilyje, greičiausiai laikantis tradicijos, jos pietinėje dalyje (Sembritzki 1926: 22). Šiandien, neturint beveik jokių duomenų apie pirmąjį mūrinę pilį, sunku patvirtinti arba paneigti siūlomą pirmosios koplyčios lokalizaciją. Istorinių duomenų apie iki 1409 m. perstatytą pilį irgi neturime. Archeologijos duomenys taip pat gana riboti (Žulkus 2001).

Gali būti, jog po 1409 m. pilies koplyčia įgijo naują pavadinimą. Ji ir jos inventorius paminėti 1416, 1420 ir 1440 m. Pilies koplyčioje buvo bažnytinių indų iš tauriųjų metalų ir paveikslų. 1420 m. iš gausių brangenybių išskiriamą sidabrinę monstranciją su šv. Sebastijono reliquia ir šv. Margaritos sidabrinę galvą. 1447 m. paliekantis tarnybą komtūras Wenzelis von Fladicheimas nurodė, jog jis papuošė koplyčią Marijos paveikslu ir švč. Trejybės ikona. Koplyčioje tarnavo komtūro kapelionas, Vokiečių ordino brolis. Kadangi Klaipėdoje būta vieno mažiausią Prūsijoje konventų, todėl buvo viena koplyčia, kuria naudojosi ir Ordino broliai, ir, matyt, samdiniai (Jähnig 1994: 23). Koplyčia turėjo būti pilies pietinėje dalyje, viename iš pastatų, išlikusių pilį perstačius XVI a. pradžioje. Taip manyti vertė šių statinių dydis ir masivūs skliautai (Reimer 1728: 239; Forstreuter 1981: 381). XVI a. pradžioje pasidabruota Šv. Margaritos galva dar paminėta kuklaus inventoriaus sąrašo pradžioje. Didžiojo magistro Albrechto von Brandenburgo-Ansbacho laikais koplyčios turtai iš tauriojo metalo buvo paimti už Ordino skolas. Reformaciją įvedus (1527), tarp inventoriaus dar minimi taurieji metalai bei brangakmeniai (Jähnig 1994: 23). Viena iš tokų brangenybių galėjo būti auksinis renesansinis žiedas, inkrustuotas emaliais, su rožinio deimanto akute (26 pav.), rastas kasinėjant šalia vėlesnės pilies koplyčios. Žiedas greičiausiai pagamintas ne vietinių meistrų – tokie žiedai XVI a. viduryje buvo paplitę

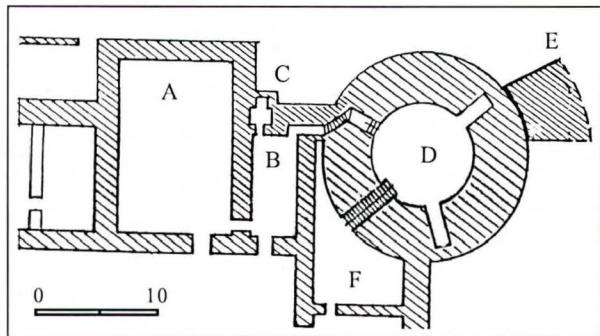
26 pav. Auksinis renesansinis žiedas su rožinio deimanto akute, rastas piliavietėje

27 pav. Pilies koplyčios XV a. vid. bastoje pamatai

Vokietijoje, labai panašūs žiedai saugomi Prahoje, Hradčanų muziejuje, ir Kopenhagos nacionaliniame muziejuje Danijoje. Vėliau, po XVII a. gaisrų, bažnyčia buvo šiauriniame pilies korpuse, šalia Didžiojo bokšto. Ji buvusi per visus tris pilies korpuso aukštus ir turėjusi galeriją (Semrau 1929: 106–107; DSBKA S×29956/10). Koplyčia plane nurodoma 58×42 pėdų dydžio arba 18,2×13,2 m išorėje (Semrau 1929: 102).

Kasinėjimų metu buvo atidengti buvusics pilies bažnyčios pamatai (27 pav.) ir rasta detalių, leidžiančių šiek tiek spėti apie jos interjerą. Nustatyta, kad bažnyčiai buvo panaudota 13,5×5,6 m dydžio XV a. gynybinės sienos basta (Žulkus 2001a: 62), XVI a. prie jos pristatant kiemo sienas. Bendras bažnyčios dydis XVII–XVIII a. buvo 18×13,5 m išorėje ir 14,5×10,4 m viduje. Ji orientuota apytikriai šiaurės–pietų kryptimi. Bažnyčia, tiksliau koplyčia, turėjo du jėjimus: vieną iš kiemo, antrą iš nedidelės patalpos, buvusios tarp Didžiojo bokšto ir bažnyčios. Šioje patalpoje taip pat buvo vienerios durys į kiemą, o pro antrasias buvo patenkama į latriną (28 pav., C). Bažnyčios asla buvusi grįsta rombo ir trikampio formos glazūruotomis keraminėmis plytelėmis. Jos langai buvo sudėti iš rombo, stačiakampio ir trikampio formos žalsvo stiklo su švininiais rėmeliais (Žulkus 1994 a).

28 pav. XVII a. vid. pilies koplyčios planas. A – koplyčia; B – patalpa šalia koplyčios; C – latrina; D – Didysis bokštas; E – Didžiojo bokšto kontraforsas; F – rytinio korpuso patalpa

Pilies koplyčia šioje vietoje išliko iki XVIII a. paskutinio ketvirčio, kol ji laikėsi, ir buvo naudojama katalikų. Vėliau katalikai meldėsi vienoje iš pilies salių (Miulerio byla), o kai vaikščioti ir ten pasidarė pavojinga, 1782 m. pabaigoje visai išskelė iš pilies (Sembritzki 1926: 291). Taip pasibaigė Klaipėdos pilies bažnyčios-koplyčios istorija.

2.

Šv. Marijos katedros bažnyčia

Seniausias dokumentas, kuriame minima Šv. Marijos katedra, datuojamas 1290 m. vasario 1 diena. Šiame ir kitais metais parašytame dokumente minimos šalia bažnyčios buvusios kapinės (LEK, Abt. I, Bd. 1, Nr. DCXV).

Katedros bažnyčios kūrimas turėjo būti pirmas žingsnis steigiant naują Kuršo vyskupiją, kurios centru buvo numatyta Klaipėda²⁷. Tie planai žlugo po 1260 m., ir tik 1290 m. vyskupas Edmundas von Werdas (Wörth) įkūrė kapitulą, susidėjusią iš šešių Ordino brolių. Vieną trečdalį kapitulos aprūpino vyskupas, du trečdalius – Ordinas. 1290 m. vyskupas katedros kapitulai perleido jam priklausiusią Šv. Jono bažnyčios dalį. Kurį laiką kapituloje buvo 6 kanauninkai.

²⁷ Žinias apie pirmosios bažnyčios statybą Kurše pateikia Adamas von Bremenas, 1068–1069 m. aplankęs karalių Sveną Estridę (1047–1074/75) Danijoje (Nyberg 1993). Iš jo išgirdo apie Kurše pastatytą bažnyčią. Vadinas, ši bažnyčia buvo pastatyta ne vėliau kaip 1069 m. Latvių archeologas Ė. Mugurėvič (1993: 8) spėja, jog ji buvusi šiauriniame Kurše. Šiandien turimi duomenys kalbėtu už tai, jog apie 1069 m. pastatytos pirmosios Kuršo bažnyčios labiausiai tikėtina ieškoti pietiniame Kurše, kur tuo metu kaip tik aktyviausiai reiškėsi danai. Šiuo metu žinome tik vieną prekybos centrą, palaikius ryšius su pietine Danija XI–XII a., – Palangą.

Beje, 1431 m. teismo procese tarp Kuršo vyskupo ir Rygos kapitulos pateiktas faktas apie Palangos užėmimą 1161 m. birželio 15 d. ir pirmojo Kuršo vyskupo Ernemorduso paminėjima neatsitiktinai siejamas su pirmaja danų įkurta vyskupija Kurše. E. Andersono nuomone, visa danų santiųkių su rytiniu Pabaltiju bažnytinė ir politinė konjunktūra daro tikėtina Ernemorduso veiklą Kurše iki 1176 metų. Šio pirmojo vyskupo išpėdinis galėjęs būti vyskupas Hermannus, kuris 1183 m. kvietė Šventosios arnijos brolius stoti prieš Kuršą (Anderson 1986).

Ar buvo tuo metu statoma prie Šv. Marijos katedros bažnyčios vyskupo rezidencija ir kuri, nėra žinoma (Jähnig 1994: 22).

Nustatydami Šv. Marijos katedros bažnyčios vietą, istorikai nėra vieningi. Reimerio nuomone, vyskupo katedra, arba Šv. Marijos bažnyčia, yra buvusi pilies pietiniame sparne, j rytus nuo masyvaus pilies bokšto (Reimer 1728: 238f). Tą patį pakartoja Sembritzkis ir priduria, kad kapinės yra buvusios j rytus nuo bažnyčios prie pilies griovių (Sembritzki 1926: 22, 31). Boetticherio nuomone, katedros bažnyčia yra buvusi ne pačioje pilyje, bet šalia jos, „prie pylimų“. Ji tarnavusi ir kaip pilies bažnyčia (Boetticher 1898: 87). Semrau manymu, Šv. Marijos bažnyčios negalima tapatinti su pilies bažnyčia: ši buvusi pilyje, o katedros bažnyčia stovėjusi greta pilies mieste (Semrau 1929: 110). Zurkalowskis, plačiai aptardamas Klaipėdos bažnyčių vietas viduramžiais problemą, tiksliai lokalizuoti senosios katedros nebandė, tik teigė, jog senasis miestas ir bažnyčios buvo visai kitur, negu jos minimos XVI a. (Zurkalowski 1909: 106–112). Pokario tyrinėtojai, laikydamiesi daugiau tradicinės nuomonės šiuo klausimu, manė senają Klaipėdos katedrą iki 1291 m. buvus arčiau pilies, tarp dabartinės Pilies ir Sukilėlių gatvių, Tomo gatvės tęsinje (Stob 1979; Forstreuter 1981; Miškinis 1979). Jähnigas, grįžęs prie Klaipėdos sakralinės topografijos problemų, remdamasis šaltinių analize, daro išvadą, jog Klaipėdoje iki XVI a., be pilies koplyčios, išvis galėjo būti tik viena bažnyčia – pradžioje kaip katedros, o vėliau, XIV–XV amžiais, kaip parapijos bažnyčia. Jis spėja Šv. Marijos katedros bažnyčią buvus už pilies ribų, j šiaurės rytus nuo pilies, ir remiasi ne tik istoriniais šaltiniais, bet ir publikuota archeologinė medžiaga (Jähnig 1994: 24, 26).

Archeologai Klaipėdos katedros bažnyčios vietas dar nėra aptikę. Tikimybė tai padaryti yra labai menka, nes senojo miesto – priešpilio, buvusio šalia pilies, kultūriniai sluoksniai beveik

visiškai sunaikinti vėlesnių pilies fortifikaciją. Kasinėjant pilies bastionus, greta vienalaikių jų statybai archeologinių radinių buvo ir gerokai senesnių, datuojamų XIV–XV a.: keramika, žmoninių kaulai (kai kurie pažaliavę nuo žalvario), baltiški radiniai (pasaginė segė, žiedai, karoliukai). Kuršiška pasaginė segė buvo rasta dabartinės Teatro aikštės aplinkoje, buvusio XIII–XV a. miesto teritorijoje. Žinant, kad pilant pylimus žemė visų pirma būdavo imama iš kasamų griovių, galima pagrįstai teigti, jog kaulai ir papuošalai yra patekę iš šalia buvusių senojo miesto kapinių, kuriose buvo laidojami ir krikštyti kuršiai (Žulkus 1991: 41–45). Apie katedros bažnyčios kapines rašoma 1290 m. dokumente (LUB, I. 1. Nr. DCVII, DCXV).

Remiantis visais šiais duomenimis ir pilies bei senamiesčio istorinės topografijos rekonstrukcija, daroma išvada, jog senoji katedros bažnyčia yra buvusi į šiaurės rytus nuo tuometinės pilies, greta kanalo, jungusio pilies griovius su gynybiiniu miesto grioviu. Ten pat buvusios ir kapinės (Žulkus 1991: 41–43; 33 pav.). Toks senosios katedros lokalizavimas iš esmės neprieštarauja Forstreutero ir Stobo versijai, kur katedra taip pat lokalizuojama priešpilyje (mieste. – V. Ž.), tik labiau į rytus nuo mūsų siūlomos vietas. Toje vietoje, kur, Forstreutero ir Stobo nuomone, buvo katedra, archeologijos tyrimų duomenimis, yra buvęs salos pakraštys, todėl šioje vietoje katedra negalėjo stovėti, ji galėjo būti toliau į vakarus arba į šiaurės vakarus nuo šios vietas.

Katedros bažnyčia egzistavo iki 1298 metų, kol kapitula susikeitė su Ordinu teisėmis: savo teises į bažnyčią Klaipėdoje ji pakeitė į teises į bažnyčią Ventspilyje, norėdama ten įsirengti katedrą. Vėliau ji persikėlė į Aizpūtę (*Hasenpoth*). Vyskupas paliko Klaipėdą ir persikėlė į Piltenę (Jähnig 1994: 22).

Taip buvo atsisakyta anksčiau puoselėtų planų Klaipėdą paversti vyskupijos centru. Šio svarbaus įvykio liudytojas yra 2001 m. nepaprastas radinys Ventspilyje. Kasinėjant Ordino pilį, buvo aptik-

29 pav. Klaipėdos kapitulos vyresniojo ar probsto Burchardo antspaudas, padarytas 1290 m. arba po 1290 m. Originalas yra 20x34 mm dydžio

tas bronzinis antspaudas²⁸, kuriame yra jrašas: S. PREPOSITI IN MEMELA. Antspaudas nedidelis, vos 20x34 mm, elipsės pavidalo, viduryje yra stovinčio dvasiškio figūra (29 pav.). Sprendžiant iš šriftų, antspaudas turėtų būti iš XIII amžiaus²⁹. Autoriaus nuomone, šis antspaudas priklausė Klaipėdos kapitulos vyresniajam, *praepositus* (Die Religion 1930: 1559). Matyt, jis buvo padarytas 1290 m. Klaipėdoje įkūrus kapitulą, o 1298 m. pateko į Ventspilį jai persikėlus ten.

²⁸ Už informaciją ir galimybę publikuoti šio antspudo atspaudą autorius nuoširdžiai dėkoja Ventspilio muziejaus direktoriaus pavaduotojui mokslo reikalams dr. Armandui Vijupui.

²⁹ Už pagalbą datuojant antspaudą autorius nuoširdžiai dėkoja dr. Edmundui Rimšai (Lietuvos istorijos institutas). E. Rimšos nuomone, šis antspaudas galėjo priklausyti pirmosios parapinės bažnyčios Klaipėdoje klebonui.

3.

Šv. Jono parapijos bažnyčia

1258 metų liepos 27 d. Šv. Jono bažnyčia buvo patvirtinta kaip parapijos bažnyčia visiems Klaipėdos miestiečiams. Tą pačią dieną Šv. Mikalojaus bažnyčia buvo paskelbta parapijos bažnyčia krašto žmonėms šeiose pilies apygardose apie Klaipédą. Iš 1290 m. dokumento sužinome, jog miesto bažnyčios globėjas buvo šv. Jonas Evangelistas (Jähnig 1994: 21).

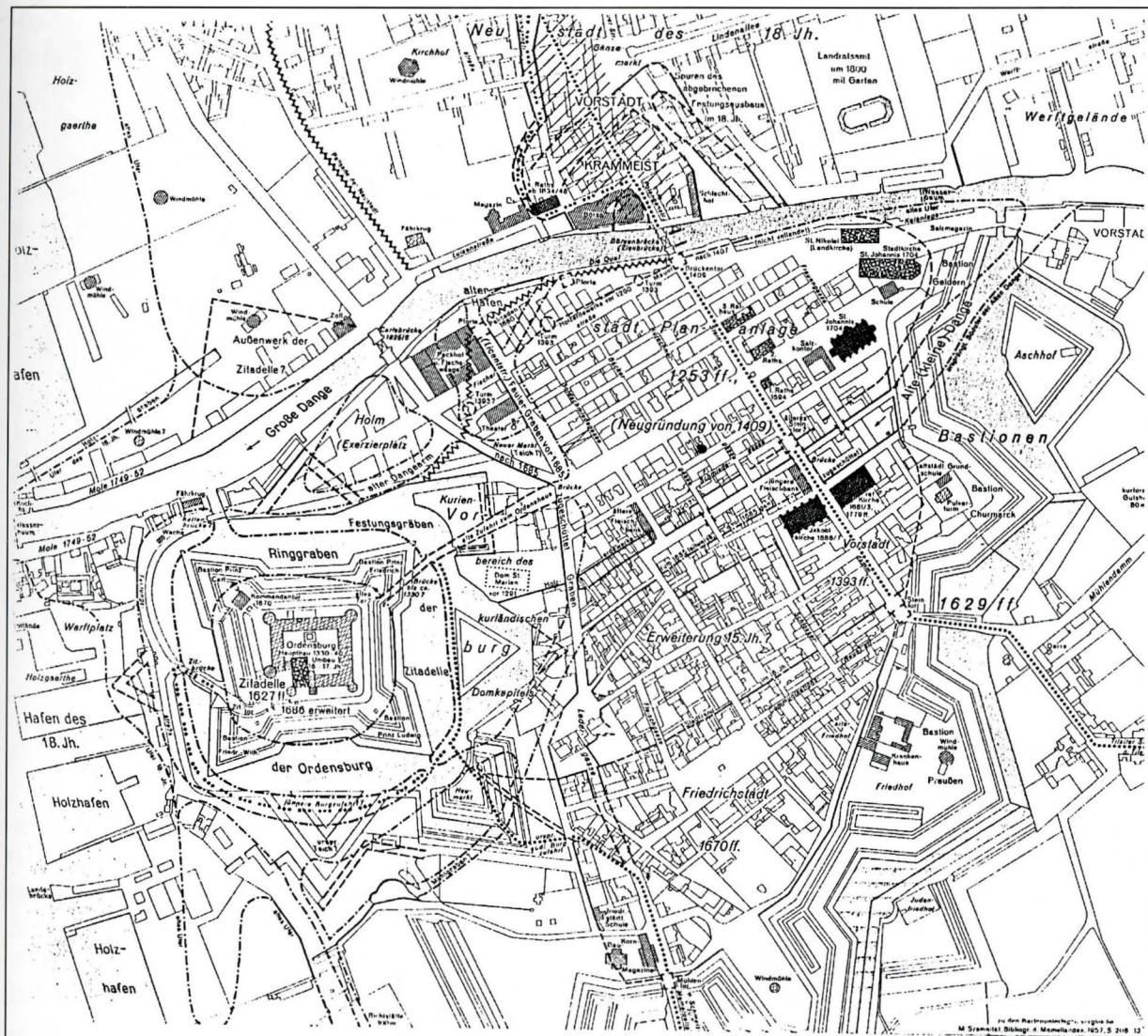
Žinia, padedanti šiek tiek susivokti miesto bažnyčios lokalizacijoje, yra iš 1291 m. Vyskupas tais metais leido laidoti mirusius miestiečius kapinėse prie katedros bažnyčios, nes toje ankštoje vietoje, kur buvo miesto Šv. Jono bažnyčia, vietas kapinėms neužteko (LUB, I. 1, Nr. 615). Remdamiesi šia žinia, istorikai daro gana skirtinges išvadas apie miesto bažnyčios vietą. Seniausia (Hartknoch 1684) ir greitai tapusi tradicine yra nuomonė, kad Šv. Jono bei Šv. Mikalojaus bažnyčios nuo XIII iki pat XVII a. yra stovėjusios toje pačioje vietoje – kampe, kur šakojosi Dangės senoji ir naujoji vagos, t. y. dabartinio senamiesčio rytiniame krašte (Zweck 1898; Sembritzki 1926: 30; Miškinis 1979; Kurschat 1990: 246, 251). Spėjimai, jog senosios miesto bažnyčios yra buvusios „vienoje Dangės upės pusėje“ (Reimer 1728), bei E. Zurkalowskio ir J. Sembritzkio diskusija dėl Šv. Jono ir Šv. Mikalojaus bažnyčių vietas (Zurkalowski 1909: 110–111; Sembritzki 1926: 73–78, 105–106) vienų tyrinėtojų dėmesio neatkreipė (Kurschat 1990: 246, 251), kitus privertė abejoti (Forstreuter 1981: 370–382), trečius – ieškoti kompromiso tariant, jog Senosios ir Naujosios Dangės išsišakojime abi bažnyčios buvusios pastatytos XV a. pradžioje (Tatoris 1994: 191).

Nesusipratimai lokalizuojant bažnyčias pirmiausia kyla dėl Klaipėdos istorinės topografijos nežinojimo arba jos perdėto schemizavimo. Iš esmės teisingai istorinę Klaipėdos topografiją at-

spindintis Forstreuterio³⁰, Lafrenzo ir Stoobo (Stoob 1979: 10) istorinis miesto planas (30 pav.) neleido daryti objektyvesnių ir radikalesnių išvadų, nes stokojama archeologijos duomenų. Šie duomenys neigia dabartinio senamiesčio apgvendinimo iki XV a. antrosios pusės versiją. Jähnigas, lygindamas Klaipédą su didesniais ir svarbesniais Ordino miestais, pastebi, jog ir ten bažnyčios nebuvo taip toli nuo pilies, kaip kad manoma buvus daug kartų degintoje ir griautoje XIII–XV a. Klaipėdoje (Jähnig 1994: 24). Senasis miestas yra buvęs šalia pilies, ten stovėjo ne tik Šv. Marijos katedros bažnyčia, bet ir Šv. Jono bei Šv. Mikalojaus bažnyčia, jei ji tuomet iš viso buvo. Panašią išvadą, vien naudodamasis rašytiniais šaltiniais, davė Willoweitas. Jis rašė, jog Dangė žiotyse dalijasi į tris šakas su dviem salomis. Didėnėje iš jų, vadinamoje Miesto, saloje nuo Klaipėdos įkūrimo prie pilies buvo dvi bažnyčios: Šv. Jono ir Šv. Mikalojaus (Willoweit 1969: 83).

Miesto bažnyčia buvo vėl paminėta ir net aprašyta 1551 m. dokumente labai įdomiomis aplinkybėmis. Miestelėnai skundėsi, kad metus senajame mieste stovėjusi gera nauja ir tvirta bažnyčia su mūriniais frontonais, fachverkinėmis šoninėmis sienomis ir skliautuota zakristija buvusi nugriauta apie 1529 m., o plytos panaudotos pilies statyboms. Tais pačiais metais arba netrukus po to medinės šios nugriautos bažnyčios detalės buvo perkeltos į „salą“, kur pastatyta laikina bažnyčia (Zurkalowski 1909: 110–112; Jähnig 1994: 25). Ši laikina bažnyčia buvo pastatyta jau dabartiniame senamiestyje, greičiausiai ten, kur stovėjo Šv. Jono bažnyčia iki XVIII a. pradžios, Dangės išsišakojimo į dvi vagas vietoje. Miestiečių prašymas leisti atstatyti bažnyčią kungiakščio buvo išklausytas tik 1562 m. Tada ir buvo padėti akmeniniai pamatai naujai miesto

³⁰ K. Forstreuteris yra Vokiečių miestų atlaso teksto apie Klaipédą autorius (Forstreuter 1981: 370–382).

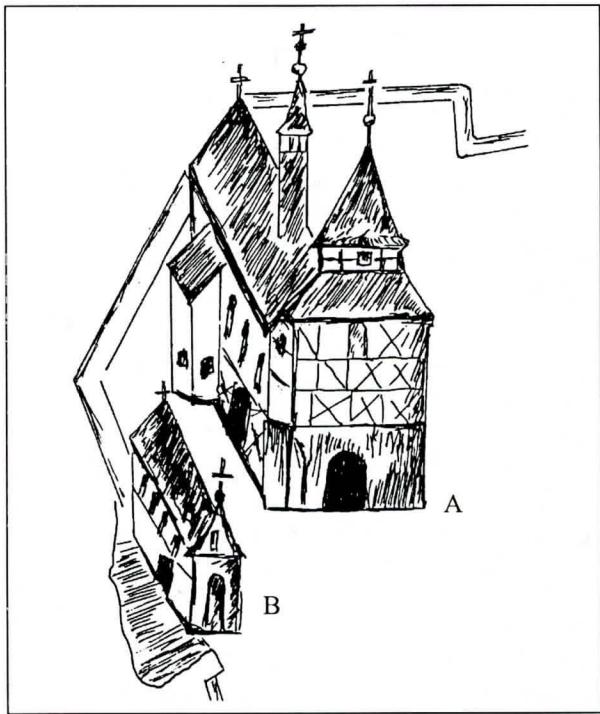

30 pav. K. Forstreuterio, J. Lafrenzo ir H. Stoobo sudarytas istorinis Klaipėdos miesto planas

bažnyčiai. Statyba užtruko dėl medžiagų stygiaus, ir bažnyčia buvo baigta tik apie 1571 metus. Rašoma, jog jos bokštai buvo geras orientyras laivams (Jähnig 1994: 25). Ši bažnyčia prie naujosios Dangės stovėjo iki pat 1706 m., kol buvo perkelta prie Turgaus gatvės (Sembritzki 1926: 181).

Dėl maždaug 1571 m. pastatytos miesto bažnyčios vietas nesiginčijama – ji stovėjo smaigaly-

je tarp Dangės šakų, rytiniaiame miesto pakraštyje, Jono gatvės tęsinje. Bažnyčios vieta nurodyta daugelyje Klaipėdos XVII–XVIII a. pradžios planų ir gana tiksliai – Forstreuterio, Lafrenzo ir Stoobo plane. Kaip atrodė ši bažnyčia, galime spręsti iš ikonografinių šaltinių. Dideliame Klaipėdos apskrities plane (*Districtus Memeliensis*), kuris, atrodo, buvo sudarytas apie 1641 m. J. Naronskio ar matininko Stephano Dombrowskio (Forstreuter

31 pav. Šv. Jono Evangelisto (A) ir Šv. Mikalojaus (B) bažnyčios XVII a. vid. Klaipėdos plane-piešinyje

32 pav. Koklis su pranašavimo scena, rastas šalia Šv. Jono Evangelisto bažnyčios liekanų

1981: 377), pavaizduota masyvi halinė fachverkinė bažnyčia su keturkampiu taip pat fachverkiniu bokštu vakariniame gale, t. y. miesto pusėje. Be šio bokšto, ties stogo viduriu yra dar vienas bokšteliš, taip pat su kryžiumi. Šiauriniam bažnyčios šone yra priestatas. Iejimai parodyti gale, bokšte ir šiauriniame fasade (31 pav.). Panašiai Šv. Jono bažnyčia vaizduojama ir 1670 m. Naronskio Klaipėdos piešinyje (KMLIM, kopija): ten matyti priestatas prie pietinio fasado. Hartknocho graviūrose, kurios, beje, yra daug abstraktesnės, vaizduojančiose Klaipėdą „apie 1600 m.“ (Hartknoch 1684; Kurschat 1990), Šv. Jono bažnyčia yra su labai masyviu, bet tik vienu bokštu. Bažnyčios tikslesnis dydis nėra žinomas, jį nustatyti galima tik natūriniais tyrimais.

Archeologinių kasinėjimų metu kol kas aptiktas tik nedidelis buvusios Šv. Jono bažnyčios fragmentas, jos pietvakarinis kampus. 1,2–1,9 m

gylyje buvo rastas kampus mūrinės tinkuotos sienos, kurios plotis ne mažiau kaip 1,4 m. Prie jos vakarinio krašto, atrodo, buvo primūrytas kontraforsas, o pietų–šiaurės kryptimi – nedidelė pertvarėlė. Pamatų apačia gulėjo gerokai žemiau dabartinio gruntuvinio vandens lygio ir liko nepasiekta. Mūrą buvo užgriuvęs skliautas su konstrukcijos arka viršuje. Aptiktas fragmentas, matyt, yra Šv. Jono bažnyčios bokšto pamatų dalis su užgriuvusiais pirmo aukšto skliautais. Remiantis radiniais daroma išvada, kad pastatas buvo statytas XVI a. antrojoje pusėje, o nugriautas XVII a. antrojoje pusėje. Gaisro pėdsakų nepastebėta (Žulkus. Ataskaita. 1981)³¹. Vadinasi, istoriniai ir archeologiniai duomenys sutampa. I vakarus nuo bažnyčios buvo aptiki medi-

³¹ Kasinėjimų metu šis mūras dar nebuvo identifikuotas kaip Šv. Jono bažnyčios liekanos.

niai grindiniai, o 15 m atstumu nuo fasado – kažkokio statinio, greičiausiai masyvaus mūrinio stulpo pamatai (kasinėjimų metu tai buvo identifikuota kaip pastato liekanos). Čia rasta daug būtinės XVI–XVII a. keramikos, koklių, galėjusių patekti niveliuojant vietovę. XVII–XVIII a. buvusios bažnyčios vietoje jau stovėjo gyvenamieji pastatai. Tarp radinių, be statybinės konstrukcijų, būtinės keramikos ir jvairių koklių nuolaužų, buvo koklis su religiniu siužetu: Jame pavaizduota pranašavimo scena (*Verkündigung*) (32 pav.). Tokie patys XVI a. antrosios pusės kokliai buvo naudoti jvairose Ordino Pamario pilyse ir miestuose (Mirkowska 1994: 254, ryc. 4: 2).

Naujoji 1706 m. pastatyta bažnyčia turėjo nemažą sklypą, kuriame šalia bažnyčios kurį laiką buvo laidojama – inžinerinių ir žvalgomųjų archeologijos kasinėjimų metu po XIX a. šiaurės vakarų fasado koplyčios pamatais ir šalia bažnyčios buvo aptikta žmonių kapų, datuotų XVIII a. (Žulkus. Ataskaita. 1970–1974).

4.

Šv. Mikalojaus krašto (lietuvių) bažnyčia

Po 1258 m. Šv. Mikalojaus bažnyčios paminėjimo jokių žinių apie ją nėra kelis šimtmečius, todėl Jähnigas visai pagrįstai spėja iki XVI a. Klaipėdoje buvus tik vieną bažnyčią. 1538 m. pirmą kartą minima vieta, kurioje lietuviai laikė pamaldas; ji pavadinta pašiure (eine Scheuer). Čia turėjo ne vokiečiai, t. y. lietuviai ir kuršiai, Dievo žodžio klausyti. Buvo sutarta, jog ši pašiūrė prireikus ir hercogui nurodžius galėjo būti vėl nugriauta arba perkelta kitur. Ji galėjo būti pastatyta šalia miesto bažnyčios. Seniausi išlikę aktai apie lietuvių parapiją yra iš 1557 m. (Jähnig 1994: 21, 25), o seniausias iki šiol žinomas kapitalinės lietuvių bažnyčios pastato paminėjimas yra 1589–1590 m. aktuose (Zurkalowski 1909:

112; Jähnig 1994: 25). Kada buvo pastatyta ši lietuvių bažnyčia, tikslų žinių neturima. Žinoma, kad XVI a. pabaigoje ar XVII a. pradžioje abi bažnyčias buvo apgadinės Dangės vanduo ir remontuotos. Tai galėjo būti ir apie 1620–1630 metus. Prieš 1640 m. buvo pasakyta, jog tuometinė bažnyčia yra tik 20 metų senumo (Jähnig 1994: 25, 26), matyt, suremontuota po minėto Dangės potvynio.

Sunku pasakyti, kiek tiesos yra Hartknochės Klaipėdos „apie 1600 metus“ vaizde, kur šalia didelės Šv. Jono bažnyčios parodyta ne ką mažesnė Šv. Mikalojaus lietuvių bažnyčia. Ji taip pat mūrinė, su masyviu aukštū bokštu rytinėme fasade.

Nusprendus miestą sutvirtinti pylimais, lietuvių bažnyčią 1627 m. buvo nutarta nugriauti. Prieš nugriaunant ją išmatavo, todėl žinoma, kad bažnyčia turėjo 10 langų. Tačiau po šio sprendimo ji stovėjo dar ilgą laiko tarpą. Yra žinoma, kad XVII a. ketvirtajame dešimtmetyje teko nuardyti bažnyčios stogo viduryje pastatytą bokštelių varpams, nes jis pasirodė esąs per sunkus. Taigi 1644 m. vizitacijos metu dar buvo kalbama apie laikinosios bažnyčios bokšto ir stogo remontą. Bažnyčia buvo nugriauta apie XVII a. vidurj. Po to lietuviai, likę be bažnyčios, pamaldas laikė jau priemiesčio karčemoje. Apie 1630 m. nugriautos bažnyčios medžiagos buvo panaudotos įtvirtinimams statyti (Sembritzki 1926: 111). Labai jdomus yra K. Forstreuterio pastebėjimas apie bažnyčias, pavaizduotas Dombrowskio (ar Naronskio. – V. Ž.) plane; autorius atkreipia dėmesį į tai, kad čia lietuvių bažnyčia nupiešta be bokšto ir labai maža (31 pav., B). Dėl to jis spėja, jog šiame plane piešinyje vaizduojama laikina bažnyčia, buvusi apie 1630 m. nugriautos senosios Šv. Mikalojaus bažnyčios vietoje (Forstreuter 1981: 377).

Senoji bažnyčia neberodoma ir 1655 m. plane (Jähnig 1994: 26), tačiau jos bokštas dar tebekyšojo apie 1670 m. Naronskio nupieštoje miesto

panoramoje³². 1686 m. kertinis akmuo lietuvių Šv. Mikalojaus bažnyčiai buvo padėtas jau naujoje vietoje – Tiltų gatvėje. Kitų metų birželio mėnesį, trečią sekmadienį po Švenčiausiosios Trejybės, bažnyčioje buvo pradėtos laikyti pamaldos (Sembritzki 1926: 176ff).

Senosios Šv. Mikalojaus bažnyčios vieta iki šiol tebėra netyrinėta. Tiltų gatvėje stovėjusios bažnyčios vietoje iškasta tik keletas perkasų, kuriose aptiki pamatai priklauso greičiausiai jau po 1854 m. gaisro atstatytai bažnyčiai (Žulkus. Ataskaita. 1993).

5.

Reformatų bažnyčia

Pirmieji reformatai Klaipėdoje pasirodė XVII a. pradžioje, bet tik 1661 m. Klaipėdai buvo paskirtas pirmas kunigas. 1667 m. nedidelė Klaipedos reformatų bendruomenė maldos namams nusipirko pastatą; kur jis buvo, kol kas nežinoma. Per 1678 m. gaisrą šis namas sudegė. Kurį laiką reformatai meldési tuo metu liuteronams priklausiusioje pilies koplyčioje. Tik 1681 m. buvo padėtas kertinis akmuo, o 1683 m. pašventinta nauja nedidelė su neaukštu bokšteliu bažnytėlė, stovėjusi priešais naują lietuvių bažnyčią Tiltų gatvėje (Sembritzki 1926: 172ff). Apie šios bažnyčios architektūrą bei įrankią smulkiai nežinoma. Vėliau, po 1854 m. gaisro, toje pat vietoje buvo pastatyta nauja dideliu bokštu reformatų bažnyčia, stovėjusi iki Antrojo pasaulinio karo pabaigos. Dabar čia stovi gyvenamasis namas. Archeologai šiame sklype kol kas nedirbo.

³² Tai galima paaiškinti plono netikslumu arba autorius noru rekonstruoti netolimą praeitį; plg. pilj, kuri šiame piešinyje rodoma su penkiais bokštais, nors yra žinoma, kad vienas jų po XVII a. pradžios gaisrų nebuvo atstatytas.

XIII. ŠIS TAS APIE KLAIPĖDOS INFRASTRUKTŪRĄ

1.

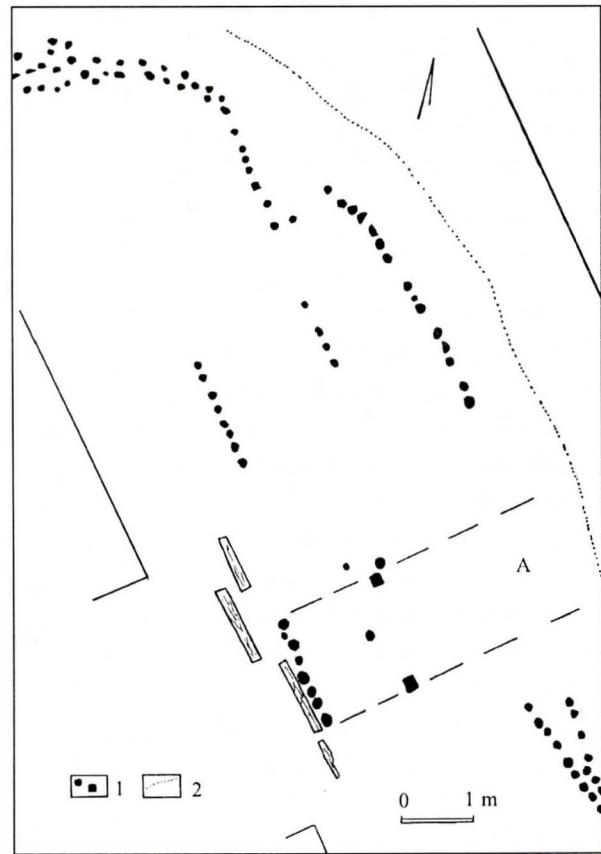
Tiltai

Pirmieji tiltai buvo pastatyti dar 1252 m. per medinės pilies griovius. Tarp pilies salos su naujaja mūrine pilimi, priešpilių ir miesto salos buvo pastatyti keli tiltai. Jie per gynybinius griovius būdavo nutiesiami dar prieš pilies pastatą statyba. Bent vienas iš 1253 m. pastatyti tiltų buvo toks aukštas, jog po juo į uostą prie pilies galėjo praplaukti laivai (LEK, Abt.1, Bd.1, Nr. CCXXXVI, CCXXXVII, CCXLI, CCXLV). XIV a. Klaipėdoje buvo mažiausiai trys tiltai. 1367 m. Didysis magistras nurodė šalia pilies pastatyti tiltą per Dangę, kad būtų geriau saugojami jėjimai į miestą (Roerdansz 1792: 14). Vietoj tiltų prieireikus buvo naudojami keltai, pvz., keltu per Dangę 1402 m. buvo gabenamos statybinės medžiagos į pilį. Jtvirinant pilį 1409 m. buvo statomi tiltai ir šliuzai (MT, 533, 539, 522–523).

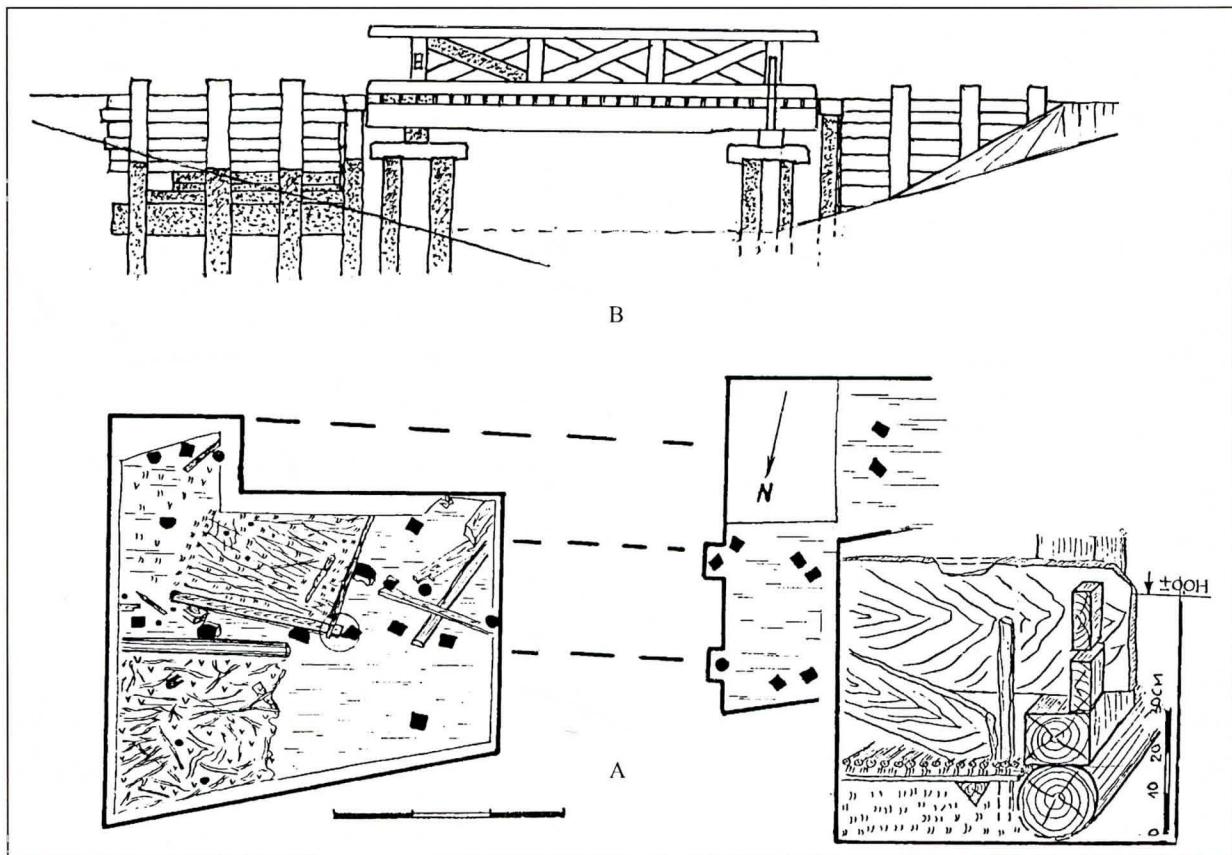
Archeologai yra radę geriau ar blogiau išlikusių trijų tiltų konstrukcijų. Po Princo Frydricho bastiono kazematų grindimis atkastos 1395–1399 m. statyto ir, atrodo, 1408 ir 1412 m. (Brazauskas 1998: 37) remontuoto tilto liekanos yra labai menkos, todėl neaišku, kaip šis tiltas atrodė. Kasinėjant buvusio senojo miesto rytiniame krašte, buvo aptiktos irgi gana menkos liekanos tilto per miesto gynybinį griovį (Sprainaitis. Ataskaita. 1991, 1992). Greta susidarę kultūriniai sluoksniai datuoti 1348–1410 m. (Brazauskas 2002). Šalia tilto konstrukcijų buvo kelios jtvirtingimų eilės (33 pav.).

Geriau išlikusios tilto tarp pilies salos ir greta buvusios nedidelės salelės buvo vadintinos Holm konstrukcijos (Žulkus 1991: 41). Inžinie-

rius V. Šliogeris iš tilto liekanų – tarp polių rastų gulekšnių, ilginių, antšulių, lentų atkūrė šio tilto konstrukciją. Polių išdėstymas ir geologinės formacijos rodo tiltą buvus vieno tarpsnio, kurio plotis 15 Reino pėdų (4,62 m), polių žingsnis – 5 pėdos. Dalies atkastų tašytų polių pasiskirtis nenustatyta, jie galėjo likti iš senesnio tilto. Pakrantės pylimas su tiltu buvo sujungtas iš dalies išlikusiomis atraminėmis sienutėmis. Tarp jų sukloti žabiniai ir storas mėšlo sluoksnis leidžia spėti, kad iš pradžių prataku galėjo plaukioti plaustas. Žabiniai saugojo pratako krantus, kad ledas jų neardytu, kintant vandens horizontui (34 pav.). Archeologiniai radiniai liudija, jog šis tiltas buvo naudotas iki XVI a. vidurio (Žulkus 1991: 43).

33 pav. XIV-XV a. pr. miesto jtvirtingimų (palisadų) ir tilto pėdsakai: A – tilto liekanos, 1 – stulpai, 2 – salos kranto linija

34 pav. XVI a. tilto liekanos (A) ir rekonstrukcija (B). Rekonstrukcijos autorius V. Šliogeris

XVI a. vien mieste buvo mažiausiai trys tiltai. Per Senąją Dangę buvo pastatytas miesto tiltas. Už jo driekėsi pelkėta žemuma, todėl prieš tiltą buvo suręstas pylimas iš akmenų – gatvės dalis nuo buvusio tilto vietas iki Kulių vartų vadinosi Akmenų Pylimo gatve. Antras tiltas buvo per Naujają Dangę ten, kur dabar Biržos tiltas. Miesto pakraštyje per Dangę éjo trečias nedidelis Avių tiltas (Sembritzki 1926: 98f).

XVII a. Klaipėdoje buvo net šeši tiltai, neskaičiuojant pilies tiltą. Tiltas per miesto griovius prie Kulių vartų ir tiltas per Naujają Dangę buvo pakeliami. Pastarajį saugojo Tiltų vartai.

2.

Malūnai

Netrukus po miesto jkūrimo, 1256 m., Livonijos ordino magistras Meisteris Anno von Sangershausen sumané pilies ir apylinkių žmonių reikmėms pastatyti malūnų. Senojo malūno vieta šiandien nežinoma. Sembritzkis linkęs manyti, jog malūnas buvo prie Dangės, šalia Mutinos arba Dumpšių apylinkėse, kur, pasakoja, buvus polių – tilto liekanų (Sembritzki 1926: 24). Šaltiniai betgi nesako, jog šis malūnas buvęs prie Dangės. Yra rašoma: „tarp Mutinos ir Dangės“³³ (LUB, I, 290). Livonijos Kronikoje dar kitaip: „šalia Mutinos

³³ „tuschen der Mutine und der Danghen“.

35 pav. Klaipėda XVII a. Maketas

ant Dagno”³⁴ (Hermann de Wartberge). 1256 m. balandžio 25 d. vyskupas Heinrichas patvirtino malūno vietą, leido Ordino broliams kelią į šį malūnų nutiesti ir prieikus gretimas pievas užtvindyt (Sembritzki 1926: 24).

Nustatant malūno vietą, svarbi Mutinos (*Mutine*) vietovės lokalizacija. Mutina paminėta 1253 m. miesto ribų nustatymo dokumente (LUB, I, 245), iš kurio aiškiai matyti, jog ši vietovė ženklino miesto šiaurinę ribą ir buvo dešiniajame Dangės krante. Malūnas buvo statomas tarp Mutinos ir Dangės prie dešiniojo Dangės intako. Autoriaus daryta prielaida, jog malūnas galėjo būti prie dabartinių Purmalių, t. y. Mutina buvo dabartinio Purmalių archeolog-

jos komplekso vietoje. Purmalių piliakalnio liekanos su nedidele gyvenviete ir alkvieta, kurioje išliko akmenų sistema, yra šalia nedideliu upelio apie 200 m nuo Dangės. Visas kompleksas yra aukštame dešiniajame bevardžio upelio (kartais jį vadina Purmaliu) krante. Nedidelis piliakalnis turėjo Ordino įtvirtinimams būdingus apskritimo formos pylimus, gyvenvietėje žvalgant rasta Ordino keramikos. Nuo piliakalnio vakarų kryptimi palei upelio daubą yra išlikęs apie 100 m ilgio pylimas, beveik siekiantis dabartinį Klaipėdos–Palangos plentą. Įtvirtinimų pobūdis rodo, jog kuršių gyvenamasis kompleksas Ordino laikais tapo Klaipėdos miesto ribų gynybiniu forpostu. Topografija tam buvo labai palanki – miesto pusėje esantis upelio krantas aukštas ir status, o kairysis krantas lėkštas, su slėniu, ribojamu kalvų. Tokia topografija labai

³⁴ „Item construxit molendinum juxta Mutinam in Dagna positum“.

36 pav. Girnapusė iš pilies arklinio malūno, rasta pilies išoriniame kieme, prie šiaurinės atraminės sienos

tiko ir vandens malūnui statyti; patvenkta nedidelio, bet sraunaus upelio, vanduo turėjo užlieti tik neplataus slėnio pievas. Visiškai neįtikėtina malūno užtvanką buvus plačioje ir vandeningoje pavasarj smarkiai ištvinstančioje Dangėje. Kad malūnas prie Mutinos buvo, galėtų rodyti ir vietovardis Purmaliai. Upelio vardas Purmalis yra abejotinas. Vanago nuomone, jis galėjo būti naujas, kilęs iš Purmalių kaimo vardo, arba sietinas su reikšme „pelkės kraštas, pakraštys“ (Vanagas 1981: 268). Purmalių kaimo vardas labai gerai sietusi su malūnu – tai kaimas „vor Moylle, vor Mühle“. Pastačius Ordino malūną, ši „prieš malūną“ buvusi gyvenvietė galėjo pakeisti senajį Mutinos vardą į naują – Purmaliai.

Kitos žinios apie malūnus yra iš 1290 metų – tuomet buvo jau du malūnai. Vienas malūnas visą

laiką yra buvęs pilyje. Apie arklinio malūno statybą pilyje rašyta 1399 m. (MT, 22; Semrau 1929: 95). 1402 m. sugriovus pilį, buvo sugriautas ir malūnas (Willoweit 1969: 117). Kitais metais malūnas jau buvo atstatytas (MT, 276). 1447 metų inventoriuje paminėtas arklinis malūnas, kuriamė buvusios dvejos girnos (Willoweit 1969: 117). Jis pilyje veikė ir toliau (36 pav.). Malūnas sudėgė kartu su pilimi 1660 m. ir buvo atstatytas tik 1666 m. (Semrau 1929: 103).

Vandens malūnas šalia pilies ar prie miesto buvo statomas po 1429 m. kartu su šliuzais ir pylimais (Wunder 1968: 84; Regesta, Nr. 27653; Acten, Bd. I, S. 519, Nr. 391). XVI a. antrojoje pusėje Klaipėdoje minimi du malūnai (Quellenbeitrag 138,1). 1560 m. prie griovio tarp Sendvario ir Dangės Tvenkinio (dar vadinto *Stobben- und Hirtenteich*) iškilo dar vienas ma-

37 pav. Senasis vandens malūnas ir plyninė XVII a. vid. plane-piešinyje

lūnas. Į pietus nuo jo driekėsi Rotterslandu vadintinos žemės ir didelis pelkynas, kurio atskirios dalys vadinosi Kasparo pelkė (*Casper-Purwe*), Kartuvų pelkė (*Galgenbruch*) ir Gintaro pelkė (*Bernsteinbruch*). Malūno Pylimimo gatvė (*Mühlendammstrasse*) ir Malūno tvenkinys paminėti 1571 m. Albrechto Friedricho žemų dovanojimo miestui rašte (Sembritzki 79, 99f). Vélesnės žinios apie šioje vietoje buvusį vandens malūną yra iš 1577 m. Kasparas von Nostitzas rašė: „Prie tvenkinio šalia Sendvario galima vandens malūnų statyti. Pylimą betgi reikia paaukštinti“³⁵. Jis siūlė naują malūnų prie dabar esančio tvenkinio pastatyti³⁶, tačiau tam reikėjo vandenį viršutiniame tvenkinyje pakelti. Pasiūlymai dėl naujojo malūno statybos buvo išsiusti 1577 m. gruodžio 3 d. (Quellenbeitrag. 87–89). Iš šio šaltinio matyti, jog, praėjus kokiems 20 metų po pirmojo malūno statybos, jau buvo siūloma statyti naują malūną, paaukštinus pylimą. Tokio sprendimo priežastis galėjo būti nepakankamas

vandens kiekis Malūno tvenkinyje³⁷. Dėl to Kasparo pelkė grioviu buvo sujungta su Malūno tvenkiniu (Sembritzki 79). Malūno tvenkinys ir pylimas tebéra ir šiandien, tačiau bandymai aptikti senojo XVI–XVII a. malūno (37 pav.) vietą kol kas nesėkmingi.

Klaipėdoje kol kas nerasta vėjo malūnų liekanų, nors XVII šimtmetyje Klaipėdoje buvo keli vėjo malūnai. XVIII a. jų buvo 10, beveik tiek pat buvo ir vėjinių lentpjūvių (Tatoris 1994: 268).

3.

Apsirūpinimas vandeniu

Geriamojo vandens Klaipėdoje netrūko. Miestas buvo prie vandens, be to, iš terasų Dangės pakrantėse tryško šaltiniai. Šie šaltiniai nuo XVII a. maitino vandeniu ir aukštesniuosius miesto įtvirtinimų griovius. Vandens buvo bet kurioje miesto vietoje iškastuose šulinuose. Pilyje XVI–XVII a. yra buvę mažiausiai trys šuliniai (Semrau 1929).

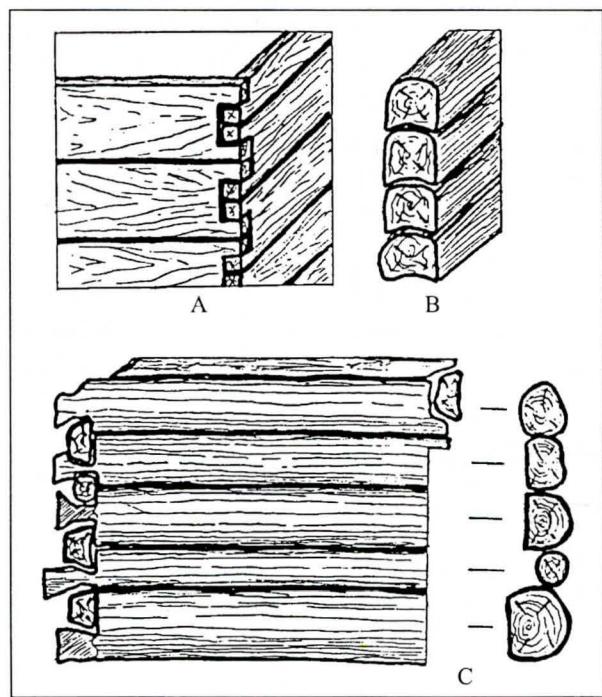
³⁵ „An den teich beim alten hofe mag man ein schneidtmole bauen. Der tham muß aber erhoet werden“.

³⁶ „ein new mole und etzliche teiche bauen“

³⁷ Dabar vadintamas Trinycių prūdu.

Be bendruomeninių šulinių gatvėse ir aikštėse (Sembritzki 1926: 105), išsikasdavo kiemuose privačius šulinius. Labiau pasiturintys miestiečiai turėjo po du šulinius: vieną žmonėms, antrą – gyvuliams. Tikslus šulinių skaičius XVI–XVII a. nežinomas, tačiau 1854 m. duomenimis, Klaipėdoje buvo 41 bendruomeninis šulinys (Tatoris 1994: 92).

XVII a. šulinių, būvusių kiemuose ar sklypų paribiuose, liekanų rasta atliekant kasinėjimus senamiestyje ir priemiesčiuose. Visi jie buvo mediniai, dažniausiai rentinės konstrukcijos. Sklype Kepėjų g. 10 rastas apleistas po 1678 m. gaisro $1,17 \times 1,17$ m šulinys. Jo rentinys iš 20–28 cm pločio, apie 6–8 cm storio tašytų ąžuolinių lentų, kampuose sujungtų spyna (38 pav., A). Tarpulenkiai užkaišyti samanomis. Panašios statybos, tik kitaip sunerčiais kampais, šulinio rentinys, datuojamas jau XVIII a., rastas Kurpių gatvėje (38 pav. C). Jono gatvėje aptikto XVII a.

38 pav. Klaipėdos medinių šulinių rentiniai: A – Kepėjų g. 10 (XVII a. vid.); B – Jono g. 1 (XVII a. II. p.); C – Kurpių g. 3 (XVIII a.)

šulinio rentinio fragmentas buvo iš aptašytų 20×20 – 25 cm rąstų ištašytomis apačiomis (38 pav. B). Rąstų tarpai taip pat užkamšyti samanomis. Rentinis $1,5 \times 1,5$ m šulinys, galutinai apleistas po 1678 m. gaisro (jame rasti kumeliuko griaučiai), atkastas Krūmamiesčio priemiestyje. Šio šulinio kampuose sukirsti rąsteliai buvo nuo 7 iki 17 cm skersmens. Vienintelis rastas akmeninis šulinys buvo įrengtas jau XVIII amžiuje. Tarpai tarp akmenų irgi užkaišyti samanomis (Žulkus 1991: 58).

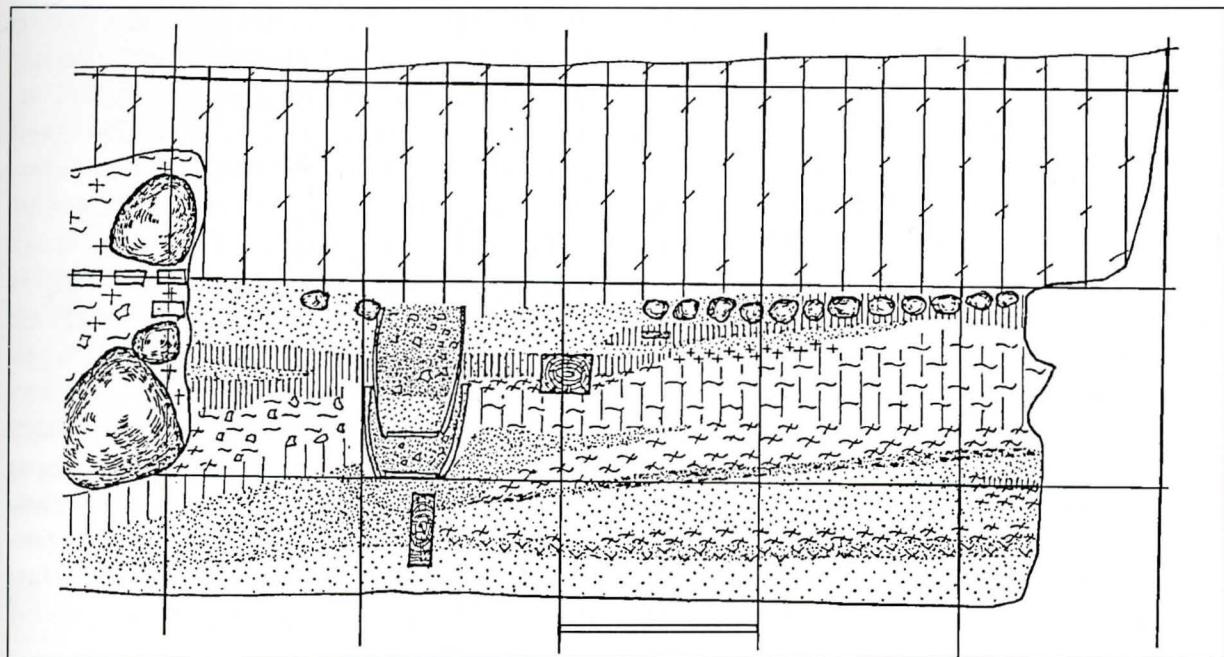
Panašūs į aprašytuosius mediniai šuliniai statyti ir XVIII a. Rentinis šulinys sklype Turgaus a. 25 (dendrochronologiskai datuotas apie 1780 m.) buvo $1,6 \times 1,6$ m dydžio ir per 3 m gylio. Rečiau randami šuliniai iš skiausčių lentų (Bažnyčių gatvė buv. Frydricho priemiestyje). Šiame šulinyje 24–60 cm pločio ir 4–4,5 cm storio lentos sudarė kvadratinį $1,2 \times 1,2$ m dydžio rėmą. Šulinys buvo 2 m gylio (Genys 1988: 30–31).

Viduramžių ir naujujų laikų pradžios vandentiekio pėdsakų Klaipėdoje kol kas nerasta. Pirtis XVI a. pradžioje miestiečiai statėsi palei Dangę ir prie mieste būvusių tvenkiniai (Sembritzki 1926: 74).

4.

Mieste purvas ir šiukšlės

Senamiesčio tvenkiniai buvo purvini. Atmatos dažnai buvo pilamos tiesiog į kiemus arba į gatves. Lietaus vandenys ir srutas iš kiemų purvinomis gatvėmis sutekėdavo ne tik į Dangę, bet ir į tvenkinius; kai kurie iš jų XVI–XVII a. turėjo būti tikros kloakos. Drenažas dažniausiai buvo atviras ir paprastas, V arba U formos, sudėtas iš lentų. Drenažo vamzdžiai buvo naudojami gana retai. XVII a. mediniai drenažo vamzdžiai rasti Kepėjų ir Bažnyčių gatvėse. Tai buvo apie 20 cm skersmens pragręžti medžio stuobriaus, sujungti geležinėmis movomis (Genys 1988; Žul-

39 pav. Drenažas pastatų viduje. XVI–XVII a. sluoksniai šalia Tomo g.

kus 1991: 60). Beveik visuose XVI–XVIII a. pastatų rūsiuose ir pusrūsiuose būdavo įrengiamas vietinis drenažas užpilant smėlio arba žvyro sluoksnius ir pastatant vandens kolektorius – įkasant statines. Lauko akmenų grindiniuose būdavo padaromi latakai vandeniu i j statines surinkti (39 pav.).

Galukiemiouose XVII–XVIII a. kartais įrengdavo medines, rečiau mūrines šiukšlių duobes – kloakas. Medinės duobės buvo daromos panašiai kaip šuliniai, tik didesnės ir ne tokios gilio. Panašios, tik dažnai didesnės ir rūpestingiau įrengtos duobės šiukšlėms buvo išplitusios daugelyje Vokietijos miestų (Feiler 1996; Falk, Hammel 1987: 314, Abb. 4; Gralow, Hoppe 1989: 20–26).

Be kloakų, kiemuose pasitaiko rasti duobių su fekalijų sluoksniu apačioje ir šiukšlėmis bei atliekomis viršuje – buvusių latrinų žymių. Kapitaliai įrengtos latrinos yra buvusios pilyje. Viena latrina kasinėjimų metu buvo aptikta

šiauriniame korpuse, priemenėje prie XVI a. pa-baigoje – XVII a. buvusios pilies bažnyčios. Tai buvo $2,4 \times 2$ m dydžio mūrinė patalpėlė priemenės kampe su medine mūrinės arkos prilai-koma perdanga. Latrina buvo įrengta XVI a. Ki-ta, jau XVII a. vidurio – antrosios pusės latrina įrengta, atrodo, po 1660 m. gaisro. Ji buvo greta senesnės, bet jau sienos išorėje, kieme tarp Di-džiojo bokšto ir bažnyčios. Atmatos i ją patek-davo iš lauko (Žulkus 1991: 31). Latrinos turė-jo būti kiekviename korpuse, tačiau jų vietas dabar jau galime atrasti tik kasinėdami. Pilie XVII–XVIII a. pradžios (1701) planuose yra vie-tų, kur galima spėti buvus latrinas – tarp varti-nės ir Kurfiursto bokšto pietiniame korpuse ir panašioje patalpėlėje vakariname korpuse tarp arkliidžių ir arsenalo.

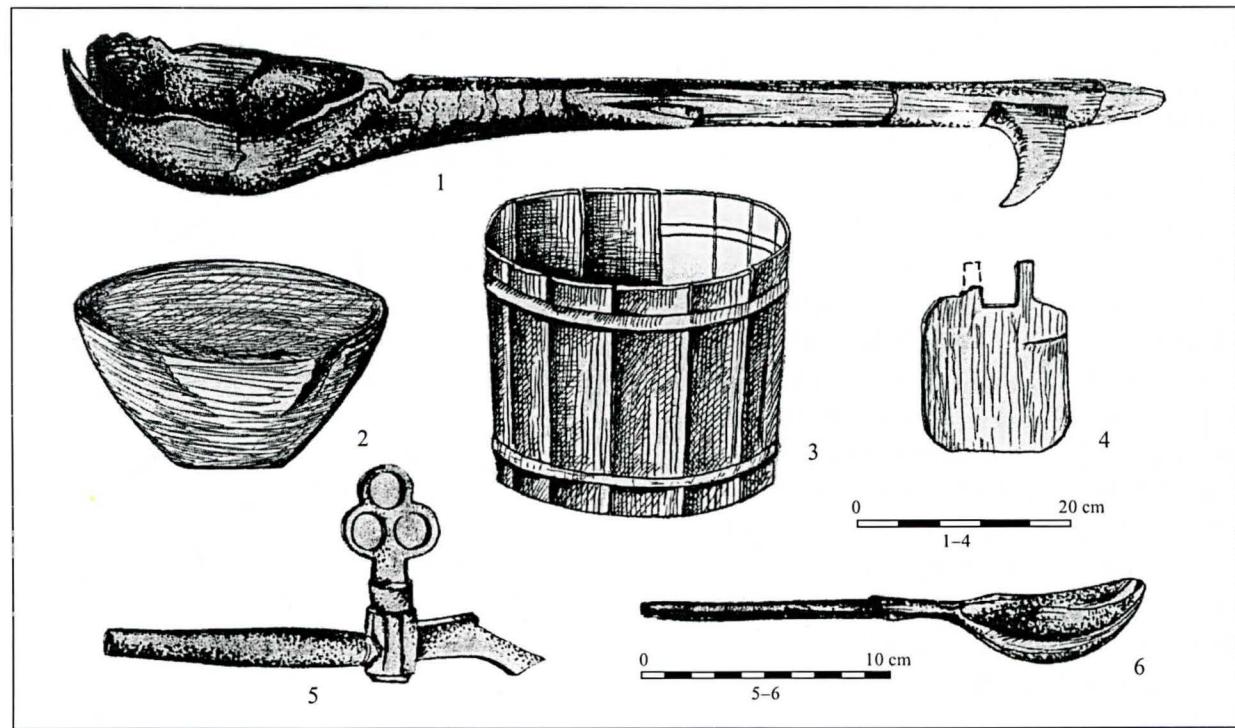
5.

Smuklės

Sausumos kelias iš Prūsijos į Livoniją, éjës per Kuršių neriją ir Klaipédą iki Liepojos, Ordino laikais buvo vadintamas pakrančių keliu (*Strandweg*). Viena iš Klaipédos komtūro pareigų buvo užtikrinti saugumą keliauninkams ir pašto gabentojams, keliaujantiems šiuo keliu. Klaipédos komtūrijoje buvo pastoviai laikomi pašto arkliai, vadinami „*sweiken*“ (1376 m. minimi keli arkliai, 1379 m. – 9; 1389 m. – 14; 1415 m. – 4; 1416 m. – 10 arklių). Už svarbesnių per Klaipédą keliaujančių svečių išlaikymą buvo sumokama iš Ordino kasos. Tarp apsistojusių ir nakvojusių Klaipédoje 1399–1413 m. buvo komtūrai, sričių valdytojai, vyskupai, Lietuvos kunigaikštis Švitrigaila, prancūzų keliautojas Žilberas de Lanua (Guillebert de Lanoy). Išilgai šio pakrančių kelio (vandeniu) buvo ke-

liaujama nereguliariai) XIV–XV a. buvo nemažai smuklių. Reguliarus pašto gabenimas laivais iš Šakių (Schaaken) pietinéje marių pakrantéje į Klaipédą prasidéjo tik XVII a. (Willowait 1969: 128–130, 281). Smuklininkai kartu buvo Ordino šnipai. Jie turéjo sekti keliaujančius žmones, pranešinéti apie jų ketinimus. Smuklininkais galéjo būti tik vokiečiai (Tatoris 1994: 242). Klaipédos svečiai apsistodavo pilyje arba smuklése mieste. XIV–XV a. svečiai Klaipédoje galéjo išgerti alaus ir midaus, rečiau jiems buvo siūloma kelių rūšių vyno (*Alantwein, Rheinwein*). Ordino pilyje, kaip įprasta, buvo alaus darykla, kuriame gamintas vietinis alus, kolacijų ir konvento (*Kollation- und Konventbier*). Gausiai buvo geriamas ir atvežtinis alus: Vismaro, Gdansko, Karaliaučiaus, Gubeno (Willowait 1969: 66, 78f).

Kada Klaipédoje atsirado pirma smuklė ir kiek jų buvo Ordino laikais, nežinia. XV a. pabai-

40 pav. Aludario rakandai iš XVI a. pastatų pusrūsių

41 pav. Akmens masės ąsotis ir bokalas iš XVII a. kultūrinių sluoksnių

goje – XVI a. pradžioje Klaipėdoje veikė daug mažų karčemelių, nes pagal 1475 m. privilegiją kai kurie miestiečiai už mokesčių įgydavo teisę daryti alų ir midų ir jais prekiauti (Sembritzki 1926: 49, 50). Neįprastai didelės patalpos ir pirmojo aukšto planas leidžia spėti, jog apie 1550 m. prie Tomo gatvės pastatytame pastate (sklypas 4), kurio liekanų rasta kasinėjant, kaip tik galėjo būti smuklė. Alaus virimo rankų aptinkama daugelyje senamiesčio pusrūsių (40 pav.).

Smuklininkų profesija tapo privilegiuota tik XVI a. pabaigoje, kuriantis Klaipėdoje cechams. Daug kartų buvo išleisti įsakai (1572–1613), draudžiantys amatininkams prekiauti midumi, alumii ir degtine (Sembritzki 1926: 96). Geresnių smuklių mieste, matyt, nepakako, nes dar XVI a. pabaigoje pravažiuojančius svarbesnius valdininkus ketinta apgyvendinti naujojoje rotušėje (Sembritzki 106). Klaipėdos smuklės keliautojams turėjo prastą reputaciją dar ir XVIII a., nes nakvynė čia buvo labai brangi, aptarnavimas nekokš (Strakauskaitė 2001: 21–22).

Klaipėdos smuklės kartais buvo naudojamos ir dvasiniams poreikiams tenkinti. XVII a. viduryje nugriovus lietuvių bažnyčią, mišios kurė lai-

ką vyko priemiesčio smuklėje³⁸ (Reimer 1728: 238; Jähnig 1994: 26). Ši smuklė, matyt, buvo šalia Senosios Dangės, priemiestyje, vadintame Pilies žemėmis (*Schlossfreiheit*), dar vėliau Odų gatvele (*Ledergasse*), vėliau Frydricho miestu (*Friedrichstadt*).

Smuklių stoka Klaipėdoje netrukdė linksmai gyventi. Kaip rodo atkasti senųjų namų pusrūsiuose daiktais (ąžuolinių alaus statinių liekanos, mediniai ir bronziniai čiaupai), XVI–XVII a. alus buvo gaminamas ir laikomas daugelyje namų (Žulkus 2001: 540). Vyno buteliai, ąsočiai, bokalai taip pat yra dažnas radinys XVII–XVIII a. kultūriniuose sluoksniuose (41 pav.). Linksmybės Klaipėdoje įvairiomis progomis vykdavo ilgai, jas net imta reglamentuoti. Viename 1613 m. potvarkyje nurodoma apriboti viena diena pa-prastai per ilgai trunkančias vestuves su gausiais valgiais ir gėrimais (Sembritzki 1926: 107).

³⁸ „im ersten Kruge auff der Freyheit vor der Stadt“.

XIV. KLAIPĖDIEČIO DIENA

1.

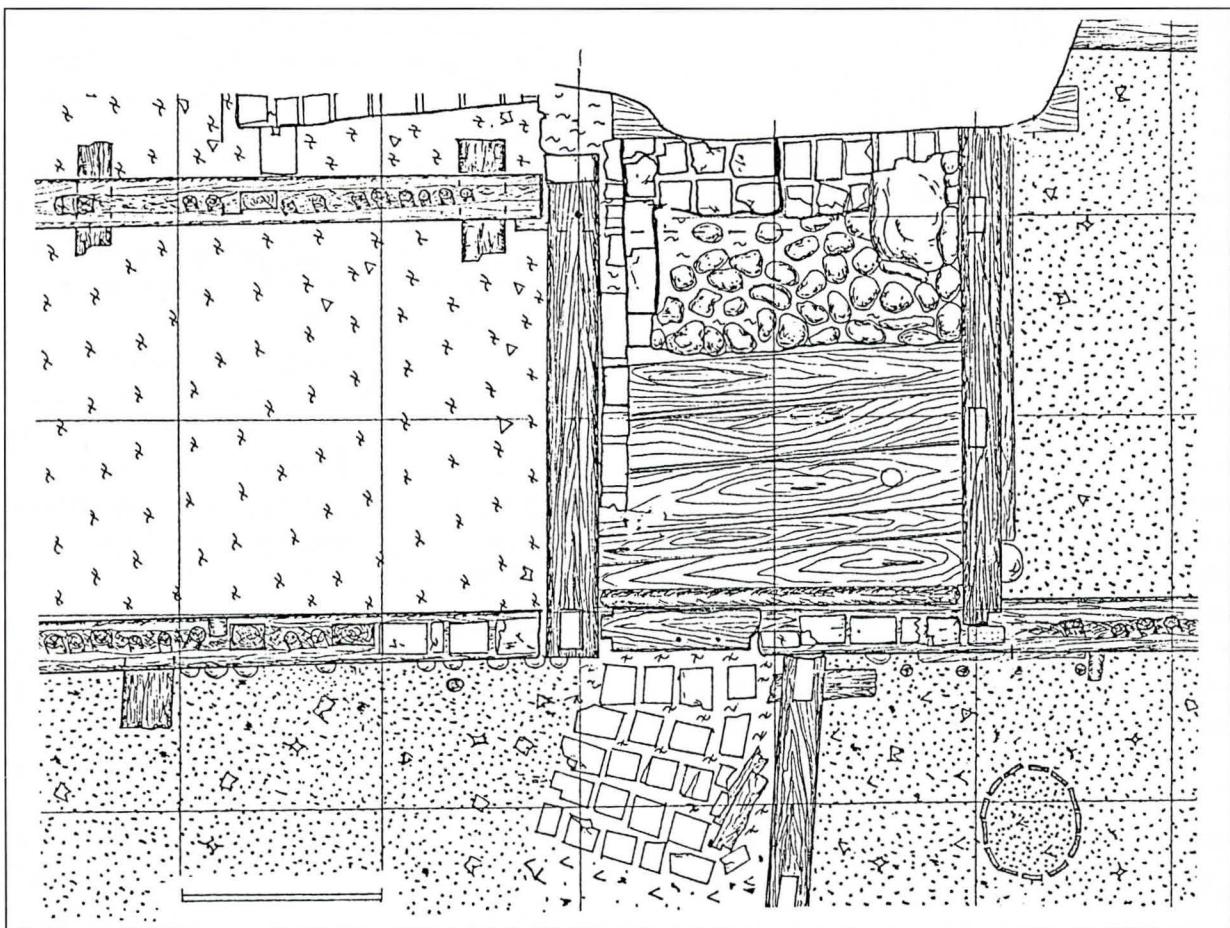
Būstas

Klaipėdiečių gyvenamoji aplinka labai priklausė nuo turtinės padėties. Surinkę tai, kas išliko žemės klotuose, galime tik labai apibendrintai atkurti klaipėdiečio ir jo kasdienio gyvenimo paveikslą: namų interjerus, žmonių aprangą, valgį, buities darbus.

Peržengę XVI–XVII a. klaipėdiečio namo slenkstį, rastum vieną ar du, retai daugiau gyve-

namųjų kambarių, būtinai priemenę, kuri kartais kartu būdavo ir virtuvė su dideliu židiniu. Apie 1550 m. prie Tomo gatvės pastatytaame name aptikta apie 4 m^2 dydžio virtuvės židinio patalpa su $1,5 \times 2 \text{ m}$ dydžio židiniu. Jo padas sudėtas iš akmenų; greta jo buvo lentinės grindys. Dvi patalpėlės sienos buvo plytinės, kitos dvi – medinės (42 pav.). Tokie namai Klaipėdoje neišliko, tačiau tokias planavimo tradicijas perėmė krašto gyventojai ir išplatino jas visoje Vakarų Lietuvoje. Senųjų Klaipėdos namų interjerų atspindžių galime rasti žemaitiškuose namuose su kaminu-virene.

Priemenėje ir priemenėje-virtuvėje, ūkinėje gyvenamojo pastato dalyje ir negyvenamuose

42 pav. Virtuvės židinio patalpa 1550 m. prie Tomo gatvės pastatytaame name

namuose dažniausiai būdavo molio asla arba lauko akmenų, plytų grindiniai. Akmenimis arba plūktu moliu buvo grindžiama šalia krosnių, rečiau gyvenamuosiuose kambariuose. Neturtingesni klapipédiečiai visur tenkinosi molio asla. Archeologai gyvenamuosiuose namuose dažniausiai aptinką paprastų plytų grindų pėdsakų. Specialios grindimis skirtos stačiakampio, rombo, trikampio pavidalo grindų plytelės, dažnai glazūruotos, jau XIV–XV a. buvo naudotos Klapipédos pilies patalpose, tačiau to meto miesto kultūriuose sluoksniuose jų nerasta. Grindų plyteles klojavo ant izoliacinio molio sluoksnio, kartais ant kalkių skiedinio, tarpusavyje jas surišdavo moliu arba skiediniu.

XV–XVI a. piliavietės sluoksniuose dažniausiai randama kvadratinių (kraštinė 17–18,5 cm ilgio), rombinių (ašys 13 ir 18 cm ilgio) ir trikampių (pusės rombo dydžio) plytelų. Jų storis 3–2,5 cm. Dauguma plytelų žaliai arba rusvai glazūruotos³⁹. Iš rastų fragmentų spėjama, kad Klapipėdoje dar vartotos stačiakampės ir penkiakampės glazūruotos plytelės. Randama ir didesnių, 3,5–4 cm storio kvadratinių (kraštinė 22–20 cm) degto molio plytelų⁴⁰. XVI a. pasitaiko ir gana didelių (33,5×33,5 cm) 7 cm storio kvadratinių plokščių nusklembtais kraštais.

XVII a. ir XVIII a. pradžios sluoksniuose senamiestyje gana dažnai pasitaiko glazūruotų kvadratinių, tiesa, mažesnio formato (12×12×3–2 cm) grindų plytelų. Jų glazūra šviesiai žalia, gelsva arba rausva. XVII–XIX a. Klapipėdoje, kaip ir kitur (Fichtner 1929: 73), grindys buvo klojamos ir iš stambių degto molio plytų. XVII, XVIII ir net XIX a. Klapipėdoje buvo paplitusios mažos geltonos „olandiškos“ plytelės. Analogiškos

³⁹ Tokių plytelų, datuojamų XIII ir XIV a., rasta Vilniaus katedroje (Kitkauskas 1989: 103–106). Beje, 17×17 cm glazūruotos plytelės Rusijoje buvo vartojamos jau XII–XIII a. (Tautavičius 1971:123).

⁴⁰ XVI a. 21×21 cm dydžio plytelės žinomas Rytprūsiuose, Vokietijoje (Fichtner 1929: 58), Lietuvos pilyse (Pinkus 1971: 205).

(22×11 cm) grindų plytelės Vakarų Europoje varotos jau XVI a. pirmojoje pusėje – XVII a. (Fichtner 1929: 57).

Namų su mediniais rūsiais ir pulsūsiais pirmojo aukšto grindys, be abejo, buvo medinės. Tie pastatai, kurie pulsūsių neturėjo, buvo grindžiami įvairiai. Medinės grindys kartais būdavo įrengiamos gana primityviai. XVI–XVII a. pastate Tomo g. 8–10A jos buvo iš 10–12 cm skersmens skeltų rastų, gulinčių ant skersinių karčių. Pastate Turgaus g. 33–35, statytame XVII–XVIII a. riboje, grindys buvo iš 22–28 cm pločio ir 3–5,5 cm storio lentų, sudėtų išilgai patalpos. Lentos gulėjo ant lysčių, tarp kurių buvo 1 m tarpai. Lystės guldytos ant izoliacinio molio sluoksnio (Žulkus 1991: 66).

Pastatų sienos, tiek išorinės, tiek vidinės, dažniausiai būdavo karkasinės arba fachverkinės. Iš vidaus jas kartais tinkuodavo, retkarčiais ir dažydavo. Klapipėdoje nerasta dekoruoto tinko, nors XVI–XVII a. ne tik bažnyčiose, bet ir turtingesnių miestiečių namuose tinkuotos sienos būdavo išpiešiamos. Per gaisrus, matyt, sudegė ir dekoruotų sijų lubos. Įvairiai profiliuotų lubų sijų rasta tik XVIII a. pastatuose (D. Vandens g. 5, D. Vandens g. 6).

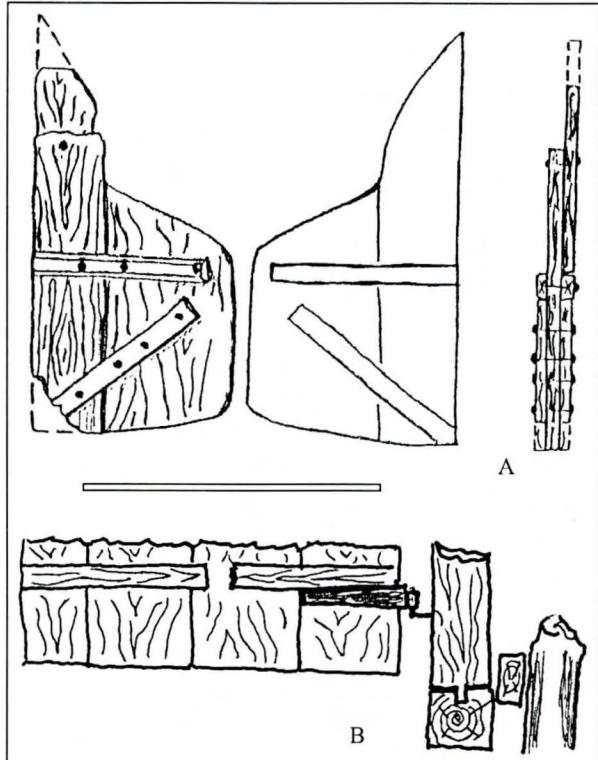
Neišliko viduramžių gyvenamujų namų durų fragmentų. Tik žinoma, kaip kartais atrodė kiemų varteliai, tvartų durys (43 pav.). Pilyje XIV–XV a. didesnės durys ar vartai varstėsi ant vertikalios medinės ašies, kurios nusmailinti galai viršuje ir apačioje buvo įstatyti į lizdus – specialias plytas.

Durų storij kartais galima nustatyti pagal randamas kniedes. Jų yra jau keli šimtai; ypač daug rasta piliavietėje. Kai kurios kniedės galėjo likti sunykus nedideliems laivams ar valtimis. Dar daugiau yra vinių. Jos labai skirtingų dydžių, stačiakampio skerspjūvio, plonėjančios, su įvairių formų galvutėmis (44 pav.). Pagal galvučių formą vinius galima apytikriai datuoti. Seniausios yra vynys „be galvučių“, t. y. galvučių vietoje jos yra vos pastebimai pastorintos arba šiek tiek

suplotos. Tokių vinių randama Klaipėdos piliavietėje, retkarčiais ir mieste, jos buvo naudotos iki XVI a. vidurio. XIV–XV a. kalviai darydavo vinis iškilia suplota galvute; jų irgi pasitaiko iki XVI a. Nuo XVI a. visuotinai išplito vynys apskritomis netaisyklingomis galvutėmis. Kita vertus, tokių vinių yra jau seniausiuose sluoksniuose. Tai forma, Šiaurės ir Rytų Europoje paveldėta dar iš vikingų laikų – jų buvo rasta ir Palangoje (Žulkus 1997: 260–261).

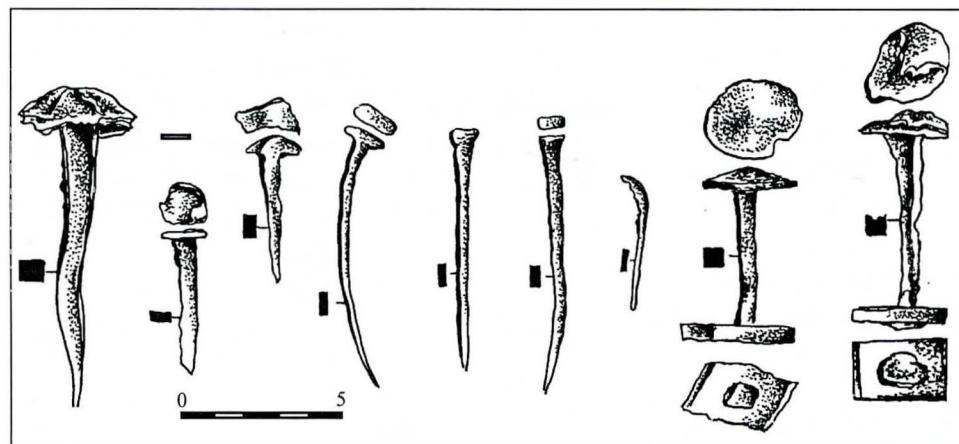
Duris iš lauko pusės užrakindavo pakabinamosiomis spynomis. Iki XVII a. jos buvo cilindrinės, vėliau apvalios, trikampės, stačiakampės, įvairių dydžių. Spynos vienodos tiek piliavietėje, tiek senamiesčio kultūrinuose sluoksniuose (45 pav.). Tos spynos nebuvo klai-piediečių išradimas – lygiai tokį pačių archeologai dažnai randa ir kituose Europos vėlyvųjų viduramžių miestuose. Žymiai daugiau nei spynų rasta raktų (45 pav.). Seniausias iš jų yra su rombine galvute. Jis buvo rastas piliavietėje ir datuotas XVI a. (Жукус 1987: 125, 240), tačiau tokie raktai būdingi XIV–XV amžiams (Falk 1992: 38, Abb. 7: f; Herzog 1997: 234–235, Abb. X.19 e, h).

Langų stiklo šukių gausiau XVII a. kultūrinuose sluoksniuose. Paprastai stiklas būdavo įstatomas į tankiai sudalytus medinius langų rémus. Langai buvo labai nedideli, o XVII–XVIII a. stik-

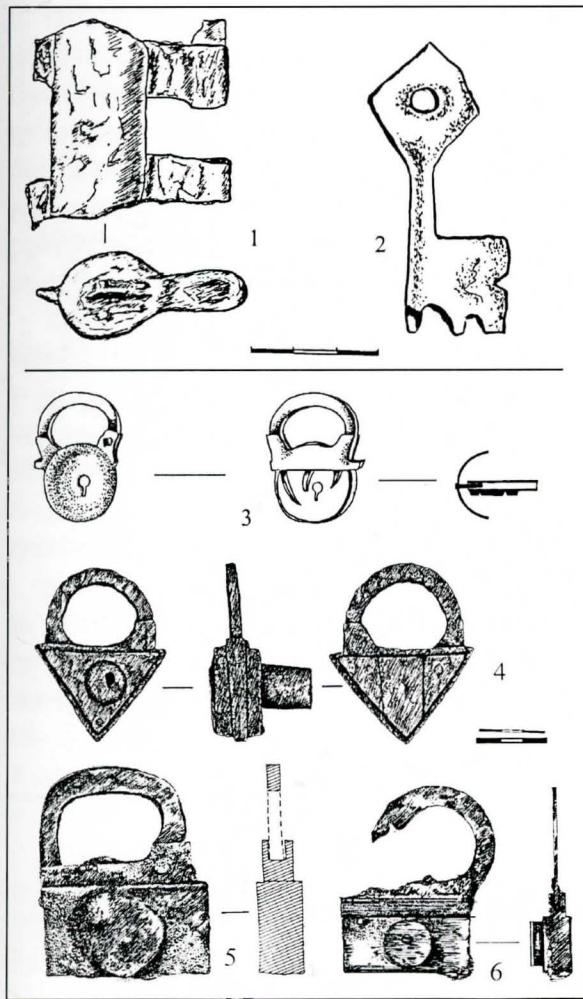

43 pav. Kiemo varteliai ir tvarto durys iš XVI a.: A – Kurpių g. 4, B – Tomo gatvė

lai buvo vos apie 10×13 cm dydžio. Langai buvo iš prastos kokybės žalsvo pūslėto stiklo. Stiklas tuo metu buvo gaminamas nedidelių formatų, jų įreminavavo su visais apsilydžiusiais paraščiais, reikalui esant nupjaudavavo. Senesnių

44 pav. Vynys ir kniedės iš XIV–XVI a. sluoksnių

45 pav. Spynos ir raktas: 1 – XV a.; 2 – XVI a.; 3, 4 – XVII a.; 5, 6 – XVII–XVIII a.

lango stiklų kraštai dažnai aptrupinti pritaikant prie rémo. Stiklo plokštelės paprastai esti nevienodo storio, nuo 1 iki 4 mm (Paleckis 1992: 70). Turtingesnių miestiečių namuose XVI–XVII a. langai buvo iš nedidelių trikampio, rombo⁴¹ ir stačiakampio formos stiklo su švino rémeliais. Pastarieji buvo pritvirtinti prie geležinių strypų, o šie įtverti į langus dalijančius rémus ir į staktas. Tokių pačių langų iki XVII a.

⁴¹ Trikampės ir rombinės stiklo plokštelės, rastos Klaipėdoje, savo dydžiais yra artimos randamoms kituose miestuose (Dumitrache 1990: 67–73, Abb. 69, 71, 77).

vidurio yra buvę ir Klaipėdos pilies pastatuose (Žulkus 2001: 546).

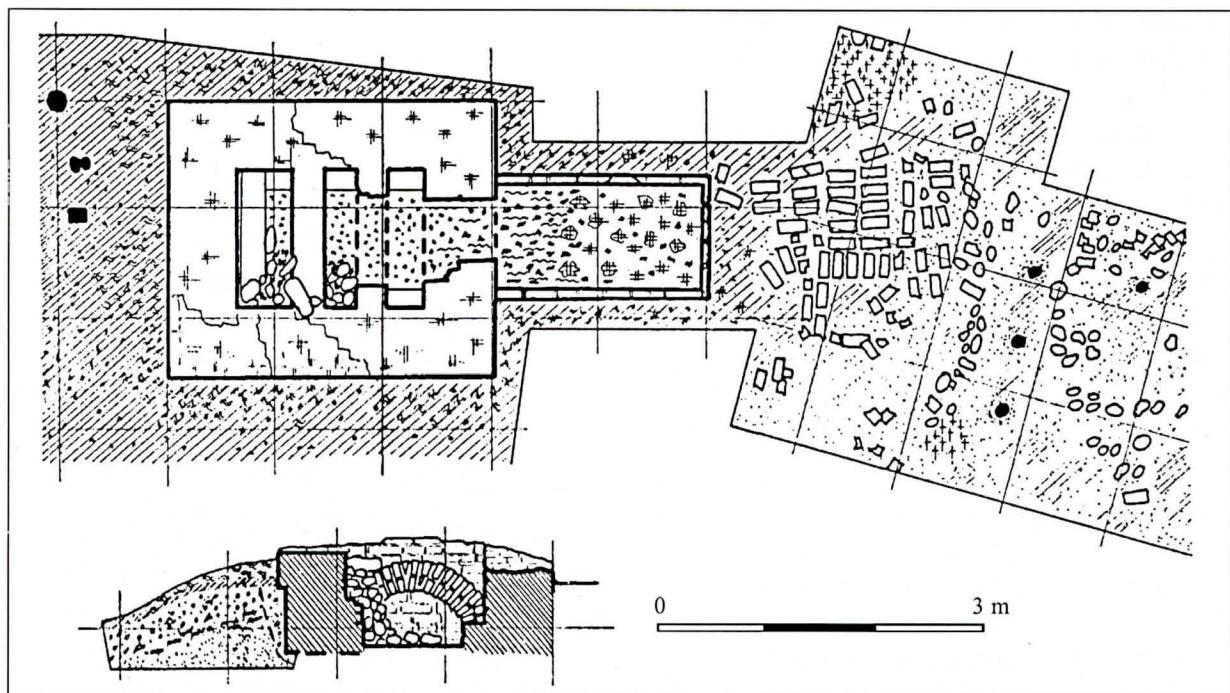
Archeologinėse atodangose surinktos detaļės rodo, jog turtingesnių klaipédiečių interjerai buvo tokie patys, kaip ir kitur. Sunku įsivaizduoti, kaip atrodė klaipédiečių baldai – rasta vos keletas kėdžių ar suolų tekinto medžio detalių.

2.

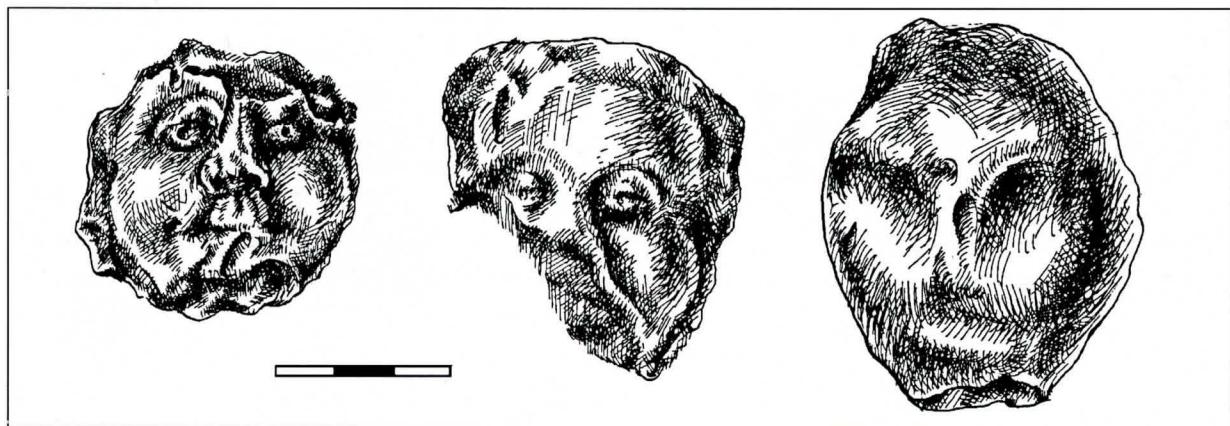
Krosnis – interjero puošmena

Koklinės krosnys yra viduramžių išradimas, ir Lietuvoje atsirado tik vystantis pilių ir miestų kultūrai. Krosnies paskirtis pradžioje buvo visai aiški ir vienoda bet kuriuose namuose. Būdama neišvengiamas šiauriau gyvenusiu žmonių interjero elementas, labiau pasiturinčių ir turtingų žmonių namuose ji netruko virsti interjero puošmena ir tokia išliko iki šiol. Krosnis imta gražinti dar tebenaudojant puodyninius koklius – šiemis buvo suteikiama sudėtingė forma, jie dengiami glazūra, puošiami jų dugneliai. Puodyninių koklių krosnys buvo iš pradžių kupolo, paskui stačiakampės prismės, nupjauto kūgio formos. Krosnių forma labiau jvairavo šalia puodyninių koklių pradėjus naudoti plokščiuosius. Krosnys jvairių socialinių sluoksnių žmonių namuose labai skyrėsi, priemiesčiuose net ir XVIII a. neretai pasitaikyavo paprastų puodyninių koklių krosnių.

Klaipėdoje rasta jvairių konstrukcijų krosnių pėdsakų. Iki šiol seniausia neįprastos konstrukcijos krosnis buvo atkasta pilies XVI a. pylimų paviršiuje. Ten rasta nebogai išlikusi mūrinė $3,2 \times 2,64$ m dydžio krosnis (46 pav.). Pietiniaiame krosnies gale atidengta įgilinta į žemę pakura. Krosnies sienos plytinės. Plytų rišimo technika gotikinė, ne visai taisyklinga. Kamera buvusi perdengta trimis arkomis. Krosnies kameros plytinis grindinys rastas 10 cm aukščiau pakuros grindų. Krosnies viduje buvo suvirtę

46 pav. XVI a. pradžios krosnies, rastos ant pilies pylimų, pamatai.

47 pav. XVI a. pr. krosnies frizo horeljefai (terakota)

akmenys ir kalkakmenio luitai, krosnies padą dengė pelenų ir anglų sluoksnis. Keramika, rasta sluoksnyje šalia krosnies, datuojama XV a. antroja puse – XVI a. pradžia. Tokia konstrukcija būdinga hipokaustinėms ir tiesioginio šildymo krosnims (Граудонис 1981; Bertašius, Žalnierius 1988: 12–13; Buško 1995; Mäesalu 2001),

tačiau Klaipėdos krosnis nedaug įgilinta į žemę ir gerokai iškilusi virš pastato grindų. Ši krosnis buvo nedideliamė, greičiausiai mediniame pastate. Virš arkutinių buvo sudėti kalkakmenio luitai, ant jų – lauko akmenys, po to ant krosnies buvo suplūktas molio kupolas. Atrodo, Jame buvo iplūkta ir puodyninių koklių, kurių fragmen-

tū rasta šalia krosnies. Todėl ją galima laikyti puodyninių koklių krosnimi. Krosnyje ir šalia jos buvo buitinės keramikos šukijų, vinių, strėlių antigalių, galastuvų, tinklų pasvarų, šlako, gargažių, nebaigtos liejimo formelės dalis. Archeologinė medžiaga rodo, kad pastatai, buvę ant pylimo, naudoti įvairiai, o krosnis – ne tik šildymui, bet ir smulkiems liejimo darbams.

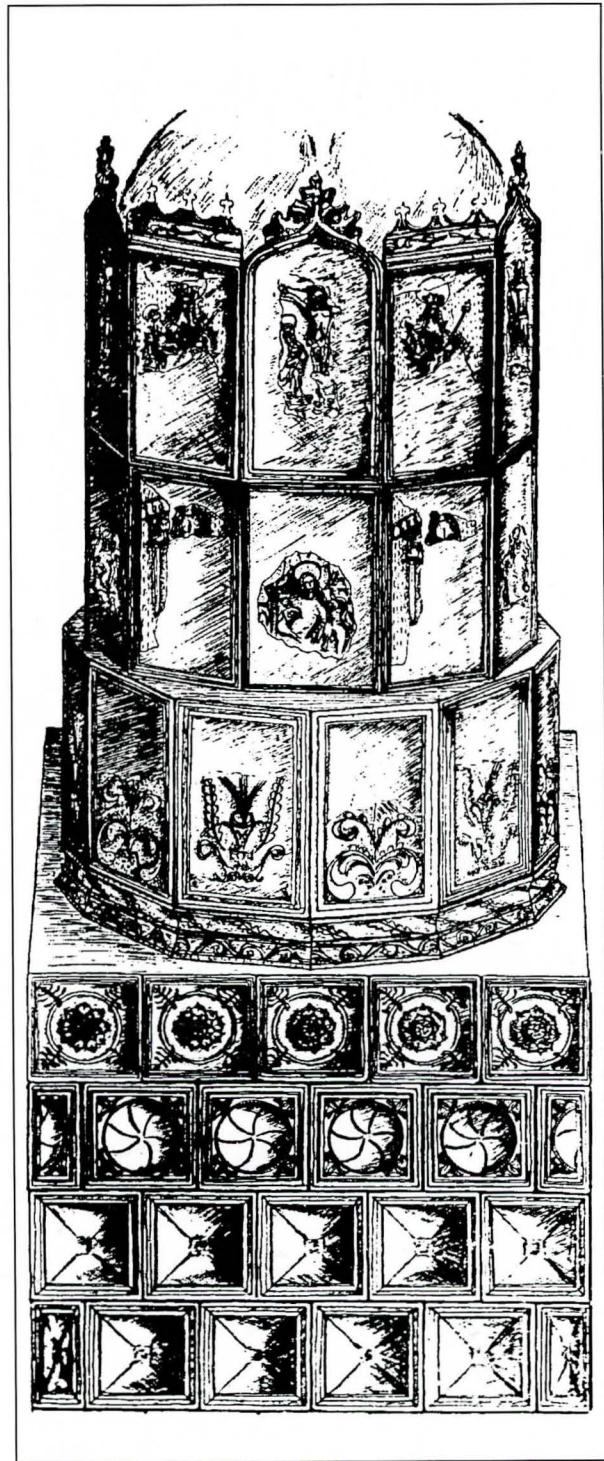
Koklių radiniai liudija, jog XVI a. trečiajame – ketvirtajame dešimtmetyje Klaipėdos senamiestyje jau vyravo koklinės krosnys. Jos buvo statomos taip pat, kaip ir visoje Europoje, dažniausiai mėgėdžiojant architektūros statinius, baldus. Krosnies savitumą lémė tik jos dalių proporcijos, koklių deriniai ir kitos detalės: karnizai, frizai, karūnėlės.

Jūratės gatvėje, XVI a. pirmojo ketvirčio pastato vietoje, buvo rastos krosnies liekanos: perdegusio molio su šiaudais gabalai, spirale ir rozete dekoruotų puodyninių koklių, plokščiuju koklių (dekoratyvinų plokščių), puoštų bibliniais siuzetais, nuolaužų. Šios krosnies apatinė dalis – kūrykla buvo pastatyta iš plūkto molio ir glazūruotų puodyninių koklių. Ant kūryklos buvo puošnus antstatas iš glazūruotų dekoratyvinų plokščių su figūriniais reljefais (Žulkus, Genys 1984: 57). Krosnies viršų, atrodo, užbaigė plūkto molio kupolas, papuoštas žmonių galvučių horeljefiniu frizu (47 pav.).

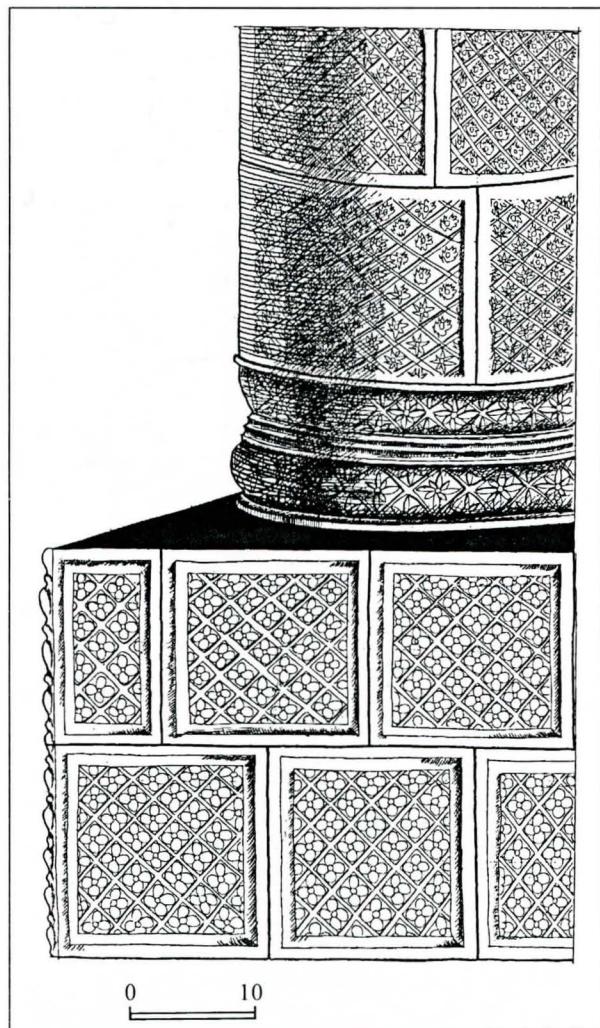
Krosnies, stovėjusios 1520–1540 m. Kurpių gatvėje (48 pav.), apatinė dalis buvo pastatyta iš plokščių kvadratinių žaliai glazūruotų ir polichrominių koklių. Ant jos buvo daugiakampės prizmės pavidalo antstatas iš polichrominių dekoratyvinų plokščių, puoštų horeljefinėmis, reljefinėmis biblinėmis ir pasaulietinėmis scenomis. Krosnies kupolą vainikavo gotikinės karūnėlės (Žulkus, Genys 1984: 57, 58; Žulkus 2001: 546).

XVI–XVII amžiais Klaipėdoje kartais buvo statomos krosnys su cilindrinių antstatais⁴². Jiems buvo naudojami išgaubti kokliai (49 pav.). XVII a.

⁴² Vakaru Europoje tokii krosnių būta jau XV–XVI amžiais (Świechowska 1955: tab. 14, 15).

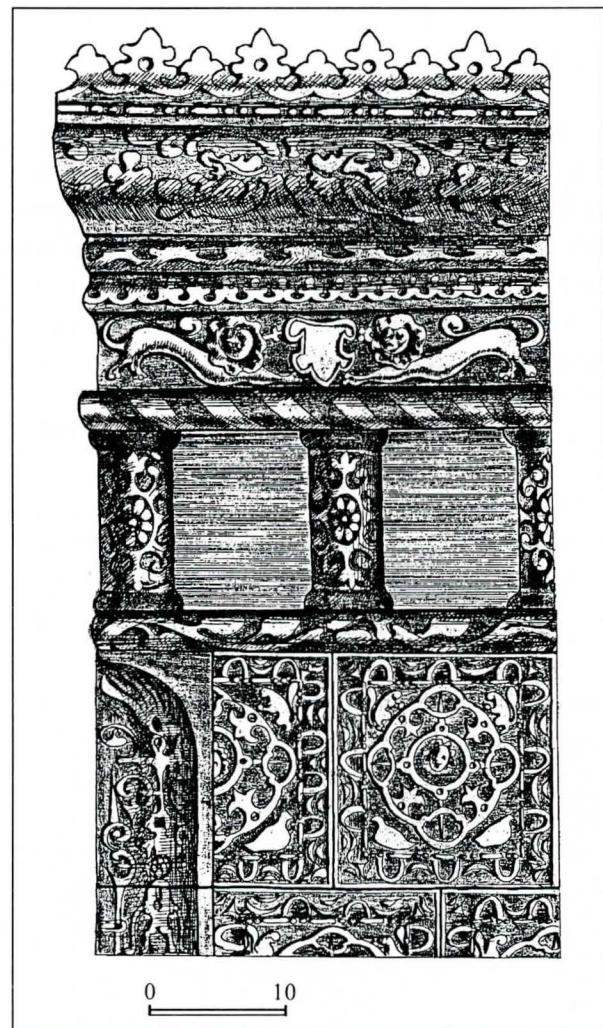

48 pav. 1520–1540 m. Kurpių gatvėje pastatyta krosnis buvo iš plokščių kvadratinių žaliai glazūruotų ir polichrominių koklių

49 pav. XVI a. antrosios pusės krosnis su cilindriniu antstatu

viduryje ir antrojoje pusėje stačiakampio formos krosnių kampus pradėta mūryti iš kampinių nišinių koklių. XVII a. antrosios pusės krosnių liekanų Klai-pėdoje randama dažniau. Pagal liekanas, rastas Didžiojoje Vandens gatvėje, rekonstruota XVII a. vidurio krosnis. Visi šios krosnies kokliai žaliai glazūruoti, tačiau jvairių tipų ir net skirtingo dydžio, todėl krosnis gana marga. Iš jvairių koklių sumūryta krosnis buvo būdingas reiškinys. Iš skirtingu formų ir tipų koklių krosnis statytos norint jas pagyvinti, be to, jvairovė atsirasdavo ir perstatinėjant krosnis, pakeičiant atskirus koklius.

50 pav. Fragmentinė XVII a. krosnies rekonstrukcija

XVII a. antrosios pusės trispalviai kokliai (mėlynas fonas, baltas ir geltonas reljefas) drauge su įmantriomis koklių formomis teikdavo Klaipėdos krosnims barokinių bruožų. Pagal sklype prie Kas-ttyčio gatvės rastus koklius atlikta fragmentinė puošnios krosnies rekonstrukcija (50 pav.). Jos karūnélės, kolonélės, karnizų, frizų ir kiti kokliai buvo polichrominiai (Žulkus, Genys 1984). Tai iprasta XVII a. krosnių architektūra (plg. Henschke 1998: 98). Panašaus kaip XVII a. pavidalo krosnis klaipédiečiai statė savo namuose ir vėliau.

3. Apranga

Bandymas „aprengti“ viduramžių klaipėdietį pasinaudojant archeologijos duomenimis būtų bergždžias. Rūbų detalės, rastos kasinėjant, yra tokios menkos, jog neįmanoma nustatyti, kuo vilkėjo Klaipėdos gyventojai. Aukštesniam miestiečių sluoksnui priklausę žmonės rengėsi taip pat prašmatniai, kaip ir kitur. Renesansiniuose kokliuose, rastuose sugriuvusiu krosnių vietose arba senoviniuose sāvartynuose, vaizduojamos puošnios damos, kavalieriai, karieviai (51, 52 pav.).

Kasdienius drabužius klaipėdiečiai siūdavosi ar siūdindavosi vietoje. Rūbus pakabindavo ant pačių pasidarytų pakabų (53 pav.). Namuo-

se verpdavo ir ausdavo. Dar XVII amžiuje verpdavo tradiciniu senoviniu būdu – rankiniai verpstukais. Pilyje ir mieste rasta kaulinių Žuklys 1987: 151), akmeninių ir molinių verpstelių, prieverpstė (54 pav.).

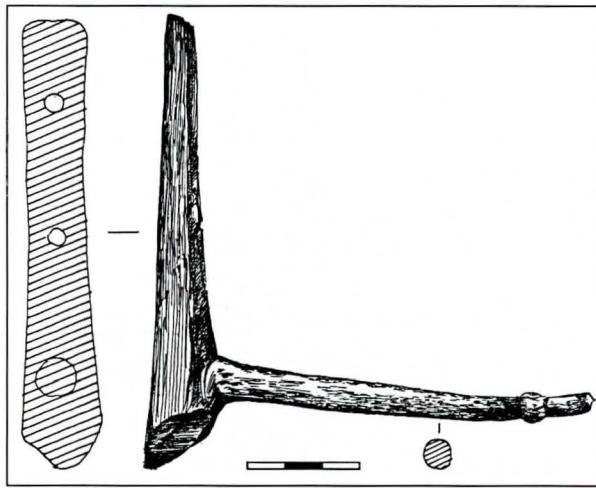
Sagas XVI–XVII a. iš kaulo klaipėdiečiai irgi gaminosi vietoje. Jas ištékindavo ir išpjaudavo iš plokščiai apdirbtos kaulo – sagas išémus, likdavo kaulo plokštės su skylėmis. Sagos turi keturias penkias skylutes, vieną paprastai viduryje. Dažnai vidurys ar pakraščiai būdavo paupiošti rievelėmis. Sagų gamybos technologija buvo nesudėtinga ir visur vienoda (plg. Ervynck, Veeckman 1992).

Žymiai daugiau žinoma apie klaipėdiečių apavą. Kurpių cechas buvo seniausiai, 1557 m., Klaipėdoje įsikūrės (Zurkalowski 1906: 91).

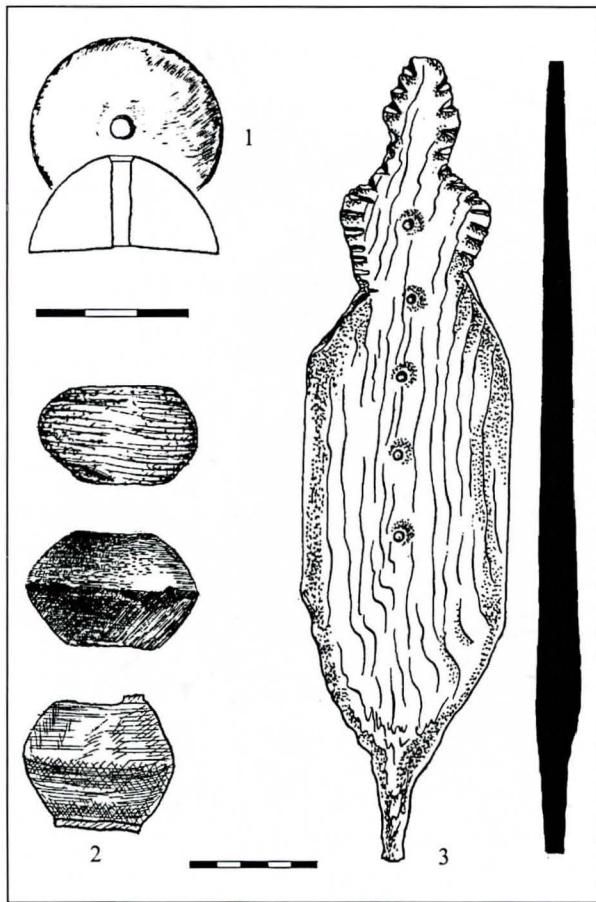

51–52 pav. XVI a. mados figūriniuose kokliuose.

53 pav. Medinė pakaba (XVII a.)

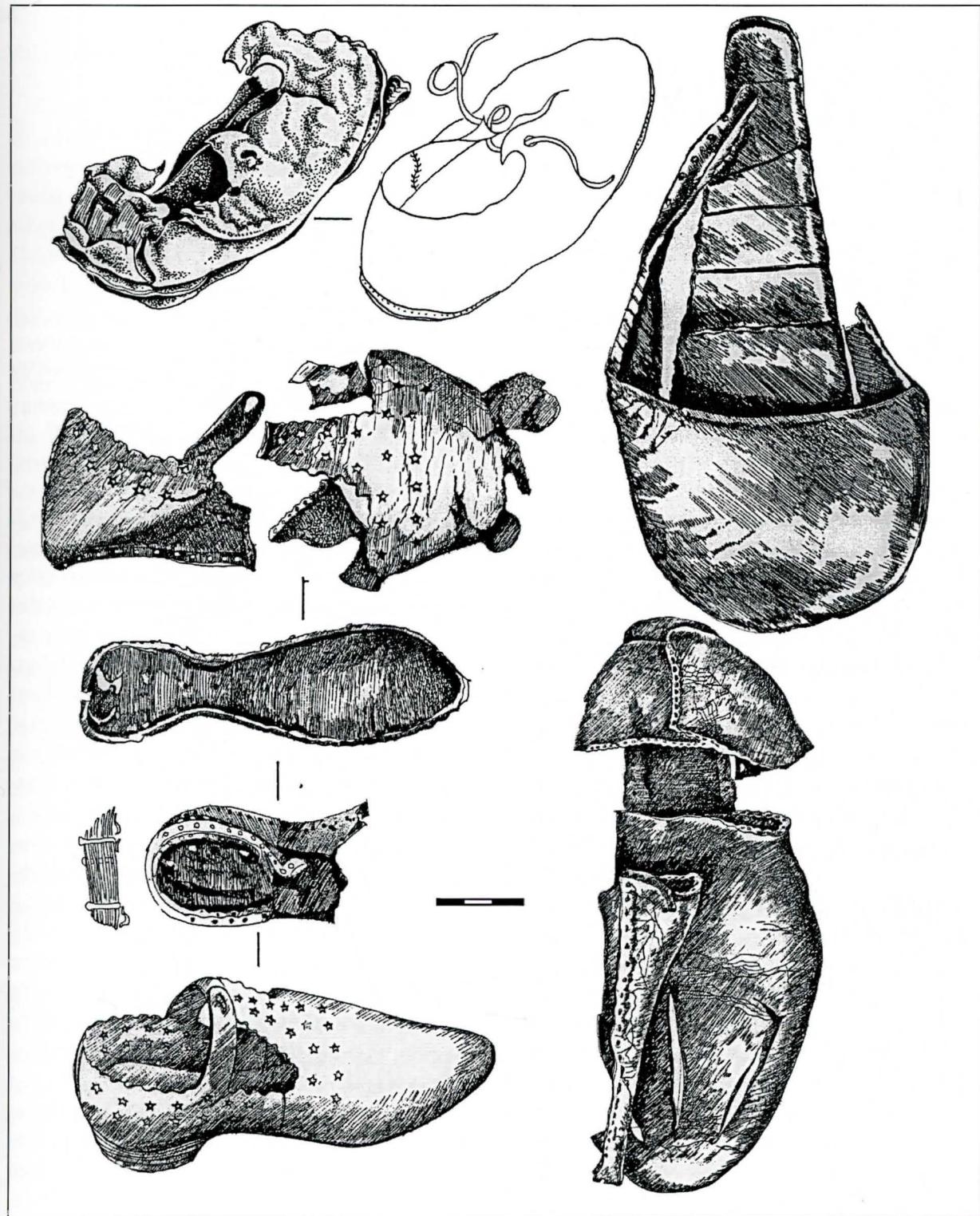
54 pav. XIV–XVII a. verpsteliai ir XVII a. vid. prieverpstė: 1 – kaulas; 2–4 – išdegtas molis; 5 – medis

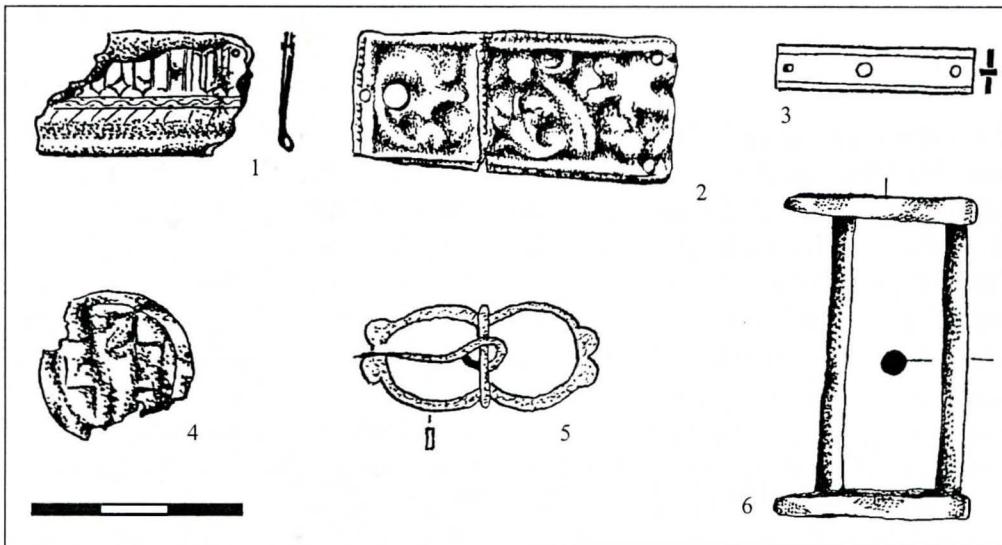
55 pav. XVI a. batų padai

Medieval sword parts (XIV–XVII a.) and blades (XVI a.).
1 – hilt; 2–4 – broken blades; 5 – crossbar.

Medieval sword blades (XVI a.).

56 pav. XVI–XVII a. avalynė.

57 pav. XIV–XVII a. aprangos detalės iš bronzos: apkalėliai, sagtelės (1, 3 – XIV a. II p.; 2 – XV–XVI a.; 4–6 – XVII a.)

Odos buvo rauginamos ir apdirbamos pačioje Klaipėdoje, kitapus Senosios Dangės, priemiestyje, vadinamame Odų gatvele. Odos dirbtuvė ten minimos XVI a. antrojoje pusėje (Sembritzki 1926: 189). Kasinėjant paupyje (vadovas – V. Žulkus), buvo rasti vienos jų pėdsakai: masivus medinis stulpas su iškilimu viduryje, akmeninis grindinys šalia jo ir medinis latakas vandeniu i Senąjį Dangę nubėgti.

Nudėvėtų XVI–XVII a. miestiečių batų ar jų dalių randama gatvių ir kiemų purvo sluoksniuose, atmatu duobėse. Kurpių gatvėje kasinėjant buvo aptiktas iki 15 cm storio odos atraižų ir batų dalių kloadas, ažuolo žievės ir gilių sluoksnis. Tarp radinių buvo batsiuvio peilis ir nedidelio grąžtelio nuolauža. Netenka abejoti, jog XVI a. pirmojoje pusėje čia buvo kurpiaus dirbtuvė (Genys, Žulkus 1982: 52; Genys 1987: 48–49), viena iš nedaugelio Klaipėdoje, mat mieste XVI a. galėjo dirbti ne daugiau kaip 12 batsiuvių meistrų (Das Handwerker 1937). Daugiausia apie batų madas pasako jų padai: smailiagaliai, sugniaužti per vidurį, apvaliais galais ir bukagaliai (55 pav.). Rasta didelių auolinių batų ir pusbačių, vaikiškų batelių lieka-

nų, puošnių XVII a. moteriškų batų (56 pav.). XVI a. batai būdavo be kulnų, bet vidinėje pusėje po kulnu būdavo padedama keletas odos lopinėlių, užkulnius kartais sutvirtindavo medžio skiedromis. Bato viršus XV–XVI a. pradžioje dažniausiai būdavo iškerpamas iš vienos dalies. Vėliau neretai buvo j viena susiuvami atskirai iškirpti noselė, šoninė jungtis, užkulnis; tokie batai turėjo būti pigesni. Viršų prisiuvant prie pado, naudotos dvigubai sulenkotos odos juostelės – rantai. Batus susiūdavo lininiais siūlais, storesniais – viršų prie pado, plonesniais – viršaus dalis tarpusavyje. Pusbačius surišdavo odiņiais raišteliais, pravertais skylutėse, prakirptose bato priekyje ties čiurna (Genys 1987). XVII a. sluoksniuose randami batai jau gana dažnai yra su kulnais, sudėtais iš įvairių odos skiautelių. Viduryje kulnų perkaldavo geležine vinimi, o pakraščiais dar ir medinėmis viutėmis.

Drabužius ir apavą susegdavo ir papuošdavo įvairiomis sagtelėmis. XIV–XVI a. Buvo puošiama įvairiais bronziniais apkalėliais, kuriuos kartais pasigamindavo iš kitų sugadintų papuošalų (57 pav.).

4.

Valgis ir jo gaminimas

Gausiai archeologų aptinkami gyvulių kaulai aiškiai rodo senuosius klaipėdiečius nebuvas vegetarais. Tiesa, senamiestyje rasti gyvulių kaulai dar netyrinėti, tikslų žinių turime tik apie pilies ir priešpilio gyventojų XIV–XVI a. valgį. Klaipėdos komtūrijos XIV ir XV a. inventoriai nurodo, jog buvo auginami įprasti gyvuliai: arkliai, jaučiai, karvės, kiaulės, avys, ožkos (Willoweit 1969: 118–119, 216). Paleozoologiskai ištyrus iškasenas, dar rasta šernų, briedžių, elnių, stumbrų, taurų, ruonių (jūros kiaulų), bebrų, lokių, lapių, kačių, šunų kaulų (L. Daugnoros tyrimai – Žulkus. Ataskaita 1999: 45–58; Žulkus, Brazauskas. Ataskaita 2001: 40–49). Paukščių, vartotų maistui, jvairovė mažesnė – piliavietėje rasta tik vištос ar gaidžio ir pilkosios žąsies kaulų (Bilskienė, Daugnora 2001: 255–257).

Svarbią mitybos dalį sudarė žuvys. XIV ir XV a. inventoriuose minima, jog klaipėdiečiai gaudė ir vežė jvairių rūsių Nemuno, Kuršių marių ir jūros žuvis. Ir vėliau buvo gaudomos tos pačios žuvys: lydekos, lašišos, sterkai, karšiai, unguriai, ešeriai, karpiai, menkės, silkės, plekšnės, uotai, stintos, kilkos. Labiausiai buvo vertinamos ir todėl gausiai buvo gaudomos lašišos ir sterkai. XV a. žuvų sąraše dar yra Baltijos eršketai (Willoweit 1969: 121–127, 234–237). Lydekos, starckio ir didelio eršketo žvynų rasta kasinėjant Klaipėdos piliavietėje (L. Daugnoros tyrimai).

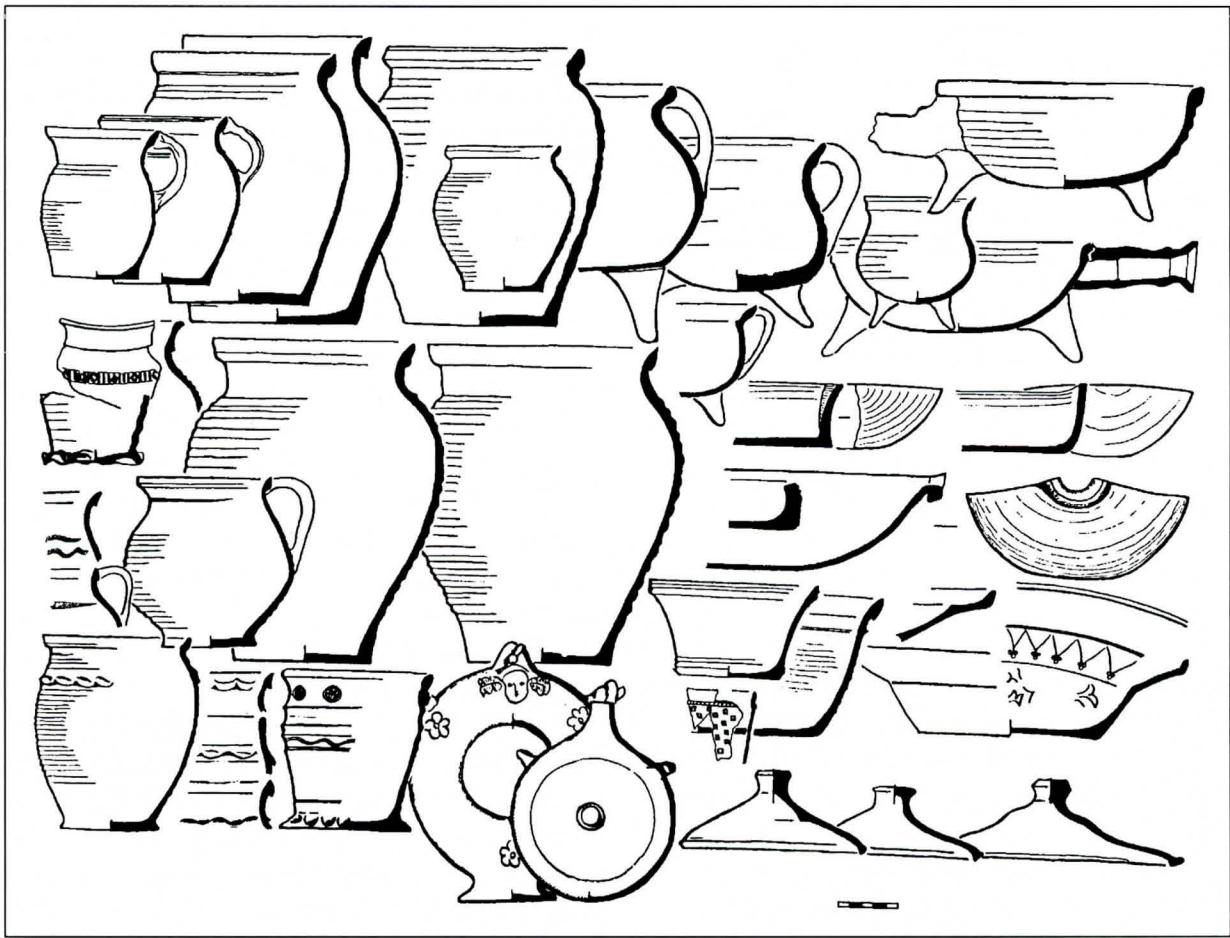
Auginti ir vartoti maistui įprastų rūsių grūdiniai augalai. Valstiečiai ir neturtingesni miesto bei priešpilio gyventojai XVI–XVII amžiais gana dažnai savo reikmėms grūdus susimaldavo rankinėmis girnomis. XVI a. antrojoje pusėje rankinės girnos mieste buvo uždraustos, tačiau nepaisant šio ir vėlesnių draudimų jas naudojo. „Prūsiškosios“⁴³ rankinės girnos, vadinamos

Quirlen, malė labai rupiai (Quellenbeitrag 64). Rankinių girnų paplitimą mieste liudija ne tik rašytiniai šaltiniai, bet ir archeologiniai radiniai. XVI a. pirmosios pusės gaisro sluoksnyje sudegusio namo vietose rasta dalis rankinių girnų viršutinio akmens. Girnų skersmuo vos 22 cm, storis – 5 cm, skylės skersmuo – 4,2 cm. Akmens viršus lygus, apačioje spinduliais eina grioveliai. Vertikalūs grioveliai yra ir girnų akmens pakaštyje. Akmuo grūdėtos struktūros (Жукъс 1987: 151).

Dėl mažo miesto gyventojų skaičiaus ir askeitiško Ordino brolių gyvenimo būdo į viduramžių Klaipėdą patekdavo nedaug prabangos prekių. Stebétinai mažai, palyginti su kitais miestais, iki XVIII a. randama stalo stiklo dirbiniai (Paleckis 1992: 8, 9 pav.). Tai keli fragmentai ankstyvojo vokiško riomerio, datuojamo XVI–XVII a., vokiško ar olandiško XVII a. riomerio neaukšta kojele nuolaužą (plg. Denissen 1982; Dumitrache 1990: 40, 41, Abb. 18, 19, 82), stiklinės nuolaužą ir žema stiklinė. Visi šie dirbiniai buvo importuoti. Tik kai kurios paprastų formų stiklinės ir buteliukai (dažniausiai vaisiams arba kosmetikai) į Klaipėdą galėjo būti jvežti iš Žemaitijos, iš Švēkšnos dirbtuvų (Strazdas, Žulkus 1987).

Nebuvo jvairūs ir keraminiai stalo indai (58 pav.). Maistą gamindavo puoduose, giliose ir plokščiose keptuvėse ant kojelių (59 pav.), vartojo molinius koštuvus. I stalą paduodavo glazūruotuose puoduose, keptuvėse, qsočiuose ir qsočiuose, dubenyse. Lékštės buvo ir stalo indas, ir puošmena, ypač atvežtinės. Vietines lékštės, dubenis ir dubenėlius gaminio daugiausia nusižiūrėdami į Vokietijos puodžių dirbinius. Puodus ir dubenis uždengdavo moliniais dangčiais, kūgio formos ir plokščiais; pastarieji buvo puošiami spaudų ornamentais (60 pav.). Žuvį kepavavo specialiose keptuvėse. Buityje vartoti ir specialiūs indai, pvz., puodas vandeniu garinti (61 pav.).

⁴³ Tokios pačios buvo ir lietuviškos.

58 pav. Klaipėdos XIV–XVII a. keramikos tipai

Keptuvės ant kojelių žiemos metu atstodavo žarijines; tam tikslui gamindavo specialius indus. Apsišviesdavo molinėmis aliejinėmis lemputėmis arba į įvairios formos keramines žvakides įstatytomis žvakėmis (62 pav.). Žvakui dagčius turtingesniuose namuose nukirpdavo specialiomis žirklėmis (63 pav.). Mediniai indai klaipédiečių XVI –XVII a. buvo vartojami retai, o mediniai šaukštai dažniau nei metaliniai. XVII a. senamiesčio kultūrinuose sluoksniuose neretai randama kriauninių stalo peilių. Šakutės tuomet buvo retenybė (64 pav.).

Seniausios piliavietėje rastos peilių geležtės (XIV a.) yra įtveriamosios. Tie peiliai masyvūs,

vienas yra net 21 cm ilgio su skylute ašmenų pradžioje. Kai kurie iš šių peilių buvo vartoja mi kaip ginklai (65 pav.). Nerasta durklų, tik vieno kaulinių kriaunų dalis XIV a. paskutinio trečdalio sluoksnyje (Žulkus 2001a: 56, 57). Kiti peiliukai mažesni. XV a. ir vėliau Klaipėdoje gamino ir naudojo kriauninius peilius. Kriaunos medinės, rečiau kaulinės, prikniedyti prie kotelio. Kaulo ar rago kriaunos būdingesnės dailiems XVII a. peiliukams, vartotiems prie stalo.

Ginklus ir peilius galando galąstuva (66 pav.). Šie yra įvairių formų ir dydžių. Dažniausiai galąstuva yra tradicinės pailgos formos. Mažesni galąstuvėliai turi skylutes virvutei ar dirželiui

jverti. Pagal uolieną jie gana aiškiai yra trijų rūsių: vieni pagaminti iš vietinio smiltainio, antri iš tamšaus, minkšto, matyt, atvežtinio akmens, treti irgi atvežtiniai, pagaminti iš sidabriškai blizgančio pluoštinės struktūros žérutinio skalūno. Rasta ir žaliavų galastuvams – didoki žérutinio skalūno gabalai. Žérutinio skalūno galastuvai vartoti XIV–XVI amžiais. Panaši specialiai galastuvams gaminti skirta uolienna dar vikingų laikais iš Norvegijos buvo gabenama į įvairius kraštus (Sawyer 1992). Tokių galastuvų XII–XIII a. buvo Palangoje ir kitur Vakarų Lietuvoje (Žulkus 1997: 264–265). I Klaipėdą ji galėjo patekti ir iš pietinių Vokietijos sričių (Жукус 1987: 124). Uolienu rankiniams ir kojiniam galastuvams į Klaipėdą laivai gabeno ir XVII–XVIII amžiais (Roerdansz 1792).

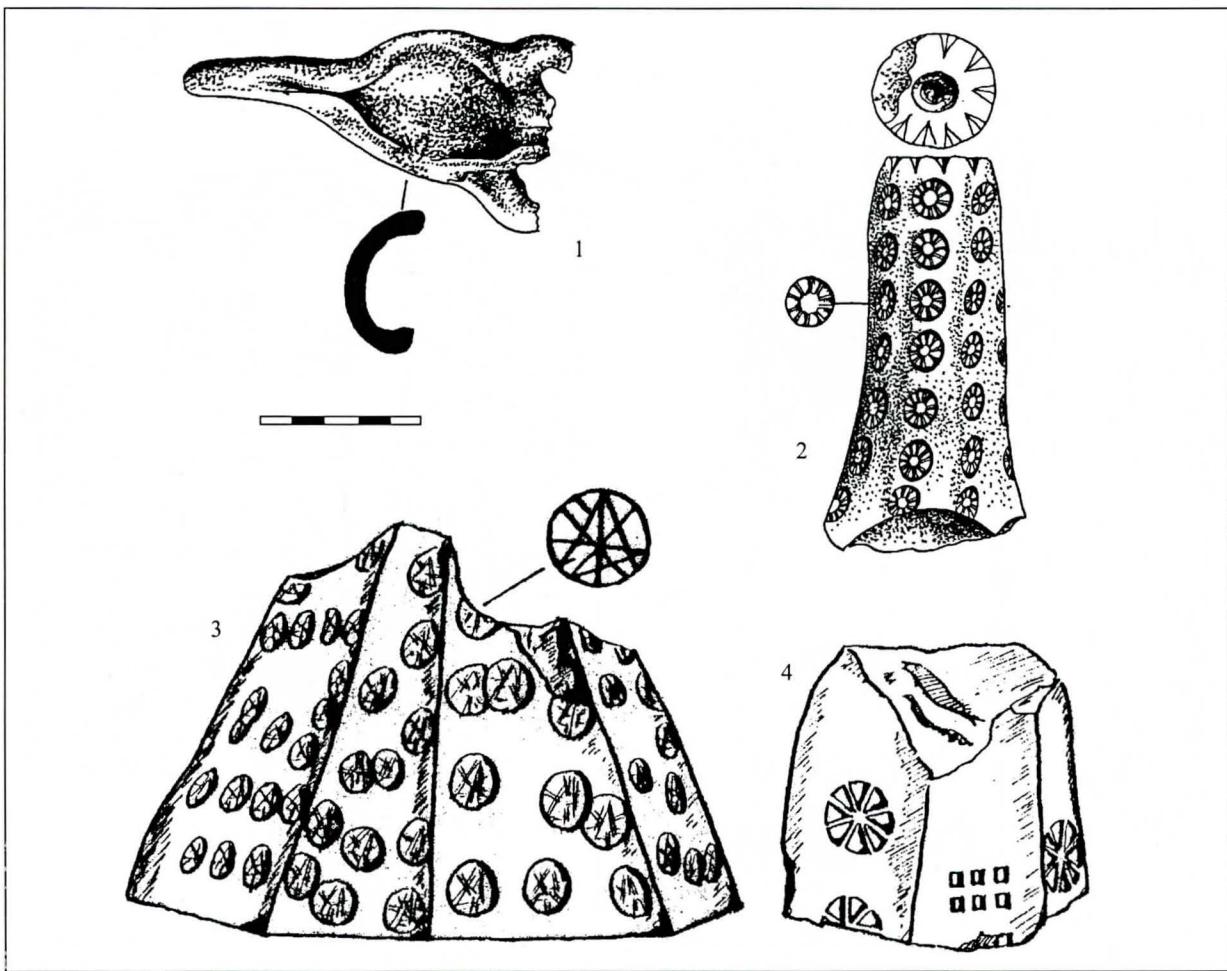
59 pav. Puodai ant kojelių ir keptuvės (XVI–XVII a.)

60 pav. Puodus ir dubenis XVI a. uždengdavo spaudų ornamentu dekoruotais moliniais dangčiais

61 pav. Indas skirtas vandeniu garinti, XVI a.

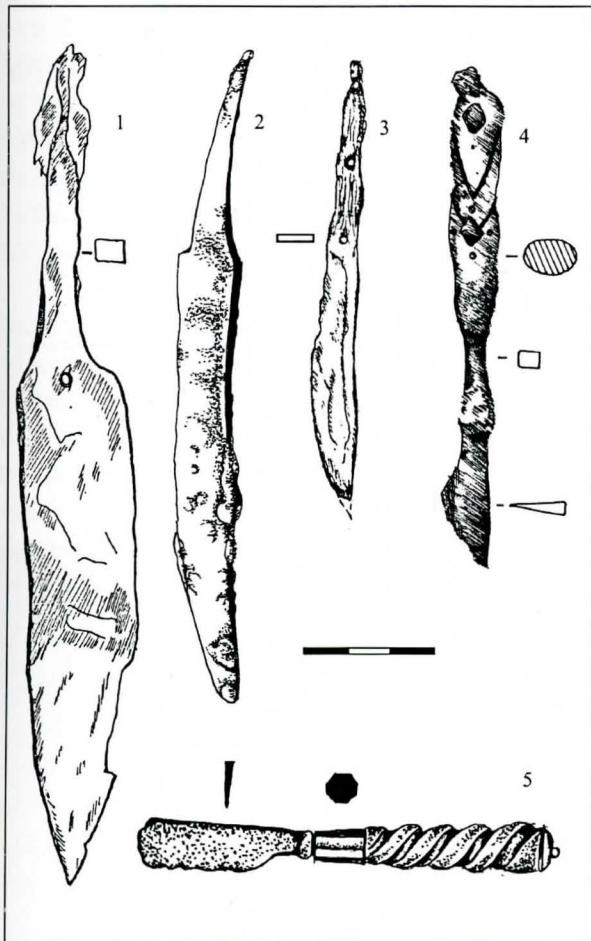
62 pav. Aliejinė lemputė ir keraminės žvakidės: 1 – XVI a. pr.; 2–4 – XV a.

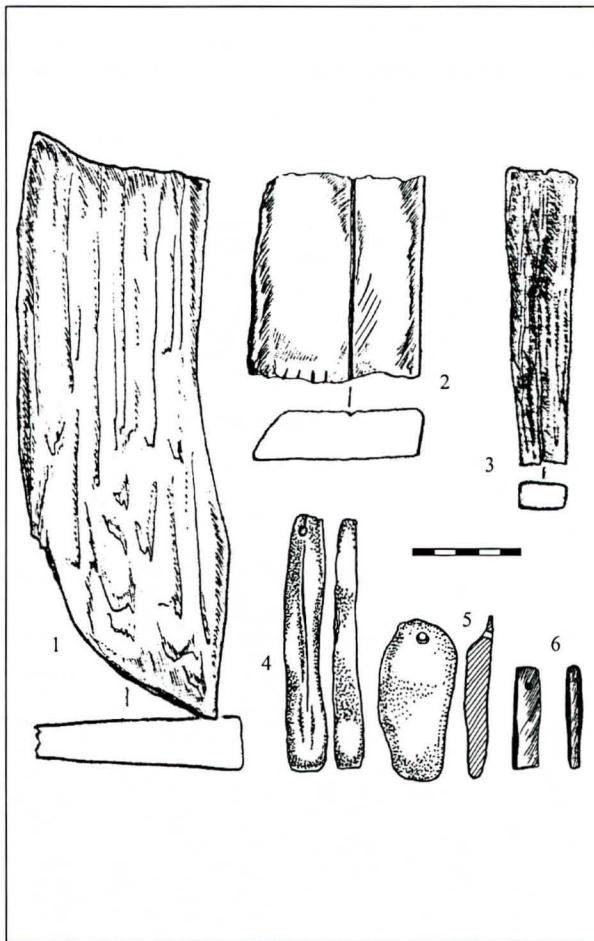
63 pav. Žirklės žvakių dagčiams nukirpti, XVII a.

64 pav. XVII a. stalo įrankių komplektas

65 pav. Peilių geležtės ir peiliai: 1 – XIV a. II p.; 2 – XVI a. I p.;
3 – XIV-XV a.; 4–5 – XVII a.

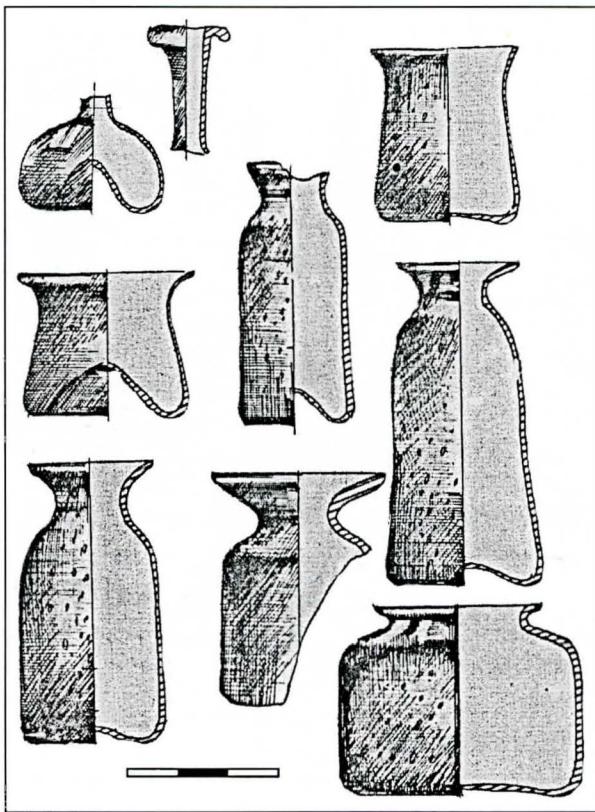

66 pav. Galastuvai ginklams ir peiliams galasti. 1, 3 – žerutinis
skalūnas; 2, 4–6 – smiltainis. 1–3 – XIV–XV a.; 4–6 – XVI–XVII a.

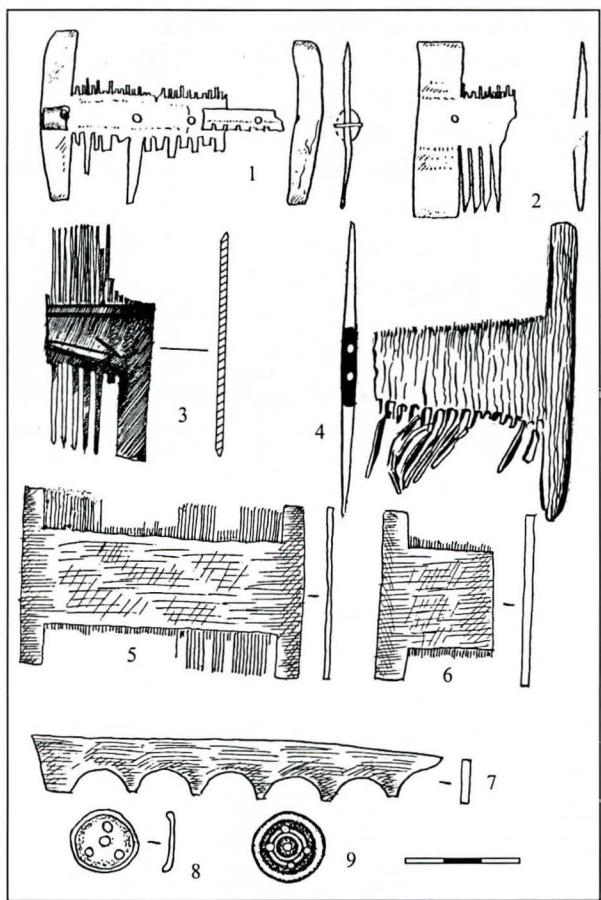
5.

Tualetas

Damos jau naudojosi kosmetika. Jvairūs tepalai, tiek pasigražinti, tiek gydyti, buvo laikomi nedideliuose stikliniuose buteliukuose (67 pav.). Ne taip jau retai vartodavo žirkles. Jos beveik tokios pat, kaip ir šiandieninės. Retesnis radijus yra kaulinės šukos. Atsiradusios dar viduramžiais, į Lietuvos pajūrį jos buvo atneštos skandinavų ir vokiečių. Šukas atsiveždavo iš kitur ir gamino vietoje. Klaipėdoje rastos kaulinės dvigubos šukos (šukas kartais darydavo iš medžio) yra gana paprastos. Senesnės XIV a. šukos vienoje pusėje turėjo stambesnius ir retestinius, o kitoje pusėje smulkesnius ir tankesnius dantis. Šukų vidurys palyginti siauras, todėl jam sustiprinti ir papuošti abipus uždėdavo kauli-

67 pav. Stikliniai XVI–XVIII a. pr. buteliukai

68 pav. Šukos ir sagos bei jų gamybos atliekos: 1–3, 5–9 – kaulas; 4 – medis; 1, 2 – XIV–XV a.; 3, 4 – XVI a.; 5–9 – XVII a.

nes plokšteles. Šukų kraštai stačiai nupjauti arba suapvalinti (68 pav. 1, 2). Klaipėdoje rasti dirbiniai yra datuoti XIV a. paskutiniu ketvirčiu (Žulkus 1991: 13). Tai plačiai XIII–XIV a. naudotų šukų atmaina (Wywrot-Wyszkowska, Polak, Rębkowski 1999: 91, 93; Strėle, Tilko 2001: 64–65). Panašios šukos buvo gaminamos ir XV, ir XVI amžiais. Vėliau šukų vidurys platėjo (Er-vynck, Veeckman 1992: 95; Ottenbreit 1994). Todėl Klaipėdoje rastos XVII a. šukos jau kitokios: jos abipus vienodai smulkiais dantimis, platiu viduriu, be plokštelių, stačiai nupjautais galais ir labai primena šiuolaikines dvipuses šukas (68 pav. 5–9).

Klaipėdos pilies priešpilyje, po 1360 m. pastatytu nedidelio medinio namelio vietoje, buvo daug apdirbtų ragų ir kaulų – rasta daug ruošinių ir pusfabrikačių. Toje dirbtuvėje XIV a. galėjo gaminti ir šukas.

6.

Rašymas. Stiliai

Vargu ar skaitymas ir rašymas buvo kasdienis klaipėdiečių užsiémimas. Manoma, kad pirmosios mokyklos Klaipėdoje įsisteigė tik po Reformacijos, o Vokietijos universitetuose klaipėdiečiai su retomis išimtimis pradėjo studijuoti nuo XVII a. (Tatoris 1994: 205). Nekeista, jog rašymo reikmenų Klaipėdą kasinėjant aptinkama retai. Rasti tik keli stiliai – lazdelės rašyti vaškuotose lentelėse (69 pav.). Jie nebūdingi viduramžiams (plg. Lüdecke 1999: 231, Abb. 9; Molaug 1999: 544, Fig. 12) ir datuojami tik XVI–XVII amžiais.

Kilmingesni ir turtingesni žmonės turėdavo asmeninius antspaudus laiškams ar dokumentams užtvirtinti (69 pav.). Vienas toks retas XVI a. vidurio ar antrosios pusės antspaudas (datavoj dr. E. Rimša) buvo rastas šalia liekanų tilto, kuris kadaise jungė salą šalia pilies su miestu.

69 pav. XVI a. stilius ir asmeninis antspaudas

Puošnus antspaudas ištekintas iš rago. Jo viršuje dvi skylutės – čia buvo grandelė, kuriai nutekėti antspaudą pametė. Apatinis galas šešiakampis, Jame herbas su lanku ir strėle bei raidės MOL (Жукъс 1987: 152).

7.

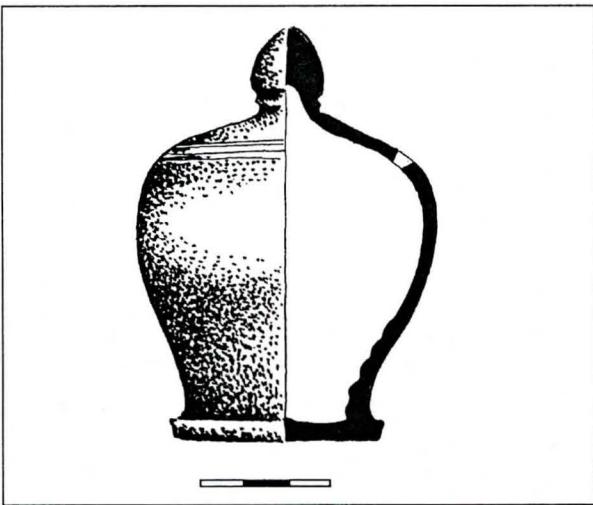
Žaidimai, pramogos

Pramogos pajvairindavo pilies įgulos ir miestiečių kasdienybę. Winricho von Kniprode laikų sluoksnyje buvusiame priešpilyje aptiktas žaidimo „akmuo“, pagamintas iš rago ir pašuoštas aštuoniomis akutėmis (70 pav.). Tokie kauliukai buvo paplitę Europoje nuo romeniškų laikų (Kavan 1975). Jais ant žaidimo lentų žaista turbūt visuose viduramžių miestuose (Persson 1976).

70 pav. XIV a. žaidimo „akmuo“ (ragas)

Be žaidimo ant lentos, kitas viduramžiais labai populiarus buvo žaidimas rutuliukais (vok. *Murmelspiel*). Jais žaidė ir dideli, ir maži, nepaisant draudimų – vienuoliai ir vienuolės (Gläser 2000: 141–142). Du nedideli (3 ir 2,1 cm skersmens) žaidimo rutuliukai (vienas molinis, kitas iš rago) rasti Klaipėdos piliavietėje. Pirmasis

71 pav. Vaikiška taupyklė, XVII a.

rastas XIV–XV a. sluoksniuose, antrasis – XVI a. pradžioje supiltuose sluoksniuose (t. y. jis gali būti ir iš XV a.) (Žulkus. Ataskaita. 1976. Žulkus. Ataskaita. 1999). Molinių, glazūruotų žaidimo rutuliukų Vokietijos miestuose gausiai aptinkama ir tarp XVI a. radinių (Gralow, Hoppe 1989: 22, 28, 35, 68, Buchholz 1990: 57, Abb. 2). Vienas XIV–XV a. piliavietėje rastas apdirbtas stirnos ragas gali būti laikomas šachmato figūrėle. Panašias figūrėles XIII–XIV a. darydavo ir iš medžio (Müller 1995: 293, 296; 1997).

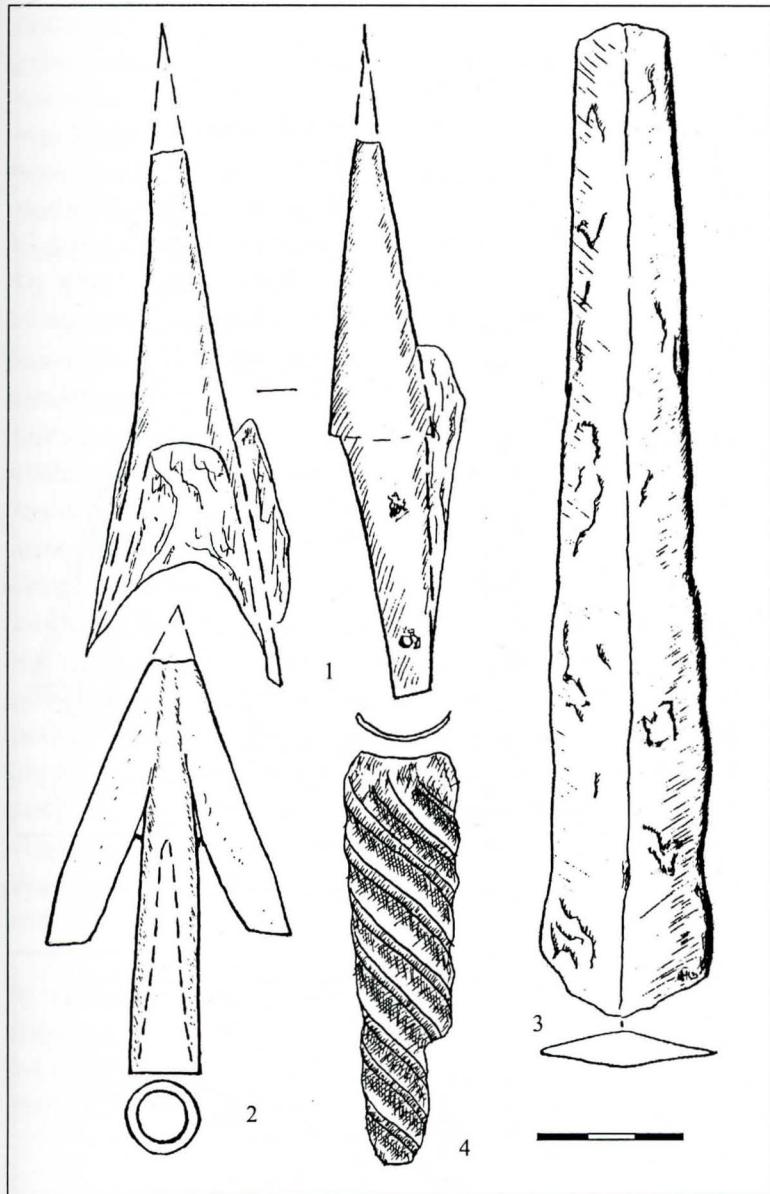
Klaipėdoje archeologai randa vaikiškų žaislų, tačiau jie vėlesni, XVIII–XIX šimtmecčių. XVI–XVII a. sluoksniuose pasitaiko tik vaikiškų tauupylių. Jos savitos formos (71 pav.) ir beveik visada sudaužytos – vaikiški „lobiai“ iš jų jau išimti. Tos taupyklės nuo XIV a. pabaigos iki pat XVIII a. nekeitė savo formos ir buvo vienodos visuose miestuose (Falk 1987: 46, 64, Abb. 7, 9, 38; Buchholz 1990: 60, Abb. 11; Schulz 1990: 225–234, Abb. 6; Veeckman 1992: 61–62).

8. Ginkluotė

Ginklų tiek piliavietėje, tiek mieste kasinėjant rasta mažai. Išimtį sudaro tik arbaletiniai strėlių antgaliai, aptikti pilies priešpilio XIV a. pasutinio ketvirčio sluoksnyje, beveik 2 m gylyje. Čia, sudegus mediniams pastatui, buvo užversti kovai paruošti arbaleto ir lanko strėlių antgaliai. Vos 2 m² plotelyje jų rasta 266. Iš jų tik keli jėmoviniai lanko strėlių antgaliai. Arbaleto strėlių antgaliai buvo įtveriami, kvadratinio skerspjūvio (72 pav.). Tarp daugumos nedidelių ir vidutinio dydžio antgalų pasitaikė labai masyvių (Žulkus 1991: 13). Dar apie 10 arbaleto strėlių antgalų surinkta įvairose piliavietės vietose, vienas kitas rastas senamiestyje. Arbaleto antgaliai yra įprastų Europoje tipų (Kola, Wilke 1976). Piliavietėje aptikta ir paties arbaleto detalė. Rašytiniai šaltiniai teigia, kad iki XV a. vidurio Klaipėdoje yra buvusi viena iš 18 Prūsijos arbaleto dirbtuvų (Rickevičius 2001: 241). Retai yra labai masyvūs antgaliai, panašūs į arkbalistos

72 pav. lečių (XV a.) ir arbaleto strėlių antgaliai (XIV a. antra pusė)

73 pav. Ieties antgalis (1), įmovinis strėlės antgalis (2), ieties ar alebardo plunksnos nuolauža (3), durklo rankena (4). XV–XVI a.

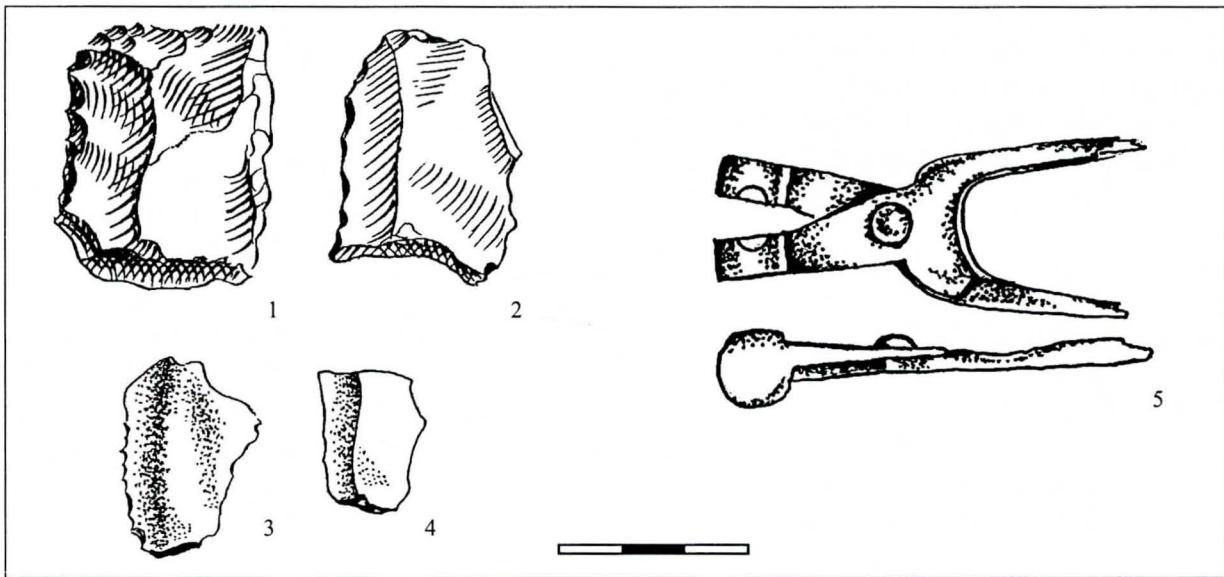
strėlių antgalius. Žymiai retesnis radinys yra įmovinis arbalo strėlės antgalis, rastas senojo miesto XV a. antrosios pusės sluoksnyje (Rickevičius 2000). Platūs strėlės antgalio sparneliai buvo įstatyti į sulenkta iš skardos įmovą ir privirinti kalvišku būdu (73 pav.). Strėlės su tokiais pačiais antgaliais matomos XVI a. pradžios formelėje „Kristaus kančių“ medalionui lieti.

Kovoti su raiteliais vartotos ieties antgaliu gali būti laikomas smaigas su dviem šoniniais sparneliais kotui įtvirtinti. Jis datuotas XV a. antraja puse⁴⁴. Senojo miesto pakraštyje, XV a. pabaigoje – XVI a. pradžioje supiltuose sluoksniuose,

⁴⁴ Šis dirbinys gali būti ir lazdos, skirtos pasispirti čiužiant ledų, antgalis arba peikenos antgalis.

74 pav. Retas riterio kovos kirvis (XIV–XV a.)

75 pav. XVI–XVII a. šautuvų ir pistoletų titnagai (1–4) ir replės švino kulkoms lieti (5)

rastas fragmentas, kuris gali būti arba ieties antgalio su ištesta plunksna, arba alebardo plunksnos dalis (Жукус 1987: 153). XVI a. datuojamas ieties antgalis aptiktas pilies šiaurinio korpuso vietoje (Žulkus. Ataskaita. 1998). Nerasta durklų, tik vieną kaulinių kriaunų dalis XIV a. paskutinio trečdalio sluoksnyje (Žulkus 2001a: 56, 57) (73 pav.).

Retas ir įdomus riterio kovos kirvis aptiktas kasinėjant šalia Senosios Dangės XVI a. pradžios sandėlyje (Sprainaitis 1992: 48). Jis turėtų būti ankstyvesnis – XIV–XV amžiaus (Medieval 1962: 14, pl. 19). Tikslesnių analogijų jam kol kas nerasta. Kirvis siauraašmenis, vienpusiais ašmenimis, siaura pentimi, didele, beveik 3 cm skersmens, skyle su įkarta pleištui viršuje. Kirvis buvęs gražiai papuoštas – inkrustuotas geltonu metalu⁴⁵. Abipus kirvio ašmenų buvo apskritimai su akutėmis ir laužyta banguota linija pakraščiuose. Nuo apskritimų vidurio, pažymėto akute, éjo lenkti spinduliai. Šonai ties įkočiu puošti kryžiumi, kurio horizontali kryžmė yra H pavidalo, o viršutinė užsibaigia strėlémis. Penties viršus perimetru ornamentuotas vertikaliomis įkartomis ir akutėmis (74 pav.).

XVI–XVII a. sluoksniuose piliavietėje ir mieste yra surinkta nemaža šautuvų ir pistoletų titnagų, pasitaiko rasti 6–9 mm skersmens dydžio švininių kulkų (Жукус 1987: 126, 153), specialių replių tokioms kulkoms lieti (75 pav.).

⁴⁵ Dabar, po pavéluotos konservacijos, ornamentas beveik nežiūrimas.

XV. LAIVYBA

Viena iš svarbiausių priežasčių, dėl kurios Ordinas kūrė savo pilį ir miestą Klaipėdos vietoje, buvo galimybė kontroliuoti prekybinį Baltijos jūros–Nemuno kelią. Svarbiausių vandens kelių kontrolę Europoje jau nuo ankstyvųjų viduramžių teikė geras galimybes lobti ir užsistikrinti sau didesnį saugumą – prekybiniai vandens keliai buvo neatsiejami nuo karo kelių. Administracinių politiniai centrai, kontroliavę prekybinius kelius, turėjo didesnių galimybių savo amatus plėtoti ir prekiauti. Kuriant Klaipėdą, galvota ir apie galimybę išnaudoti pietinių kuršių ekonomiką, kuri nors ir kiek nusmukusi po XII a. vidurio, bet tebeturėjo tradicinį vietinių ir gentinių prekybos kelių tinklą, siejus pamario ir pajūrio centrus su ekonominiu užnugariu. Ordinas stengėsi visapusiškai išnaudoti Nemuno prekybines galimybes.

Vokiečių ordinui perėmus prekybos Nemunu kontrolę, laivyba šia upė nenutrūko. Geriausias to įrodymas yra Gdansko, Karaliaučiaus, Elbingo ir Torunės pirklių iniciatyva apie 1440 m. Kaune įkurta Hanzos kontora, kuri egzistavo iki 1532 m. (Willowait 1969: 138). Netenka abejoti, jog kuriant Klaipėdą susipynė Ordino strateginiai tikslai užkariauti vakarinių baltų žemes, vokiečių pirklių ir Hanzos sąjungos, taip pat svarbiausio Baltijoje Liubeko miesto pirklių interesai. Laivybai Baltijos rytinėmis pakrantėmis Klaipėda turėjo labai didelę reikšmę. Nuo Aistmarų sąsiaurio ties Piluva iki jplaukos į Kuršių marias ties Klaipėda, 150 km ruože, nebuvo né vienos kitos patogios jplaukos ir saugios vietas laivams stovėti. Vietų, kur pasislėpę laivai galėtų perlaukti Baltijos štormus, nebuvo ir apie 75 km ruože nuo Klaipėdos iki Liepojos. Šventosios žiotyse jau vikingų laikais galėjo lankytis laivai (Žul-

kus, Springmann 2001), tačiau ši upė buvo per sekli net ir plokščiadugniams Hanzos kogams.

Jplauka į Kuršių marias buvo labai reikalinga laivams, ieškantiems prieglaudos nuo štormų, net jei jie nebuvò suinteresuoti prekyba su vietiniiais kuršiais arba kitų genčių žmonėmis, gyvenusiais Nemuno pakrantėse. Tačiau vėjuotu metu sekli jūra su galinga bangų mūša kuršių pakrantėse kėlė laivams didelį pavojų. Štormai ir uraganai neretai išmesdavo laivus į krantą. Kartais juos pavykdavo nutempti nuo smėlio sekliumų arba bent išgelbèti krovinių. Nemažai tokių laivų beveik visai sudaužydavo bangos, jų liekanas parduodavo arba išnešiodavo vietiniai gyventojai, kitkas paskësdavo smélyje.

Ypač pavojingos jplaukiantiems laivams buvo Klaipėdos uosto prieigos ir pats sąsiauris, siaučiant vakarų krypčių vėjams. 1446 m. Liubeko škiperio Hermanno Hopnerio laivas, per štormą jplaukęs į Klaipėdos sąsiaurį, buvo nuneštas į šoną ir apdaužytas. Laivas buvo taip sugadintas, jog škiperis jį su visu kroviniu pardavė vienam Karaliaučiaus pirkliui (Willowait 1969: 144). 1518 m. liepos 26 d. į krantą tarp Karvaičių (Juodkrantės) ir Nidos buvo išmestas Gdansko laivas (Regesta, Nr. 22000). Didelė audra, siautusi 1518 m. gruodžio 8–15 d., išmetė net du laivus – vieną prie Naglių kaimo Kuršių nerijoje, kitą prie Klaipėdos. Pastarasis, atrodo, buvo švedų ir priklausė Stenui Sture (Regesta, Nr. 22218, 22223). 1519 m. sausį vienas laivas buvo išmestas prie Šventosios (Heiligenaa), 1519 m. gegužės 18 d. prie Naglių vėl sudužo Livonijai priklausantis laivas (Regesta, Nr. 22282, 22464). Apie 1655 m. prie Kuršių nerijos buvo išmesti du laivai: švedų fregata ir Liubeko šutė (Schute). Juos pavyko vėl nutempti į jūrą, o kadangi abu teisiškai priklausė kunigaikščiui, tai atiteko jam ir padarė pradžią Prūsijos karų laivynui. Didesnis laivas buvo pavadintas „Der clevische Lindenbaum“ ir gavo 10 pabūklų, mažesnis – „Der Churfürst von Brandenburg“ buvo apginkluotas 7 pabūklais (An der Kurischen 1988:

67). 1683 m. rugpjūtį per štormą prie Karklės buvo išmesti pakrantén net penki laivai. Nelaimės metu nuskendo tik vienas jūreivis, o krovinių išgelbėjo valtimis (Consignation). 1689 m. rudenį kelyje į Liepoją nuskendo Gdansko laivas „S. Catarina“⁴⁶. Iš 1699 m. lapkričio 4 d. pranešimo sužinome, jog tais pačiais metais du Lenkijos karo(?) laivai su žmonėmis (kariais?) buvo išplaukę tirti galimybų restauruoti uostą Žemaitijoje (Šventają). Vienas Gdansko laivas, užšokęs ant smėlio seklumos, sudužo prie pačios Palangos (Šventosios). Žuvo keturi žmonės (Smolarek 1960: 331–337).

Didžiausias rūpestis laivui sudužus netoli kranto arba štormo metu išmetus laivą į krantą buvo žmonių ir krovinių gelbėjimas. Štormui nuroimus ir jūrai atslūgus, išmesti laivai paprastai atsidurdavo nedideliame gilyje, ir jų krovinys buvo lengvai prieinamas pakrančių gyventojams. Ordino valstybės pakrantėse išmestų laivų krovinys, siekiant apginti pirklių nuosavybę, buvo saugomas specialiais potvarkiais ir nurodymais. Nemažai žinių apie tai randame XV a. dokumentuose. Iš 1411 m. gruodžio 5 d. dokumento sužinome, jog, sudužus laivui Ordino žemėse, gėrybės iš jo į krantą būdavo iškeliamos arba įgulos (tokiu atveju jūreiviams atskiras atlyginimas nebuvo privalomas), arba samdytu vietinių pakrančių gyventojų arba jūreivių jėgomis – tokiu atveju jiems turėjo atlyginti pats laivo ar krovinių savininkas (Akten, Bd. 1. Aalen, Nr. 151. S. 191). Tieki sudužusiame laive esančios, tiek iškeltos prekės ir kitos gėrybės buvo škiperio arba laivo savininko nuosavybė ir niekas negalėjo į jas késintis, už tai grėsė bausmė. Laivui sudužus netoli miestų, šiemis buvo patarima padėti saugoti prekes. Taip buvo nustatyta 1433 metais (Akten, Bd. 1, Nr. 442, S. 587–588).

⁴⁶ Laivo savininkai (*armator*) buvo Bruno Plauderis, Danielis Wahlis, o škiperis – Jochimas Fenske (Groth 1975: 96–98, Tab. III).

76 pav. Prieš kelis šimtmečius sudužusio laivo liekanos Palangos pakrantėje

Jei sudužusių laivų gėrybės būdavo išgelbėtos valdžios pastangomis, tai jas atsiimti savininkai galėjo tik užmokėjė „laivo išgelbėjimo mokesčių“ (Ber gegeld) – taip 1451 m. buvo nurodyta Ordino kraštų valdytojams ir maršalam (Akten, Bd. 3, Nr. 104, S. 278).

Nepaisant draudimų, sudužę laivai neretai būdavo apiplėšiami, paimamos gabentos prekės arba kitos gėrybės. Ypač nesaugios buvo sudužusių laivų prekės pakrantėse, kurias Ordinas (vėliau Prūsijos kunigaikštis) mažiau kontrolavo, arba už jų valstybės ribų. Prekes kartais stengėsi pasiglemžti ir vietiniai pareigūnai⁴⁷.

Bangos pakrantėse kartais atidengia tokią prieš kelis šimtmečius sudužusių laivų liekanų (76 pav.),

⁴⁷ Iš 1516 m. dokumento sužinome, kad tokia veikla užsiiminta Pucko seniūnijos ir Pamario kunigaikštystės paribyje: ten nukentėjo Gdansko pirkliai (Akta stanów Prus, S. 15).

77 pav. 1686 m. švediška moneta-klipa

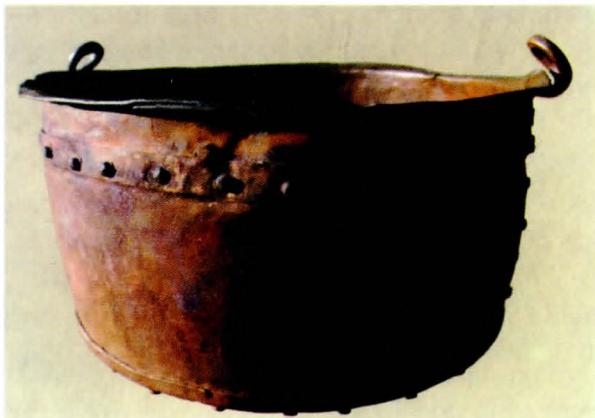
o po didesnių audrų aptinkama ir juose buvusių turty. 1865 m. Melnragės paplūdimyje buvo rastos 5 švediškos monetos – klipos. Tai buvo apie 22,5×20 cm dydžio ir iki 2,6 kg svorio vario plokštės su štampais, žyminčiais monetos vertę, su Karolio XI regalijomis ir 1686 m. data (77 pav.). Vietiniai žvejai pasakojo, jog čia esąs nuskendęs pinigų prikrautas švedų laivas (Putrius 1992: 151). Ten pat Melnragėje buvo rastas ražiniaiš išpuoštas pasidabruotas XVII a. ąsotnis, variniai katilai⁴⁸ (78 pav.).

Ir geram orui esant ne visi laivai, plaukę į Klaipėdą arba pro ją, sėkmingai pasiekdavo saugų uostą. Kalti buvo piratai. Piratavimu pakrančių kuršiai užsiiminėjo dar gerokai iki ateinant vokiečiams. Pirmosios žinios apie kuršių piratavimą skandinavų pakrantėse yra iš VIII a. vidurio. Nuo XI a. vidurio kuršių jūreiviai dažniau plėšikavo Skandinavijos pakrantėse, nei

švedų ar danų vikingai Kuršo pajūryje. Kuršiai taip sujžūlėjo, jog apie 1170 m. juos teko jėga vyti iš Elando salos Švedijoje (Saxo Gramatikus). 1210 kuršiai bandė kontroliuoti laivybą prie Gotlando. Iš šios salos kuršius 1213 m. išvarė fryzai, be to, atėmė keturis jų laivus ir prisiplėstę turtą (Heinrici XIV, 1, 3).

Ordino laikais bene pirmosios žinios apie piratus prie Klaipėdos yra iš 1402 m., kai minimas „plėšikų laivas“. Yra žinių apie lietuviai piratavimą Kuršių mariose. XV a. pirmojoje pusėje lietuviai trimis valtimis nusileido į Nemuno deltą ir Atmatos upėje nužudė aštuonis Ordino žvejus, o kitus aštuonis paėmė į nelaisvę (Willeweit 1969: 127, 140).

Piratavimas arba plėšikavimas jūroje buvo gana pelningas verslas. Dažniausiai plėšikau davavo pakrančių gyventojai, kurių aukomis visų pirma būdavo katastrofų ištikti laivai. Pakrančių jūreiviai užpuldavo laivus ir jūroje. Diplomatinių ir karinių konfliktų metu arba vykstant konkurencinėms kovoms prekyboje plėšikauti nevengdavo ir valstybės astovai. Klaipėdos komtūrą užsiimant plėšikavimu jūroje 1467 m. apskundė Gdansko burmistras (Akten, Bd. 5, Nr. 74, S. 227, 231–232). Trylikamečio karo metu (1454–1466) Klaipėdos

78 pav. XVI–XVII a. varinis katilas, rastas jūros pakrantėje ties Melnrage.

⁴⁸ Už šią informaciją ir leidimą publikuoti šiu radinių nuotraukas autorius nuoširdžiai dėkoja Vidmantui Lukšei ir Kęstučiui Demereckui.

uostą ir laivus nuolat puldinėjo priešai, ypač gdanskiečiai. 1457 m. Klaipėdos uoste buvo 14 Liubeko ir Hamburgo laivų, kuriuos gdanskiečiai užpuolė, aštuonis nusiplukdė, kitus sudegino (Sembritzki 1926: 47; Willoweit 1969: 144). 1460 m. Gdansko miesto taryba suteikė teisę Matthiasui Schulte, matyt, karo laivo ar flotilės vadui, visus į Klaipédą ir Balgą plaukiančius laivus grobti ir į Gdanską plukdyti (Willoweit 1969: 145). Gdanskiečiai Klaipédai kenkė ir véliau. 1520 m. gegužės 27 d., 4 valandą ryto, penki Gdansko laivai užpuolė Klaipédą. Puolime dalyvavo du holkai (plokščiadugniai platūs laivai), du nedideli kreiseriai – jachtos, ir vienas *Schmack*. Jie užgrobė ir nusiplukdė vieną pakrautą olandų ir vieną Karaliaučiaus laivą (Weise 1908: 51–53, 79). Norédami pakenkti uostui, keturis laivus su akmenimis nuskandino Dangės žiotyse (Willoweit 1969: 55). Neatsiliko ir klaipédiečiai. Tais pačiais metais jie išsiuntė į jūrą kaperiauti dvi parengtas jachtas (Willoweit 1969: 56). 1523 m. Klaipédos komtūras kovoje prieš gdanskiečius sulaukė netikėto sajungininko – pagarsėjusio jūrų pirato iš Gotlando, Visbio fogto ir kapitono Severino Norby. Šis paskelbė jūrų karą gdanskiečiams ir pažadėjo jų laivus naikinti bei grobti. Norby artimai bičiuliausosi su Klaipédos komtūru Erichu von Braunschweigu, todėl švedai ir liubekiečiai, nepakėsdami piratavimo, 1524 m. ketino pulti Klaipédą su 18 laivų. Véliau, 1525 m., Klaipédos komtūras netgi buvo apkaltintas ketinimu kartu su Severinu Norby Klaipédoje plėšikų pilį įrengti (Weise 1908: 65, 143–145, 209).

Plėšikavimas jūroje nesiliovė ir véliau. Kokios nelaimės tykojo pirklių Baltijoje, rodo vieno Klaipédos laivo istorija. 1566 m. Klaipédos škiperis Franzas Frahme, pasikrovės į savo šutę druskos ir vyno, plaukė į Saremos (Ézelio) salą, kuri tuomet priklausė danams. Vėjo nebuvo, ir

laivą greitai pagavo taliniečiai. Jie nusivarė šį į Taliną, kuris tuomet priklausė švedams. Čia, apskundus grobikus, klaipédiečiui buvo leista krovinių parduoti. Tai padarės, škiperis nusipirko geležies bei kitokių prekių ir išplaukė atgal į Klaipédą. Grįžtant laivą pagavo Lenkijos ar Gdansko kaperių laivas ir plukdėsi į Gdanską. Pakeliui abu laivai buvo užpulti ir pagrobtini nežinomos kaperių flotilės. Létaeigis Klaipédos laivas atsiliko ir pabėgo nuo grobikų, tačiau netrukus antrą kartą pateko į rankas taliniečiams ir buvo nuplukdytas į Taliną. Ar laivas sveikas sugrįžo į Klaipédą, nežinoma, tačiau Saremos salos jis greičiausiai taip ir nepasiekė (Willoweit 1969: 325–326).

Laivus jūroje kartais užpuldavo palangiškiai. 1748 m. ginkluoti palangiškiai jūroje užpuolė vienam Klaipédos žydui priklausantį laivą, plaukiojusį tarp Klaipédos ir Kuršo. Palangiškiai pagrobė krovinių ir vienam Klaipédos pirkliui priklausančius 400 florinų (Sembritzki 1926: 235).

Jei pavykdavo išvengti visų tų pavoju, laivai iplaukdavo į Klaipédos uostą, kuris iki pat XVIII a. buvo Dangės žiotyse, šalia pilies. Atskira laivų stovėjimo vieta buvo kitoje sąsiaurio pusėje, nedidelėje įlankelėje nerijos gale (Roerdansz 1792). Esant geram orui, laivai stovėjo ir sąsiauryje. Ten uostas buvo geras, jo plotis siekė nuo 60 iki 100 metrų, ilgis 1/2 mylios, gylis buvo apie 15–16 pėdų (iki 5 m). Į šį uostą galėjo iplaukti laivai su kroviniu iki 300 lastų. Įplauka iš Baltijos jūros į Kuršių marių sąsiaurį buvo pažymėta plūduru. Nuo 1682 m. dar du plūdurai žymėjo seklumas farvateryje. 1684 metais prie įplaukos buvo įkastas stulpas ir pakaibintas žibintas, kuris rodė kelią į uostą naktį (Groth 1996).

XVII a. antrojoje pusėje Dangėje prie miesto krantinių gylis buvo 9–10 pėdų ir didesnis. Prie jų galėti stovėti 2–4,5 metro gramzdos laivai: kogai, karavelės, galeonai, fliutai, krajeriai,

galiotai, bojeriai, hukeriai, pinkai, brygai, katali, škutai, buzai, šmakai. Nuo XVII a. pabaigos didesnės gramzdos laivai su kroviniu į uostą nejplaukdavo: Dangė buvo smarkiai užnešta smėliu ir pilna akmenų (Groth 1996: 46, 47, 79).

Klaipėdos uostą lankydavo laivai iš įvairių šalių: pagal XVII a. vidurio – antrosios pusės registrus į Klaipėdą įplaukė laivai iš Olandijos, Prancūzijos, Švedijos (Gotlando), Norvegijos, iš Stralzundo, Dancigo, Liubeko, Kolbergo, Karaliaučiaus, Šventosios uostų, iš Kuršo (Forstreuter 1931: 51).

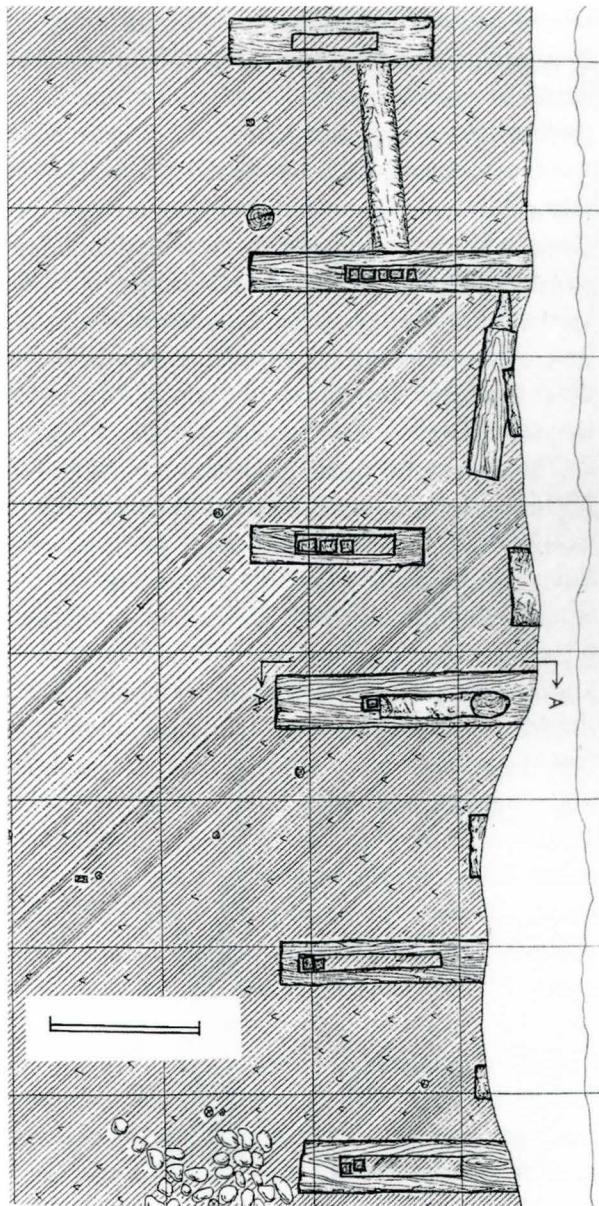
XVI. LAIVŲ STATYBA

Klaipėda savo laivus turėjo jau nuo pirmųjų miesto gyvavimo metų, tačiau apie juos žinių nėra. XIV–XV a. dokumentuose įvardyti pagrindiniai Klaipėdos laivų tipai: jūriniai laivai, žvejų laivai, Deimos laivai (*Deimeschiffe*), keltai ir mažieji laivai bei valtys (Willowbeit 1969: 122, 125, 139–141, 252), tačiau apie laivų statybą pačioje Klaipėdoje žinių ilgai nebuvo.

Laivų statyba ir jų pardavimas Ordino vals tybėje buvo griežtai reglamentuojami įstatymais. Siekiant pelno, 1445 m. nurodoma, jog laivus statyti, pirkti ir iš krašto išvežti leidžiama tik valdžios atstovams arba Ordino krašto gyventojams (Acten, Bd. 2, Nr. 410, S. 671). 1475 m. privilegi ja, kurioje Klaipėdos miesto Liubeko teisės buvo pakeistos Kulmo teisėmis, klaipédiečiams buvo leista mišką statyboms ir laivų statybai kirsti ir laivus statyti, tik drausta juos parduoti (Sembritzki 1926: 50; Willowbeit 1969: 63). Netenka abejoti, jog klaipédiškai netruko pasinaudoti tuo leidi mu, laivus statyti vietoje buvo daug pigiau, juo lab Klaipėdos apylinkių mediena laivų statybai tiko labiau nei Prūsijos miškų (Willowbeit 1969: 253). Be to, tais laikais laivui pastatyti nereikėjo ypatingų įrengimų, užteko patogios vietas prie vandens, patyrusio laivų statytojo ir pagalbininkų.

Laivų statybos vieta prie Senosios Dangės buvo aptikta archeologinių kasinėjimų metu (Sprainaitis. Ataskaita 1994). Sprendžiant iš stadelio liekanų (79 pav.) čia galėjo būti pastatytas bent vienas apie 20 m ilgio laivas. Laivo statybos kultūrinis horizontas dendrochronologiniu metodu datuojamas apie 1519 m. (Brazauskas 2002). Nuo 1540 m. šis sklypas laivų statybai nebebu vo naudojamas (Žulkus 2001: 537).

Šaltiniuose laivo statyba Klaipėdoje minima 1517 m. (Regesta, Nr. 21411). Laivų meistrų var-

79 pav. XVI a. pr. laivų statybos vieta prie Senosios Dangės

dai nežinomi iki 1541 m., kol Klaipėdoje neapsigynė laivų statytojas olandas Janas Jacob senas. Jis 1566 m. buvo kunigaikščio Albrechto laivų statytojas (Willowbeit 1969: 167). 1560 m. Albrechtas leido Klaipėdoje pastatyti laivą, kuris 1562 m. jau gabeno grūdus į Lisaboną (Willowbeit 1969: 254). 1569 m. pas meistrą Janą

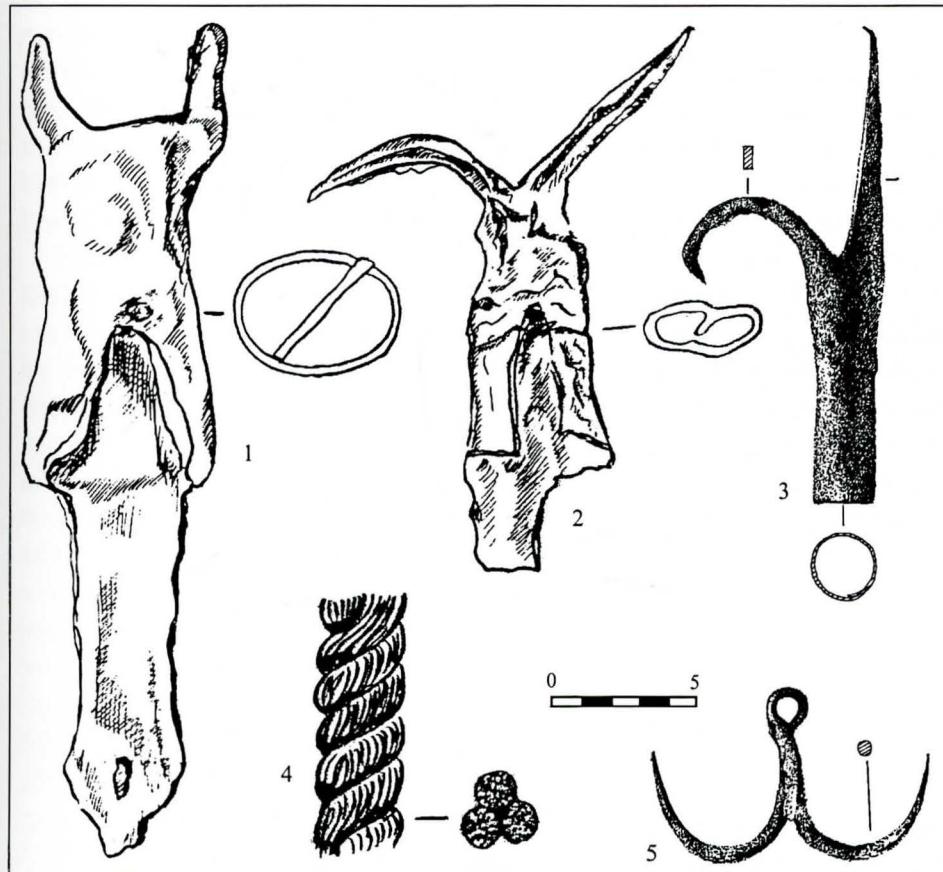
Jakobsoną (tas pats Janas Jacobsenas? – V. Ž.) 70 lastų⁴⁹ talpos prekybinj laivą statydinosi Stephenas Brunnigeris kartu su keliais klaipėdiškiais (Sembritzki 1926: 85; Willoweit 1969: 254). 1561 m. Klaipėdoje buvo pastatyti du 20 lastų talpos laivai, kurių vienas vadinosi „Grifas“ (*de Grip*), o kitas „Jaučio galva“ (*de Ossenkopf*). Lai-vus statė olandas, dalis dailidžių buvo iš Hamburgo. Olandai laivų statybai vadovavo ir vėliau, pvz., 1607 m. (Willoweit 1969: 253), todėl ir Klaipėdos laivų tipai turėjo būti tokie, kaip ir visoje Baltijoje bei Šiaurės jūroje. 1571 m. Philippas Ebertas kartu su kitais pasistatydino 150 lastų talpos laivą. 1580 m. pastatyto laivo (statytojas Johannas Vonte iš Olandijos) talpa buvo jau per 250 lastų. Šis laivas plaukiojo ir į Ispaniją (Willoweit 1969: 254). Aktyvi laivų statyba nepatiko Karaliaučiui, ir jis išsirūpino, kad kunigaikštis jūrinių laivų statybą Klaipėdoje uždraustų. Buvo leista statyti tik marių laivus. Vėliau draudimas buvo sušvelnintas, tačiau klaipėdiškai tokį didelių laivų nebestatydinosi. 1593–1608 m. buvo pastatyti tik 20–80 lastų talpos laivai. Apribojimai laivų statybai buvo atšaukti, atrodo, tik 1680 m. – vėl leista statyti didelius laivus vadovaujant patyrusiam kunigaikščio laivų statytojui (Sembritzki 1926: 86–89, 154). Su nedidelėmis išimtimis aprubojimai Klaipėdos laivų statybai veikė dar ir XVIII a. (Willoweit 1969: 2570). Pakrančių plaukiojimams buvo statomi labai įvairūs nedideli įvairios pa-skirties laivai. Vieni jų buvo naudojami žvejybai, kiti žmonėms arba nedideliems kroviniams nedideliais atstumais gabenti, persikelti per upes, nedideles jlankas.

⁴⁹ 1 lastas – apie 2000 (Transpress 1988: 340) ar kiek daugiau – 2160 kg, apie 2,7 m³ (Zemzaris 1981: 111).

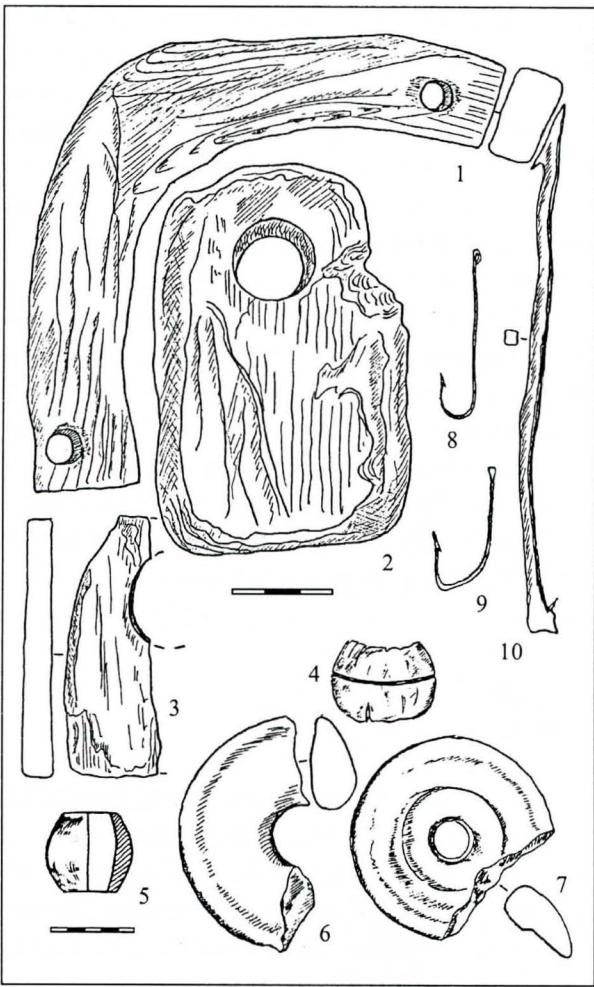
XVII. ŽVEJYBA

Draudimai statyti jūrinius laivus Klaipėdoje neribojo mažųjų žvejybos laivų statybos. XIV a. paskutinio ketvirčio Klaipėdos komtūrijos inventoriuose minima nuo 5 iki 10 žvejybinių laivų ir valčių. 1447 m. piliai priklausė vienas laivas – kiudelinė valtis (*Keutelschiff*) ir dvi paprastos valtys (Willowait 1969: 122, 125). Senovinių žvejybinių valčių liekanų Klaipėdoje ir jos apylinkėse nerasta. Mariose ir jūroje, žinoma, žvejodavo iš valčių, kurios buvo aprūpintos visais laivybai reikalingais rakandais, tarp jų virvėmis, laiviniais kabiniais, „katémis“ (80 pav.). Pa-

grindinis žvejybos įnagis buvo tinklai. XIV a. klaipėdiškai žvejybai naudojo mažiausiai penkių rūsių tinklus. XVI a., be tradicinių, atsirado ir kitokių, tobulesnių tinklų (Willowait 1969: 122, 229). Gausiausi žvejybą liudijantys XIV–XVI a. radiniai (81 pav.) yra moliniai tinklų pasvarai. XIV–XVI a. sluoksniuose piliavietėje ir senamiestyje rasta kelios dešimtys didelių molinių disco formos pasvarų. Jie gerai išdegti, neretai ir perdegti, 11–14 cm skersmens. Rečiau pasitaikė statinaitės formos molinių pasvarų. Retkarčiais klaipėdiškiai, kaip ir kiti krašto gyventojai, tinklams nugramzdinti naudojo tradicinius akmeninius pasvarus, kurių forma nepakito nuo akmens amžiaus iki naujuujų laikų. Plūdes tinklams XV a. gamino iš pušies žievės. Jos apskritos, kvadratinės, pailgos. Plūdžių skylės

80 pav. XIV–XVI a. laivininkų padargai: laiviniai kabiniai, kanapinė virvė „katé“. 1, 2 – XIV–XV a.; 3–5 – XVI a.

81 pav. XIV–XVI a. žvejybos įrankiai: 1 – medinė tinklų detalė; 2, 3, 4 – medinės plūdės; 5–7 – degto molio pasvarai; 8 – ungurinis kabliukas; 9 – kabliukas menkėms gaudyti; 10 – žeberklo nuolauža

būdavo viduryje, pailgijų – pakraštyje. Be plokščių plūdžių, kartais naudojo tekintas iš medžio statinaitės formos plūdės. Tinklų detale laikoma ir XV a. datuojama medinė rankena. Menkes ir ungurius gaudė ir kabliukais su jauku. XIV a. antraja puse datuojami siauri 5 cm ilgio kabliukai unguriams ir XVI a. pradžios trumpas, platus menkinis kabliukas yra beveik tokie patys, kaip ir dabar naudojami. Didesnes žuvis mušdavo žeberkliais.

XVIII. PREKYBA IR AMATAI

Laivyba viduramžių Klaipėdai buvo itin svarbi, nes pradžioje ne tik pilis, bet ir negausūs miestiečiai būdavo aprūpinami amatininkų dirbiniais, o kartais ir maistu, viską gabenant jūra. Klaipėdos amatų plėtotė buvo gana lėta skirtingai nei kituose viduramžių miestuose. Praėjus keliems šimtmečiams nuo miesto įkrimo, amatai tebebuvo pradinėje stadioje, buvo dirbama tik pilies įgulai ir negausių miestiečių reikmėms. Klaipėdos amatininkai nebuvu pažėgūs teikti gaminius platesnei rinkai. Ordino miesto ekonominis užnugaris (*hinterlandas*) buvo labai menkas tiek teritorija, tiek gyventojų skaičiumi, o nuolatinių ir tvirtų ryšių su Žemaitija ir Lietuva nebuvvo. Be to, Klaipėdos amatininkai ilgą laiką žemaičiams ir lietuviams negalėjo pasiūlyti retesnių gaminių, o svarbiausius namų apyvokos daiktus, rūbus, kalvių dirbinius vietiniai kaimiečiai gaminosi patys (Willowbeit 1969: 138).

Pilies aprūpinimą importiniai gaminiai liudija XIV a. pabaigos – XVI a. pirmojo ketvirčio inventoriai. 1376 m. minima vestfališka drobė, flamandiška gelumbė iš Mecheleno. 1389 m. pilyje buvo laikoma gelumbė iš Švedijos ir iš Oudenaarde (Flandrija), daug drobės ir vilnų iš Lietuvos. Inventoriuose minimi nemaži kiekiai jvairios kokybės batų, tačiau neaišku, ar jie buvo siūti vietoje, ar irgi atvežti. Iš virtuvės rakandų minima nuo 9 iki 13 puodų (nuo 1437 m. mažiau) ir nuo 8 iki 24 katilių (matyt, metalinių). Komtūro rūsyje buvo geriamieji ąsočiai, puodeliai ir taurės (Kannen, Schalen und Becher). 1420–1447 m. minimos plieninės ir cininės taurės. Jau minėta, jog alus, vynas ir midus XIV–XV a. taip pat buvo atvežamas iš svetur. Druska buvo atsivežama

iš Baye (Prancūzija) ir iš Flamandijos (Willobeit 1969: 76ff). Druską į Klaipėdą gabeno laivais iš jvairių uostų; 1462 m. dancigiečiai atėmė iš Liubeko laivo druską, skirtą Klaipėdai. Po 1468 m. yra žinių apie prekybą mediena – Liubeke buvo sulaikytas ir parduotas Klaipėdos komtūro krovinys – žuvys ir mediena (Willowbeit 1969: 146, 147).

Iš Klaipėdos uosto laivai XVII a. pradžioje gabeno tradicines prekes: mėsą, lašinius, jautienos lajų, taukus, sviestą, vašką, degutą, apynius, sēmenis, medų, medieną, o įsiveždavo druskos, vario, plieno, švino, stiklo, statybinių medžiagų, kartais žuvų ir grūdų, audinių, alaus, vyno, prabangos dalykų (Groth 1996: 48). Į Klaipėdą atplukdydavo ir brangesnių stalo indų.

1.

Puodininkystė

Iki Ordino laikų pakrančių kuršiai praktikavo savitą puodininkystę, kurioje susipynė vietinės puodų gamybos tradicijos su Baltijos jūros keramikai būdinga ornamentika (Žulkus 1997: 244–246). Ordino įkurtos Klaipėdos puodžiai vietinių tradicijų neperėmė. Klaipėdos prekybos ryšiai pirmiausia, jau 1273 m., mežgėsi su Vismaru, vėliau su Liubeku (Willowbeit 1969: 136); iš ten galėjo atkeliauti ir pirmieji amatininkai. Iš svetur atkeliavę puodžiai atsinešė Vokietijos miestuose taikytą puodininkystės technologiją ir Europai būdingą dirbinių jvairovę. Kiek jų buvo Klaipėdoje iki XVII a., neaišku. 1540 m. Klaipėdos gyventojų sąraše minimas žmogus, pavarde Töpper – pavardės tuo metu rodydavo ir profesiją (Willowbeit 1969: 246). Tikslesnių žinių apie puodžius šaltiniuose ilgai nėra, j atskirą cechą puodžiai susibūrė vėlai, puodžių rolę datuota tik 1616 m. kovo 17 d. Rolėje, be įprasto cecho gyvenimo reglamento, nurodoma, jog laivais ar sausumos

keliu atgabentą puodžių produkciją mieste leidžiama pardavinėti tik metinių turgų metu, kintu laiku leidžiama pardavinėti tik laivuose. Meistro vardui gauti puodžiui reikėjo atliki tokias užduotis: nužesti vieną alkūnės aukščio puodą, vieną ąsotį, vieną pusęs alkūnės aukščio ir alkūnės pločio dubenį ir dangtį jam. Jei pretendentas į meistrus būtų labai mažo ūgio arba sužalota ranka, vyresniesiems leidus jis galėjo žiesti ir mažesnius indus (Der Grenzgarten 1937). Nesant rinkos, tų puodžių iki 1616 m. galėjo būti tik vienas kitas. Dėl to dauguma Klaipėdos piliavietės kultūrinuose sluoksniuose randamos XIV–XV a. keramikos yra ne vietinė, o atvežta iš kitur. Palyginti didelis akmens masės dirbinių kiekis ir kokybiška virtuvės keramika liudytų jog keramika buvo gabenama į Klaipėdos pilį iš kitų miestų. Kasdieniam vartojimui dalį indų įsiveždavo, matyt, iš artimiausiu miestu. Piliavietės XIV–XV a. kultūrinuose sluoksniuose rasta nemažai akmens masės ąsočių ir kitokių indų šukų (82 pav.). Šie vėlyvaisiais viduramžiais visuotinai paplitę dirbiniai yra iš Reino krašto, daugiausia iš Siegburgo ir Raereno apylinkių. Tai rodo dirbinių šukės spalva, forma, druskos gla-

82 pav. Akmens masės indų šukės iš XIV–XV a. kultūrinuose sluoksniuose

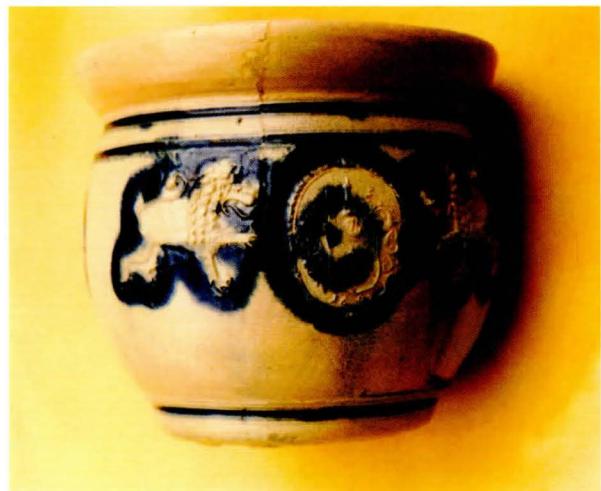
83 pav. Akmens masės indų šukės iš XIV–XV a. kultūrinuose sluoksniuose

zūra (Liebgott 1978: 45, 51; Feiler 1996: 184–185, 190–191, 275). Baltos masės, kokybiška skaidria glazūra padengtais Siegburgo akmens masės ąsočiais miesto gyventojai naudojosi ir XVII a. pirmojoje pusėje (plg. Wietrzichowski 1994). Siegburgo ąsočiai išsiskyrė savo dugnais, kurių pakraščiai (kojukės) buvo puošti plastiškais bangelė sudarančiais įspaudais. Kitų miestų ir vietiniai puodžiai mėgdžiojo Pareinės dirbinius, todėl plastišką bangelę kojukėje turi ir redukcinėje aplinkoje išdegti pilkos arba juosvos spalvos indai, pagaminti iš vietinių moliių. Tarp tokų ąsočių ir puodų buvo ir išdegtų aukštoje temperatūroje. Jie savo tvirtumu, tankiu (sukepusi šukė) bei sienelių plonumu bandė konkuruoti su akmens mase. Į Klaipėdą jie irgi buvo įvežami. Dalį tokų indų, laikydamiesi Vokietijos madų, žiedė pilies puodžiai. Daugelis šių indų buvo papuošti rateliniu ornamentu (83 pav.). Ši keramika buvo gaminama ir vartojama iki XVI a. antrosios pusės. Lietuvoje ir Lenkijoje ji paprastai vadinama „Ordino keramika“.

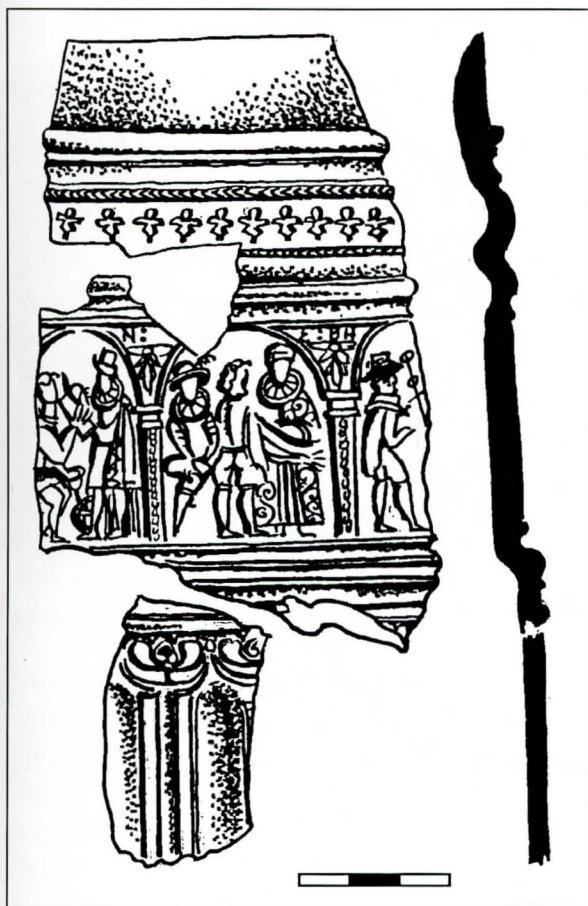
XVI a. klaipėdiškiai įsiveždavo populiarų akmens masės ąsočių, papuoštų barzdoto žmogaus galva, darytų Frecheno arba kitose Kelno apylinkių dirbtuvėse (Göbels 1980; 1985). Atrodo, Klaipėdos puodžiai mėgdžiojo ir tuos madingus indus – XVI a. pirmosios pusės sluoksniuose buvo rasta molinė matrica (84 pav.) barzdoto

84 pav. Matrica „barzdoto žmogaus galvos“ bareljefui gaminti, XVI a.

86 pav. Naktipuodis iš akmens masės. 1683 metai

85 pav. Figūrinė kompozicija XVI a. akmens masės bokale

žmogaus galvos reljefui spausti⁵⁰ (Sprainaitis. Ataskaita 1991: 25). XVI a. pabaigoje – XVII a. turtingesni klaipédiečiai pamėgo mėlynai ir rудai ant šviesiai pilko paviršiaus dekoruotus akmens masės ąsočius ir bokalus, kur pavaizduotos įvairios kompozicijos su žmonėmis (85 pav.) arba įvairius geometrinis ir augalinis ornamentas. Šie indai irgi yra iš Pareinės. Daugumas jų būdingi Westerwaldo keramikos dirbiniams ir aptinkami beveik visų pajūrio miestų kultūrinuose sluoksniuose (Brabandt, Brandenburg, Buchhop-Kolbow 1993; Feiler 1996: 273; Nawrolska 1999: 383). Ne tik gražūs, bet ir skysčio nesugeriantys indai buvo plačiai vartojami: vaistams gaminti bei laikyti, parfumerijai. Iš akmens masės XVII a. gamindavo net naktipuodžius (86 pav.). Vietiniai puodžiai mėgdžiojo akmens masės indų formą ir dekorą, nors indus gamino iš vietinio molio. Retos formos žiedinis ąsotis vynui, rastas Klaipėdos XVI a. antrosios pusės kultūrinuose sluoksniuose (87 pav.), aiškiai imituoja Waldenburgo akmens masės dirbinius (plg. Horschik 1978: 85). Kaip

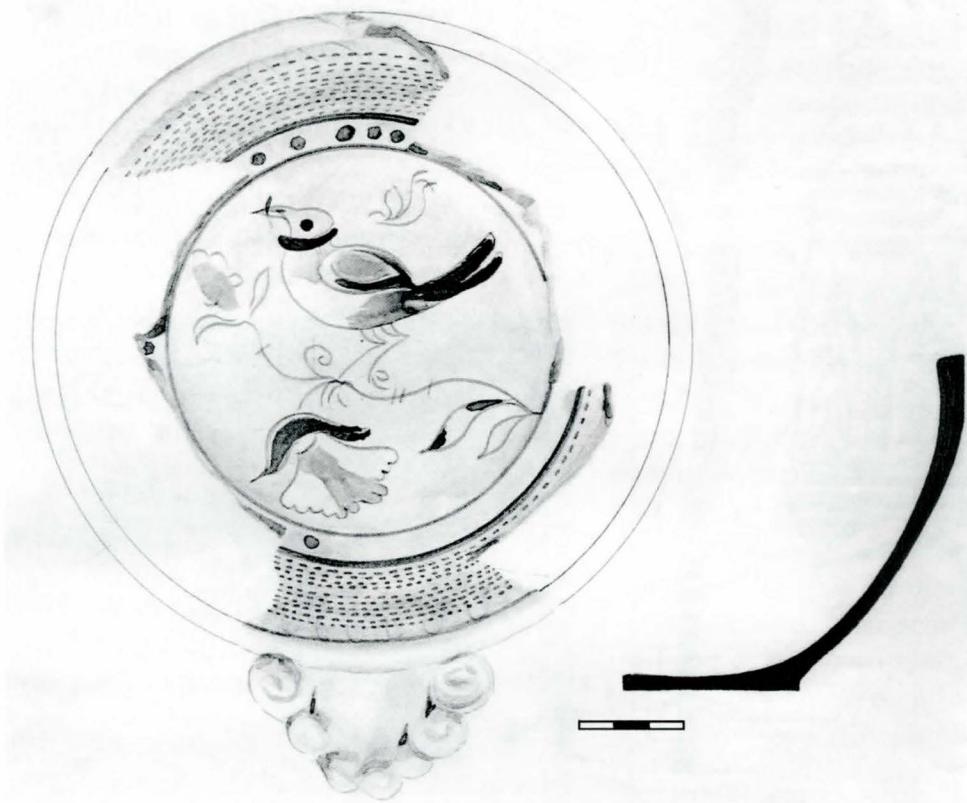
⁵⁰ Ši 6×3,8×2 cm dydžio matrica galėjo būti naudota ir kokliai gaminti.

87 pav. Žiedinis q̄sotis vynui

88 pav. XVI a. lēkštė, puošta geometriniu ornamentu

89 pav. XVI–XVII a. indai, puošti geometriniu ir augaliniu ornamentu

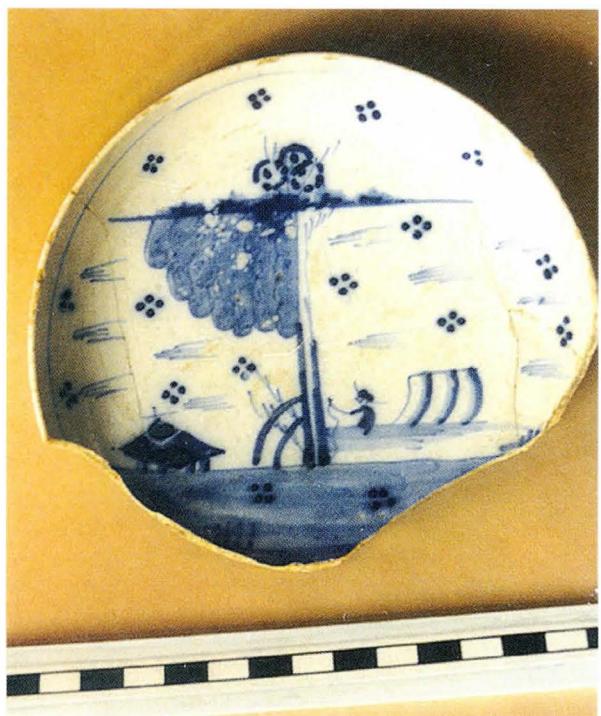

90 pav. XVII a. lėkštės ir dubenys, kurių puošybai didelę įtaką darė Europos majolika

ir keraminė apskrita gertuvė, šis ąsotis būdingas vyndarių kraštams. Tokie gaminiai Klaipėdoje galėjo atsirasti atsikėlus kolonistams iš pietinių Vokietijos sričių. Ten, Alpių kalnų regione, yra analogijų ir šiemems Klaipėdos radiniams (Walcher-Molthein 1928: Tab. 14).

XVII a. suklestėjo stalo indų, ypač lėkščių ir dubenių, puošyba. XVI a. naudotus geomet-

rinius raštus (88 pav.) keitė augalinis ir siužetinis dekoras su gyvūnų, paukščių (89 pav.) ir žmonių figūromis, peizažais, smarkiai paveiktas Europos, visų pirma Nyderlandų majolikos ir fajansų (90 pav.). Majolika ir fajansai, išplėtę Europoje, nuo įprastinių keramikos dirbinių skyrėsi ne tik geros kokybės baltais, mėlynais, žaliais, rudaais, geltonais emaliais ir glazūromis,

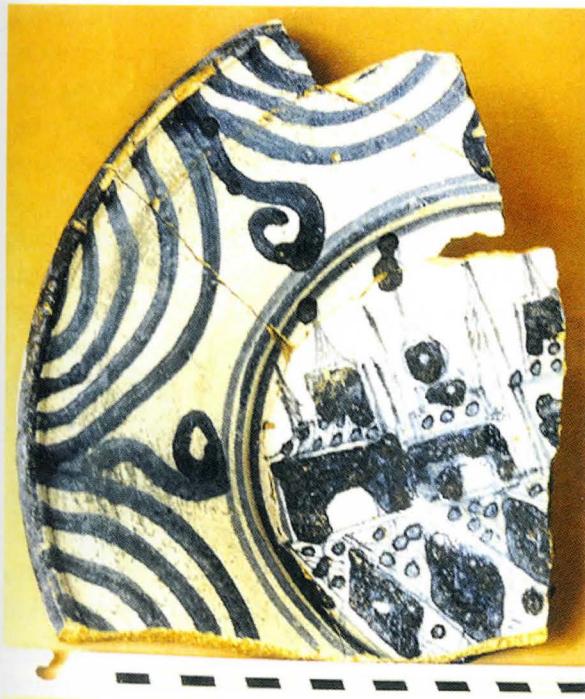
91 pav. Nyderlandų majolika

bet ir aukštoje temperatūroje išdegta tankia, mažai sugeriančia vandenj kaolino (tokia molio rūsis) šuke ir kai kuriomis technologinėmis žymėmis⁵¹. Tokių molių Lietuvoje ir buv. Prūsijoje nėra, todėl majolikos ir fajansų viettes imitacijas atpažinti nėra sunku. Tiesa, yra žinių, jog XVII a. vietoj paprasto balasto į laivus, plaukiančius į Klaipėdos uostą, Olandijoje pakraudavo baltą molij, matyt, kaoliną (*weise Erde*), iš kurio paskui Klaipėdos puodžiai

gamojo kokybiškesnius dirbinius (Roerdansz 1792: 131).

XVI a. Klaipėdoje majolikos dar nedaug, XVII a. jos maždaug tiek pat, kiek Kaune ir Vilniuje, XVIII a., suklestėjus Klaipėdos prekybai, fajanso ir majolikos dirbinių yra žymiai daugiau nei Lietuvos didžiuosiuose miestuose (Šakinytė 1998: 25). Tikrų fajansų Klaipėdoje mažai. Jie atvežti iš Olandijos, Nyderlandų, Italijos. Iš Nyderlandų bei Olandijos jveždavo ir pusfajansio bei majolikos indų (Šakinytė 1998: 19, 28, 74). Šie indai pasižymėjo geru išdegimu, ryškiu baltai mėlynu ir geltonu glazūriniu piešiniu (91 pav.).

⁵¹ Technologinės žymės, kurios padeda datuoti Europos fajansus bei majoliką, aptartos I. Šakinytės darbe (Šakinytė 1998: 24–25).

92 pav. Majolika iš Vokietijos

Sprendžiant iš analogijų (Geuskens 1982: 82, pl. 3), jie į Klaipėdą buvo pradėti įvežti XVI a. pabaigoje ar XVII a. pradžioje. Tiesa, dalis keramikos, labai panašios į Nyderlandų majoliką, galėjo būti jos kopijos, pagamintos kitose vietose. Klaipédiečiai vartojo ir gerai žinomų Vokietijos keramikos centrų Werra ir Weser lėkštės, puoštas įvairiaspalviais angobais (balto molio milelių tirpalu vandenye arba piene) ir glazūromis. Nemažai keramikos į Klaipédą pateko iš kitų Vokietijos vietų (92 pav.), tačiau XVII a. ir Klaipédos puodžiai jau taikė sudėtingas dekoravimo technikas ir patys gamino majolikas pagal atvežtinę olandišką ir vokišką keramiką. Vietinę keramiką išduoda raudonai išdegtas molis, mažiau patvarūs angobai ir blogesnės kokybės emaliai bei glazūros. Siužetai ir kompozicijos dažniausiai mėgdžiojamos, pvz., XVII a. pabaigos lėkštė su „grotų“ ornamentu (93 pav.), atrodo, mėgdžioja Nyderlandų fajansą (plg. Brabandt,

Brandenburg, Buchhop-Kolbow 1993: 251, Taf. 11, 2), XVII a. antrosios pusės lėkštė su pastatais gali imituoti populiarius Vokietijoje pusfajansius (plg. Kirsch 1999: Abb. 10: 54).

93 pav. Lėkštė su „grotų“ ornamentu

2.

Molinės „olandiškos“ pypkės

XVII a. Klaipėdoje pasirodė kaolino „olandiškos“ pypkės⁵². Skirtingai nei Kaune ir Vilniuje, nuo XVII a. vidurio Klaipėdoje kaolininės pypkės yra įprastas radinys. XVIII a. pradžioje pypkės rūkė ir turtingi, ir vargšai. Molinės pypkės buvo palyginti pigios, todėl jų buvo daug. Kita vertus, buvo nepatvarios. Dėl to archeologams jos yra labai parankūs radiniai datuojant kultūrinius sluoksnius. Pagal galvučių formą (skiriamai 5 baziniai tipai) ir ženklus (94 pav.) pypkės gali būti gana tiksliai datuojamos (Buchholz 1992: 73–75).

Pypkes į Klaipėdą gabeno laivais statinėse. Pirmoji žinia apie masiškai atvežtas į Klaipėdą pypkes yra iš 1670 metų. Vėliau pypkės, kaip importuojama prekė, minimos beveik kasmet⁵³: 1671, 1673, 1676, 1680, 1681, 1682 m. (Roerdansz 1792: 129).

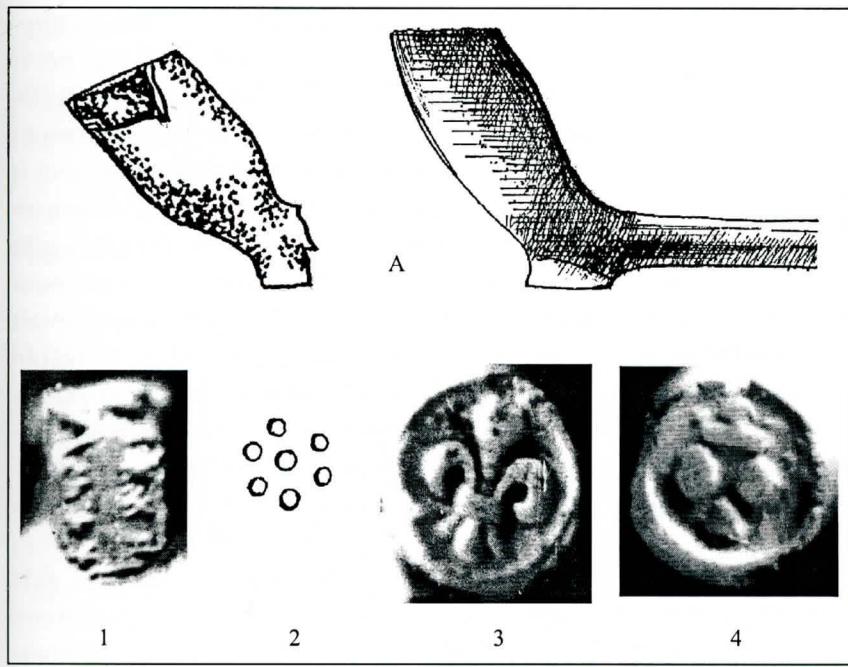
Klaipėdoje rasta šimtai pypkių galvučių, tačiau XVII ir XVIII a. pradžiai priskiriamos tik dviejų rūsių pypkės: su trumpomis ir ištęstomis dvigubo nupjauto kūgio (bikoniškomis) galvutėmis. Pirmosios buvo gaminamos nuo 1610 m.

⁵² Nuo 1492 m., kai europiečiai, Kristupo Kolumbo ekspedicijos nariai, pirmą kartą pamatė rūkant tabaką, praėjo mažiau kaip 150 metų, daugelyje Europos šalių jau masiškai gamino pypkes. Nemaža kaltė čia tenka prancūzų gydytojui Jeanui Nicotui, kuris jo garbei pavadintą žolę *Nicotiana* kaip gerą vaistą išplatinino Prancūzijos karaliaus dvare. 1585 m. anglai Šiaurės Amerikoje įkūrė Virdžinijos (Virginia) gyvenvietę, ten kaupė tabaką, gamino pagal indėnų pavyzdžius molines pypkes ir viską siuntė į Angliją. XVII a. pirmojoje pusėje jau pačioje Anglijoje molines pypkes gamino net 113 meistrų. Pypkių meistrai savo produkcija ženklino. Vokietijoje nuo 1628 m. pypkes pradėjo gaminti Kelne (Buchholz 1992: 73–75). 1660 m. Goudos mieste Olandijoje išsikūrė pypkių gamintojų cechas. Gouda turėjo gero kaolino, ir greitai tapo pagrindine pypkių gamintoja Europoje, ten veikė apie 500 dirbtuviu (Baash 1949: 142). Olandai ištobulino pypkių gamybą, jos buvo gana tvirtos ir elegantiškos – net iki 80 cm ilgio. Visi pypkių gamintojai turėjo savo ženklus, kuriuos spaudė pypkių apačioje, kulne arba šonuose, vėliau ir kotelyje.

⁵³ Duomenys nepilni.

iki XVII a. pabaigos (daugiausia 1625–1650 m.), antrosios atsirado apie 1675 m. ir labiausiai išplito 1690–1740 m. (Buchholz 1992: 74). Vėliausios pypkės yra su kiaušinio formos galvutėmis – jau XVIII–XIX a. (Oost 1982). Pypkės buvo ženklinamos galvutėse arba kulne, jo šone, arba ir šone, ir gale. Vienas seniausių pypkių ženklų yra „Tiudorų rožė“, pirmojo tipo pypkėse spausta 1620–1690 m., vėliau dar 1725–1740 m. (Oost 1982: 87; Mikłaszewicz 1995: 332). Taip ženklintų pypkių rasta ir Klaipėdoje. Didžiausi kiekiai pypkių į Klaipėdą iki XVIII a. vidurio buvo įvežami iš Goudos miesto dirbtuvų Olandijoje. Skiriama Goudos dirbtuvų bruožas yra šio miesto herbas – skydas su šešiomis žvaigždutėmis. Šį Goudos herbą, kaip ir atskirų pypkių dirbtuvų ženklus, greitai pradėjo mėgdžioti kitų pypkių gamintojai. Pavyzdžiui, populiarų Goudos pypkių ženklą „lelija“, kurį pradėta spausti 1667 m. (Buchholz 1992: 78), imitavo Andenne bei Westerwaldo meistrai (Mikłaszewicz 1995: 332). Ženklas „du laiveliai po karūna“ būdingas Goudai ir skiriamas 1700–1740 m. laikotarpiui (Mikłaszewicz 1995: 332). Taip paženklintos pypkės panašiai buvo datuotos ir Klaipėdoje (Sprainaitis 1989: 154). XVII a. (po 1687 m.) datuojamos pirmojo tipo pypkės su trijų rombų po karūna ženklu. Šis ženklas buvo spaustas ir vėlesnių tipų pypkėse, net iki 1839 m. (Mikłaszewicz 1995: 339). Pypkių ženklų pagausėjo XVIII a.; dauguma Klaipėdoje rastų yra kaip tik iš šio laikotarpio. XVIII a. pypkes masiškai gamino ir Prūsijos Rostino fajanso fabrike (dabar Lenkijoje). Jų vamzdeliuose yra įrašas FABRIQUE ROSTIN, o kulne mėgdžiojamas Goudos herbas su jvairių raidžių ir skaičių kombinacijomis. Nuo XVIII a. vidurio dauguma klapiediečių rūkytų pypkių buvo prūsiškos. 1791 m. laivais atgabentas didelis kiekis „olandiškų“ pypkių buvo vidaus gamybos (Roerdansz 1792: 153).

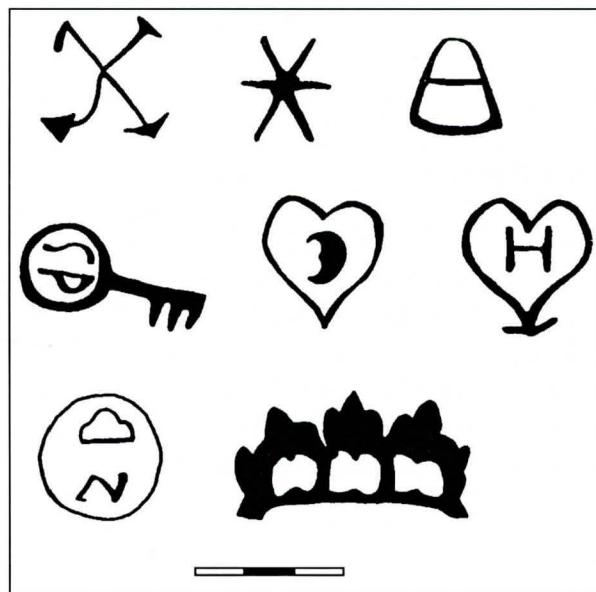
XVII a. į Klaipėdą dideliais kiekiais laivais plukdė plytas ir čerpes, kurių paklausa ypač iš-

94 pav. XVII a. „olandiskuji“ pypkių formos ir gamybos ženklai

augdavo atstatant miestą ir pilį po gaisrų ir su-griovimų. 1671–1673 m. laivais į Klaipėdą bu-vo atgabenta 23 800 čerpių ir 3000 plytų, 1680–1682 m. atplukdyta 84 500 čerpių (Roerdansz 1792: 130). Plytas ir čerpes gabe-no iš Amsterdamo, Liubeko ir Gdansko (Groth 1996: 184–209). Sprendžiant iš gamybos žen-klų, kurie yra Klaipėdoje iškastų XVII a. olan-diškų čerpių gūbriuose (95 pav.), dauguma jų buvo atgabenta iš Liubeko: žvaigždute arba rai-de M širdelėje pažymėtos čerpės yra iš Liube-ko plytinės, raktu ir raidėmis SP paženklintos čerpės buvo išdegotos Šv. Petro plytinėje, čer-pės su įspausta širdele ir raide H jos viduryje buvo pagamintos Gross-Wesenergo plytinėje šalia Liubeko (Reisnert 1999: 502; Behm 1993; Žulkus 2001: 544–545). Kita didelė dalis plytų ir čerpių buvo atvežama iš Olandijos. Olandi-ja XVII a. buvo pagrindinė Klaipėdos prekybos partnerė (Forstreuter 1931: 51). Ten XVII a. ant-rojoje pusėje buvo gaminami milijonai čerpių ir plytų. Jau XVII a. Klaipėdos namų statybose

buvo naudojamos mažo formato (apie 20 cm ilgio, 10–11 cm pločio ir 4–4,5 cm storio) at-sparios atmosferos poveikiui gelsvos „olandis-kos“ plytos (Žulkus 1979: 42).

95 pav. Ženklai XVII a. olandiskuji čerpių gūbriuose

3. Kokliai

Patys seniausi iki šiol žinomi kokliai yra puodyniniai⁵⁴, atsiradę Europoje jau XIII a. Jų fragmentų rasta Klaipėdos piliavietėje, XIV a. antrosios pusės sluoksniuose. Tai kokliai apskritomis, kvadratinėmis ir rozetės pavidalo angomis (96 pav.). Puodo, tiksliau vazono, pavidalo kokliai yra buvę ne mažesni kaip 40 cm aukštis, jų kvadratinės angos apie 15×15 cm dydžio. Iki XVI a. kokliai neglazūruoti, išdegti redukcinėje aplinkoje. XVI a. sluoksniuose rasti kokliai turi kvadratines, rečiau stačiakampes angas, jų viršaus briaunos labai įvairios. Koklių aukštis yra nuo 8,5 iki 11 cm, angos mažesnės nei anksčiau, apie 13×13 ir 11,5×7,5 cm. Nuo XVI a. pradžios koklių duggeliai viduje puošti spiralėmis ar apskritimais su iškilimu arba įdubimu viduryje, rozetėmis. Koklių vidus dekoruojamas baltu angobu ir skaidria arba žalia glazūra. Išdegti raudonai, t. y. oksidaciniéje aplinkoje (Жук 1987: 166–168). Mieste vyravo dubeniniai kokliai, puodyninių dažniau aptinkama priemiesčiuose. Klaipėdoje rasti fragmentai aiškiai rodo puodyninių koklių formos evoliuciją ir jų virtimą plokščiaisiais kokliais (97 pav.). Tie-sa, Klaipėdoje nėra pusiau cilindrinių koklių, kurie atsirado XIV a. viduryje ir išsilaikė iki XVI a. XV a. pabaigoje atsirado nišiniai kokliai ir krosnies architektoninio dalijimo detalės: karniziniai, friziniai kokliai, kokliai-juostelės, karūnėlės (Twachtman-Schlichter 1998: 67). Nišinių koklių Klaipėdoje rastas tik vienas kitas fragmentas.

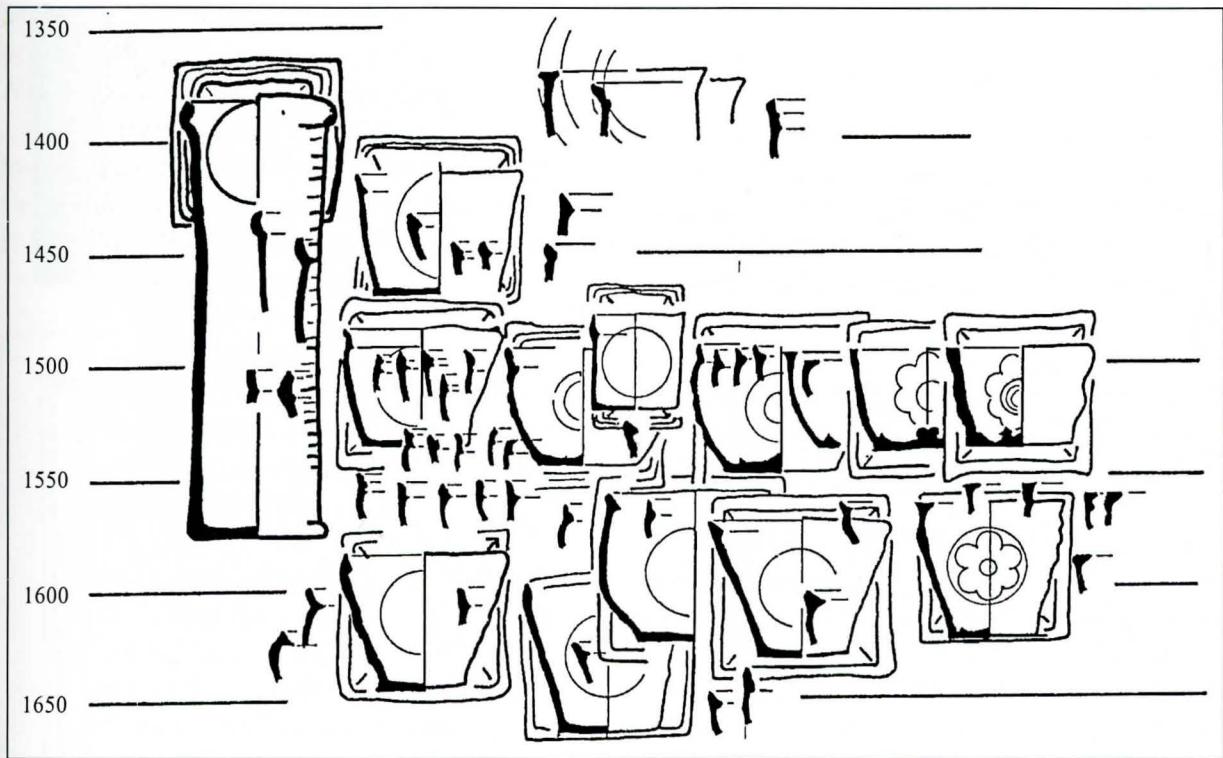
Pusiau cilindriniai ir nišiniai kokliai jau pačioje pradžioje buvo labiau dekoratyvinės nei praktinės funkcijos. Iš puodyninių koklių išsi-vystė seniausi plokštieji kokliai, priešingai, turėjo ilgus kaklus ir krosnyse paprastai būdavo

statomi apatiniaiame, šildomame krosnies tūryje. Ilgai neišnyko ir puodyniniai. XVI a. net ir puošnių krosnių apačias dažnai darydavo iš glazūruotų puodyninių koklių. Viršutinė krosnies dalis pradžioje buvo skirta šiltam orui išeiti ir buvo dekoratyvinė iš puscilindrinių, nišinių arba visai plokščių koklių. Pastarieji greitai įgijo dekoratyviosios keramikos bruožą, buvo puosiami ornamentais, reljefiniais ir skulptūriniais siužetais, įvairiaspalvėmis glazūromis. XVI a. pirmosios pusės Klaipėdos didžiųjų koklių vidinėse pusėse suodžių nėra, o XVI a. antrosios pusės koklių plokštės jau aprūkusios ir apdegusios. Matyt, buvo šildoma jau ir viršutinė krosnies dalis (Genys 1983).

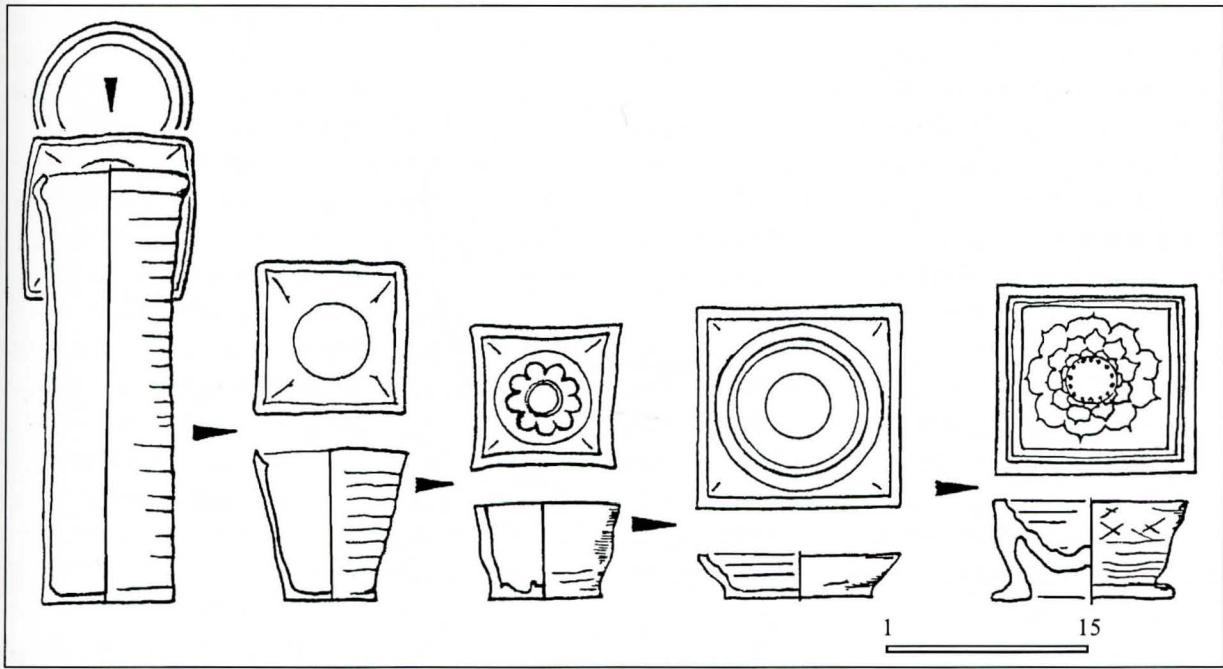
XV–XVI a. Klaipėdoje naudoti puošnūs, dažnai didelių formatų plokštieji kokliai labai trum-pais kaklais. Tie kokliai dar vadinami dekoratyvinėmis krosnių plokštėmis. Klaipėdos dekoratyvinės plokštės yra stačiakampės, 29–30 cm aukštis, 18–20 cm pločio ir 3,3–6,2 cm storio, apjuostos iki 1,7 cm aukštis atkraščiais. Išskirtinė ypatybė – trumpi, į vidų nusklembti, be užraityų kaklai dažnai su jréžtomis linijomis, kad leistų geriau suristi su krosnies korpusu. Visų plokščių antrojoje pusėje yra audeklo atspaudų arba išilginių braukų (Genys 1983).

Dekoratyvių plokščių siužetai yra religinio ir pasaulietinio turinio, ornamentas augalinis ir geometrinis, dažniausiai reljefinis, rečiau horizontinis. Plokštės apjuostos aukštais profiliuotais atkraščiais, sudarančiais rémelį. Glazūruotos žalia, rečiau kitos spalvos (mėlyna, geltona) glazūromis. Savo puošnumu išsiskiria scenomis iš Biblijos papuoštos dekoratyvinės plokštės (98 pav.), užsibaigiančios arkomis su gotikiniais augaliniais ornamentais. Dauguma jų rasta XVI a. 3–4-ajame dešimtmečiuose susidariusiame sluoksnyje kasinėjant sklypą Kurpių gatvėje Nr. 4. Galimas daiktas, kad visos jos pagaminotos dar prieš Reformaciją (Genys 1983). Tokio tipo kokliai su gotikinj ornamentių mėgdžiojančiais

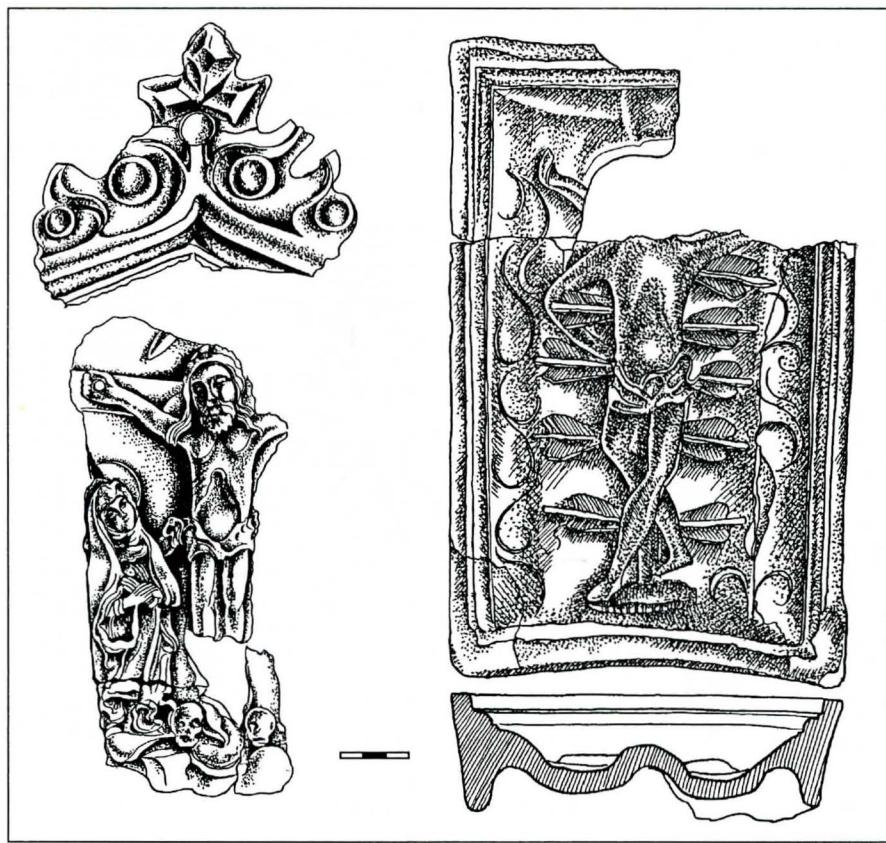
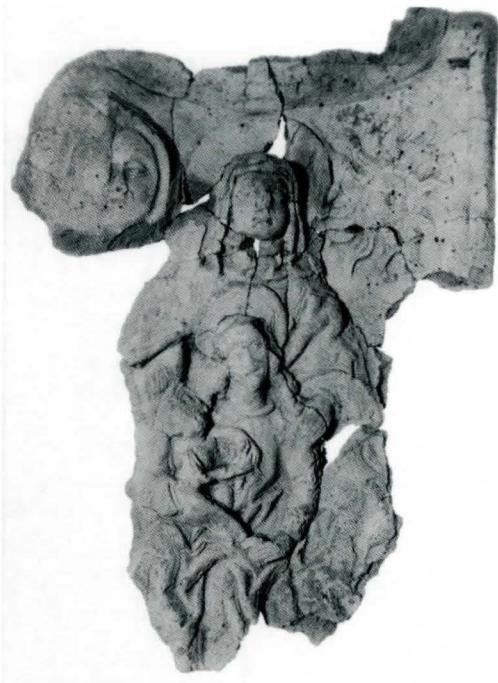
⁵⁴ Skiriami puodyniniai kokliai (jų aukštis didesnis už angos dydį) ir dubeniniai (angos dydis didesnis už aukštį).

96 pav. XIV–XVII a. Klaipėdos puodyninių koklių tipai

97 pav. Koklių evoliucijos schema

98 pav. XVI a. dekoratyvinės plokštės

užbaigimais ir augaliniu reljefu Klaipėdoje nau-
doti ir apie XVI a. vidurj (Žulkus 1997: 309,
Abb. 4).

XVI a. pirmosios pusės krosnys buvo stato-
mos iš kvadratinių koklių su jidubisiu kvadratu,
su pusapvaliu jidubimu (99 pav.). XVI a. vidury-
je atsirado kokliai, puošti ne vienu, o keturiais

kvadratiniais jidubimais. Pastarojo tipo kokliai
Klaipėdoje išsilaičė iki XVII a. pabaigos. Senes-
niųjų (XVI a. pirmosios pusės) koklių giliose jdu-
bose geometrinis arba augalinis ornamentas kar-
tais būna kelių spalvų. Apie XVI a. vidurj atsira-
do kokliai su negilia pusapvale jiduba, apjuosta
akanto lapų vainiku. XVI a. viduryje Klaipėdoje

99 pav. XVI a. pr. kokliai jidubisiu viduriu

pradėti naudoti treljažo ornamentu puošti kokliai, kuriuos gamino ir XVII amžiuje. XVI a. paibaigoje – XVII a. pirmojoje pusėje išplito kvadratiniai plokštai kokliai su simetrišku stilizuotu augaliniu ornamentu. Jie žaliai glazūruoti ir polichrominiai (Genys 1984).

Koklių įvairovė padidėjo pradėjus gaminti sudėtinės kompozicijos koklius, kurių atskiri elementai buvo daromi pagal atskirus modelius (matricas). Dėl to kokliai su vienodu aprėminimu galėjo turėti skirtingas vidurines dalis, ir priesingai. Tokiuose kokliuose nuo XVI a. buvo derinami augaliniai, gyvuliniai, architektūriniai motyvai (Genys 1984). Klaipėdos koklininkai, atrodo, galimybe gaminti įvairesnius koklius pasinaudodavo retai. Dauguma Klaipėdoje rastų koklių turi analogijų kituose miestuose. Koklių pirmimes gamybos vietas dėl jų visuotinio paplitimo atsekti sunku. Kai kuriuose kokliuose buvo derinami įvairūs stilistiniai elementai. Koklyje su vaza, gėlėmis ir paukščiais centrinė kompozicija yra apsupta olandų puošybai būdingu „flamen leisten“ ornamentu.

Renesansinių portretinių koklių gamybą paskatino 1531 m. pasirodžiusi Georgo Penczo grafinių dylikos Senojo Testamento herojų atvaizdų serija. Greitai kokliuose išplito svarbiausių Reformacijos scenos, jų vaizdavimu garsėjo Liuneburgo koklininkai (Ring 1998: 85–86). Rygoje rasta visa tokią koklių serija (Ose 1996), tuo tarpu Klaipėdoje yra vos kelios portretinių koklių su šarvuotomis figūromis ir įrašais nuolaužos (Genys 1984). Europoje greitai visuotiniai išplito kokliai su karalių ir karalienių arba Reformacijos veikėjų portretais. Neretai personažą nurodydavo atitinkami herbai (plg. Voit, Holl 1963: pl. 38, 39) arba įrašai (Dąbrowska 1993: 20). Klaipėdos kokliuose vaizduojamas „seno karaliaus“ portretas (100 pav.) kol kas neidentifikuotas. Dideli neglazūruoti stačiakampiai kokliai su karaliaus ir karalienės portretais stilizuotų vynuogienojų rémuose datuojami XVII a.

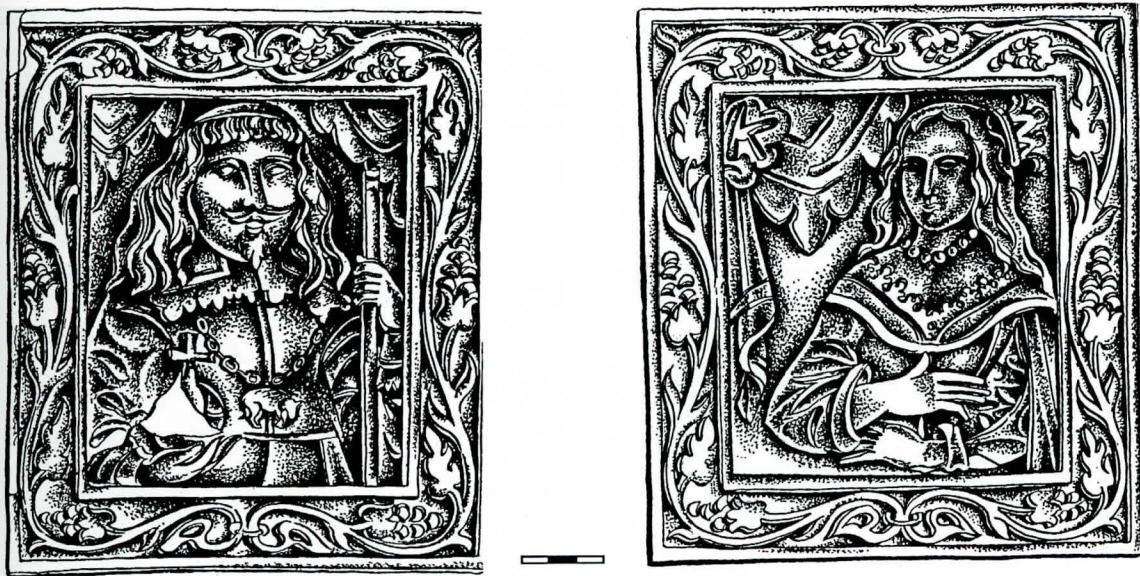

100 pav. XVI a. koklis su „seno karaliaus“ atvaizdu

viduriu. Valdovai portretuose žiūri vienas į kitą, karalius pavaizduotas su Aukso Vilnos ordinu ant kaklo (101 pav.).

Apie XVII a. vidurj Klaipėdoje pasirodė kokliai be atkraščių su daliniu (kiliminii) ornamentu – visa kompozicija susidarydavo tik sudėjus kelis koklius (102 pav.). Jie įvairių geometrinių ir augalinių kompozicijų, neglazūruoti, žaliai glazūruoti, polichrominiai. Krošnių kampuose buvo mūrijami specialūs kampiniai kokliai, sudaryti iš dviejų nevienodo pločio plokščių. Plačioji pusė kartais susideda iš viso koklio, siauresnioji – iš pusės. Abiejose koklio pusėse gali būti arba tokis pats ornamentas (tik siauresnėje jis deformuotas), arba kampiniai kokliai komponuojami iš skirtingai papuoštų (103 pav.). XVI a. viduryje atsirado ir XVII a. išplito kampiniai kokliai, sudaryti iš pusės plokščiojo koklio ir nišos (Genys 1984: 46, 47).

XVI a. antrojoje pusėje – XVII a. pirmojoje pusėje smailius krošnių kampus puošdavo kartušo ir skydo formos kokliais. Seniausiam iš tokų koklių (XVI a. pirmoji pusė) pavaizduotas

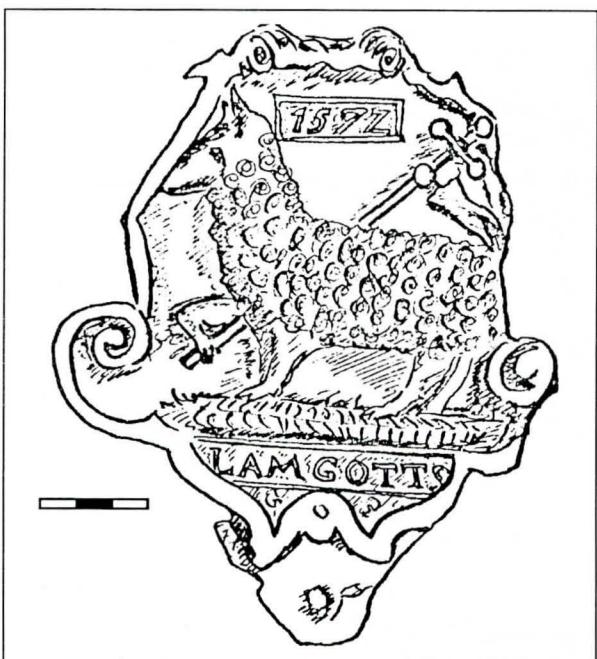
101 pav. Kokliai su karaliaus ir karalienės portretais (XVII a.)

102 pav. Kompozicija susidarydavo tik sudėjus kelis koklius (XVII a.)

103 pav. XVI a. kampinis koklis

104 pav. Koklis su Dievo avineliu ir 1572 m. data

riteris su kalaviju ant žirgo ir nesuprantamais negatyviniais initialais. XVI a. viduriu datuojamas skydo formos žaliai glazūruotas koklis, puoštas simetriškai išdėstyтомis vienaragių ir erelio su karūna figūromis. Kitas koklis yra neglazūruotas, puoštas *putti* galvute. Klaipėdoje

105 pav. Kartušo formos heraldinis koklis, puoštas ereliu su raide S centre

rasti gana paplitę žaliai glazūruoti kokliai su Dievo Avinėlio reljefu ir įrašu LAM GOTTS bei 1572 m. data (104 pav.). Tokių koklių su 1591 ir 1602 m. datomis yra Rygoje (Genys 1984: 50). Idomus kartušo formos heraldinis koklis, puoštas ereliu su raide S centre, ereliu, grifu ir liūtais (105 pav.). Koklis glazūruotas žaliai ir datuotas XVII a. pradžia (Genys 1984: 50). Šis koklis su Prūsijos kunigaikštystės herbu ir Lenkijos-Lietuvos karaliaus Žygimanto Augusto insignija galėjo būti pagamintas mėgdžiojant Pamario (Malborko) koklius (plg. Pospieszna 1994: 285–286, ryc. 11). Heraldiniai motyvai buvo mègstami ir frizinių koklių puošyboje (106 pav.).

XV a. atsiradę krosnių puošybos smulkieji elementai Klaipėdoje yra žinomi fialų su gotikiniu masverku, bokšto pavidalo fialų, karnizų, frizų, cokolinių koklių ir karūnelių pavidalo (107 pav.).

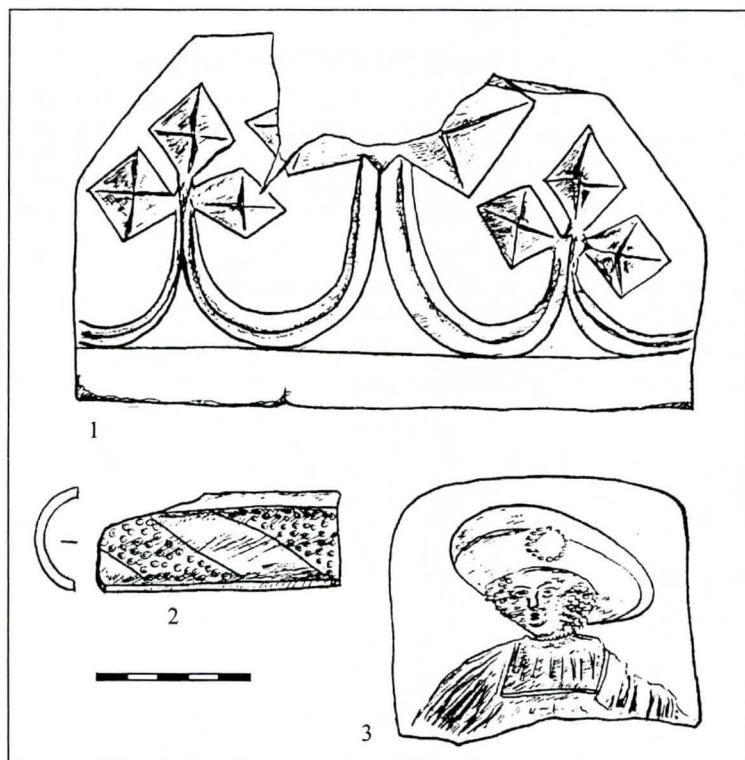
Klaipėdoje rastieji kokliai daugiausia yra vienspalviai, žaliai glazūruoti. XVI a. pirmojoje pusėje žaliai glazūruoti kokliai sudaro 67,4 procento

106 pav. Frizinis koklis su skydu (XVI a.).
(Foto Demerecko)

107 pav. Krosnių fialos (2, 3)
ir koklis-karūnėlė. 1 – XVI a.
II p.; 2, 3 – XVI a. vid.

108 pav. Molinės matricos kokliams gaminti:
1, 2 – XVI a. I p.; 3 – XVI a. vid.

visų rastujų, kiti yra neglazūruoti arba polichrominiai. XVI a. antrojoje pusėje žaliai glazūruotų koklių buvo net 98 procentai. Apie XVII a. vidurį, kaip ir visoje Europoje, koklius imta dengti baltu, mėlynu, geltonu emaliu. Žaliai glazūruotų koklių Klaipėdoje sumažėjo iki 29,3, o polichrominių padaugėjo iki 43,4 procento; neglazūruoti sudarė 27,3 procento. Tačiau jau XVII a. pabaigoje Klaipėdoje polichrominių koklių mažėjo.

Beveik visi XVI a. pirmosios pusės Klaipėdos kokliai prieš glazūruojant buvo padengiami angobu. XVII a. pirmojoje pusėje angobuotų koklių sumažėjo iki 45,3 procento, o vėliau vėl padaugėjo. Dauguma XVI a. pirmosios pusės koklių vienėje pusėje yra pėdsakų audinio, kuriuo uždengdavo molij presuojant jį į formą (matricą). Plokštei formuoti naudotas tankesnis molis su smulkaus smėlio priemašomis. Kaklus gaminio iš prastesnio ir stambesniu užpildu liesinto molio. Ištyrus vieną puodyninių, keturis XVI–XVII a.

koklius ir vieną matricą, nustatyta, jog jų molio cheminė sudėtis labai artima Vakarų Lietuvos moliams ir gerokai skiriasi nuo gretimų kraštų dirbinių. Netenka abejoti, jog dauguma koklių buvo gaminama vietoje. Vietinę kilmę liudija kokliai su gamybos defektais, kokliai, nupjaustyti prieš išdegant, rasti to paties tipo neglazūruoti ir glazūruoti kokliai (Genys 1984: 51–52).

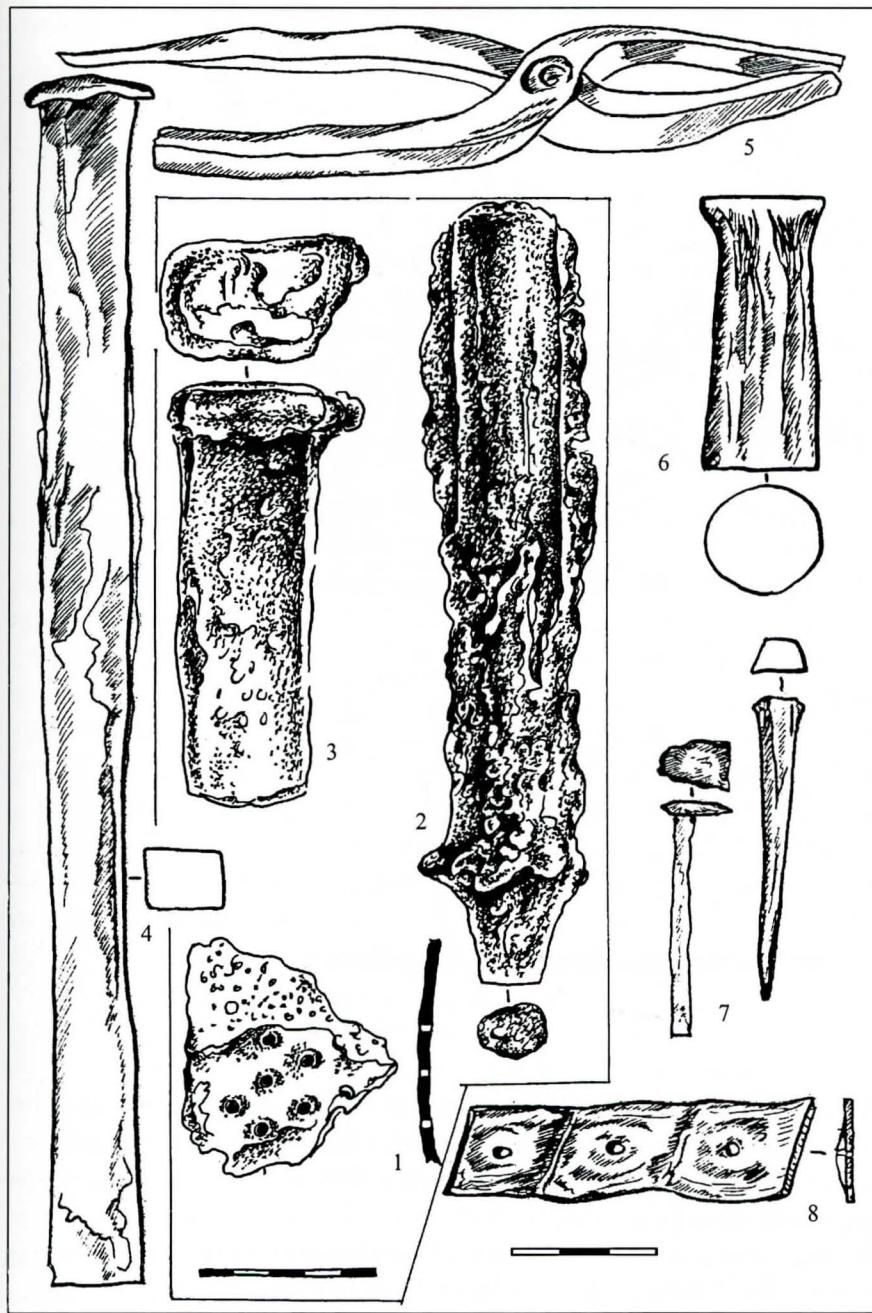
Svarbiausias jrodomas, jog kokliai buvo gaminami vietoje, yra matricos jiems gaminti. Iki šiol rasta 10 molinių matricų, kurios naudotos gaminant koklius su keturiais jdubusiais kvadratais, portretinius ir puoštus augaliniu motyvu koklius, karūnėles (108 pav.). Matricos būdavo jvežamos, rečiau gaminamos vietoje pagal importinius pavyzdžius. Vietinę koklininkystę liudija 1681 m. gruodžio 5 d. miesto amatininkų nuostatuose paminėti puodžiai, kuriems leidžiama (kurie turi) gaminti mėlynus, baltus, juodus koklius (Sembritzki 1926: 146).

4.

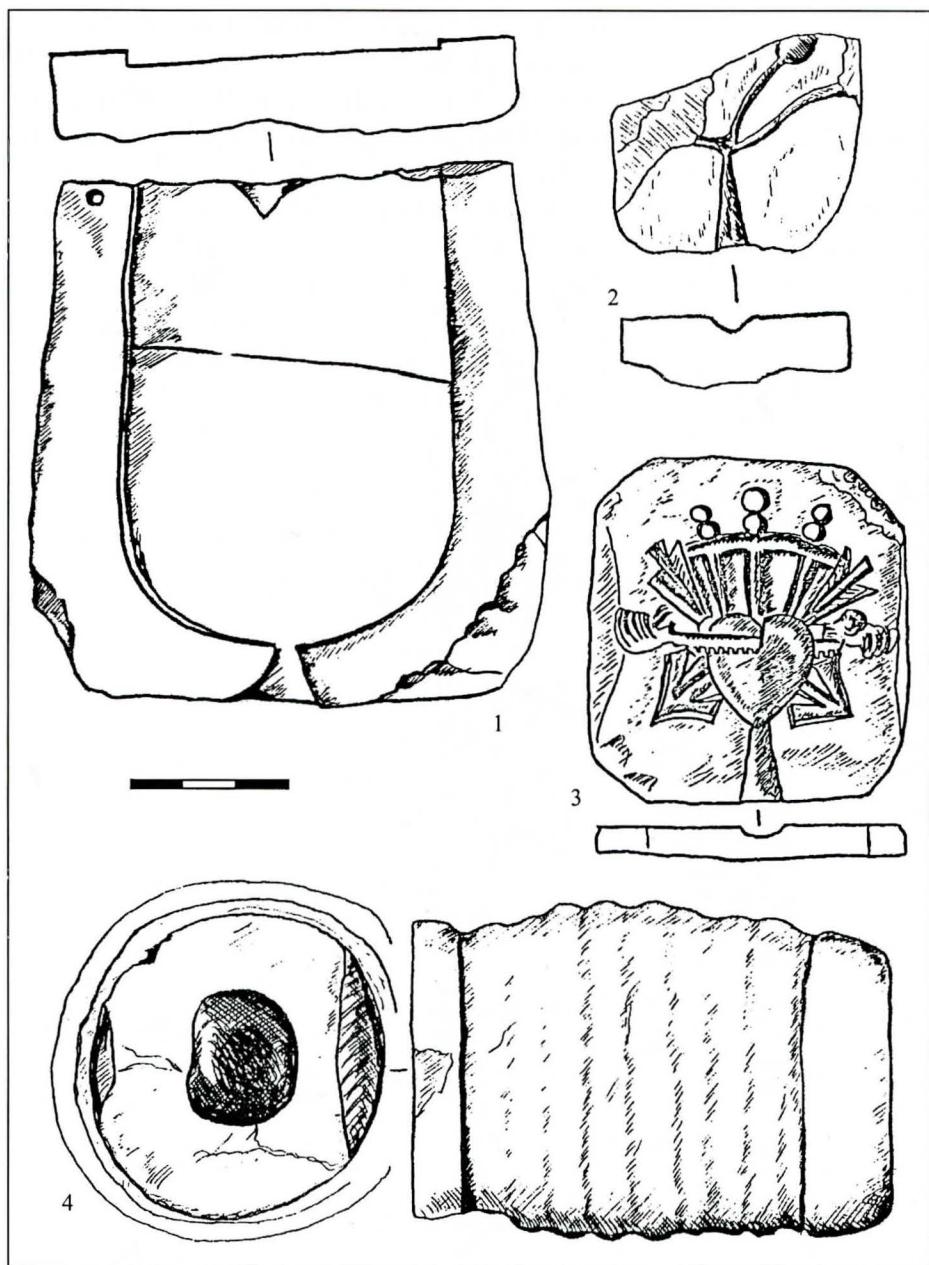
Kalvystė ir liejimas

Kalvystės ir metalų liejimo pėdsakų aptikta tyrinėjant XIV–XV a. Klaipėdos pilies priešpilio ir senojo miesto XVI a. pradžios sluoksnius. Už-

piltame XV a. griovyje, kuris, atrodo, skyrė priešpilių nuo pilies, surinkta gargažių, geležies ir vario šlako, metalo lydymo krosnelės pakuros grotelių liekanų, liejinų fragmentų, rastas tiglis, ruošinių geležinėms kniedėms, kirstukų, įrankių skylėms pramušti (109 pav.). Kitoje buvusio

109 pav. Metalų apdirbimas XIV–XV a.: 1 – krosnies grotelių liekanos; 2 – liejinys; 3, 4 – kirstukai; 5 – kalvio replės; 6 – įrankis skylėms pramušti; 7, 8 – ruošiniai geležinėms kniedėms

110 pav. Liejimo formos (1–3) ir keraminis vamzdelis orui į lydymo krosnį pūsti (4); 1–3 – XVI a.; 4 – XV a.

priešpilio vietoje rastos kalvio replės, ant priešpilio pylimo 1516–1521 m. stovėjusiam pastate lyje buvo akmeninės liejimo formos dalis. Kalvė, buvusi Klaipėdos pilies priešpilyje, minima „apie 1400 m.“ (Nowak 1989: 161). Akmeninės liejimo formelės (joje buvo liejami apvalūs spur-

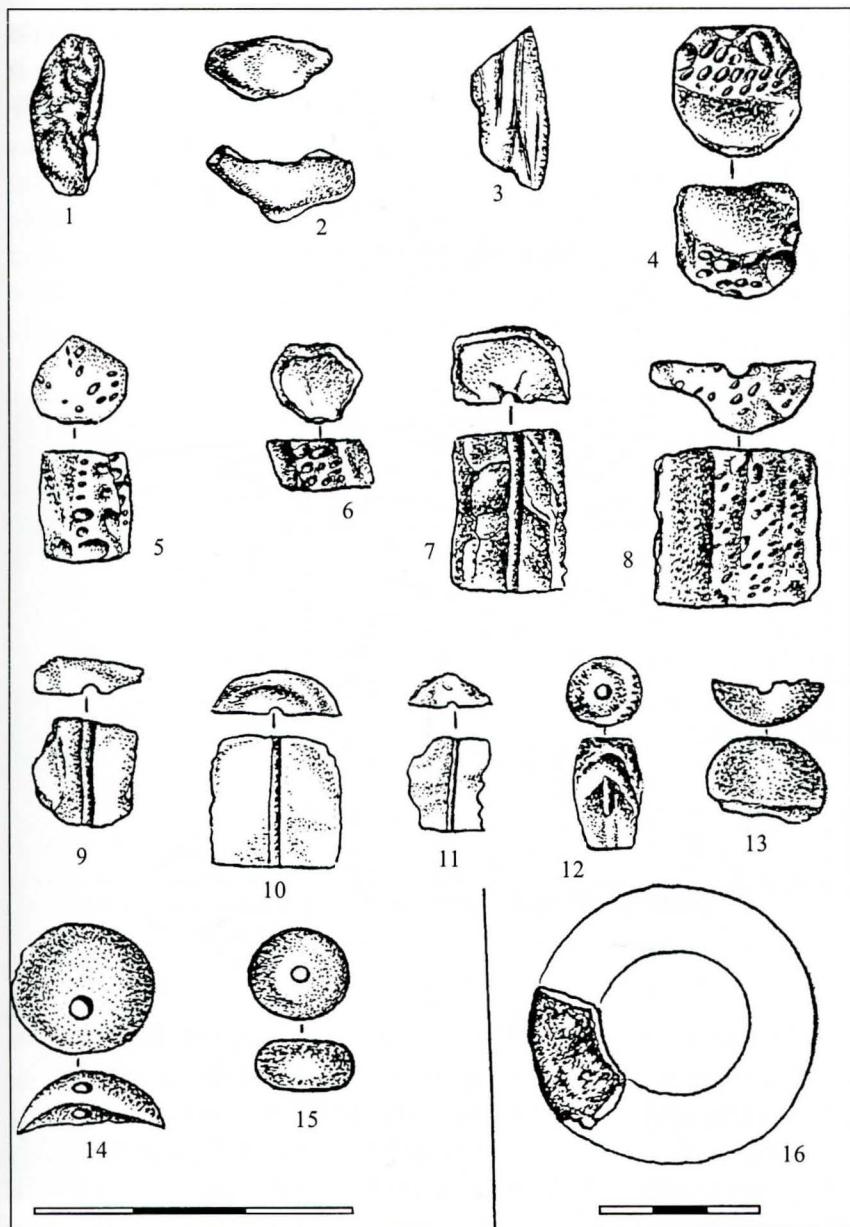
geliai) fragmentas ir viena pusė molinės sudedamos formos, skirtos „Kristaus kančios kabučiams“ (širdies, pervertos strėlėmis, durklais ir ijpautos pjūklu), rasta XVI a. pradžios sluoksnyje senajame mieste. Ten pat buvo ir keraminių vamzdelių orui į lydymo krosnį ar žaizdrą pūsti (110 pav.).

5.

Gintaro apdirbimas

Ordino laikais gintaro rinkimas, gaudymas vandenye ir kasimas buvo griežtai reglamentuojamas. Pakrantės, kur buvo išmetama gintaro, buvo išdalytos sklypais, o gintaro gaudytojai ir rinkėjai buvo prižiūrimi kontrolie-

rių (*Strandknechte*, vėliau, *Strandreiter*). Pakrantčių gyventojai privalėjo griežtai laikytis gintaro rinkimo taisyklių. Net ir 1580 m., valdant Georgui Friedrichui, išilgai jūros kranto buvo pastatyti kartuvės, kuriose buvo kariami neturėję leidimo gintaro rinkėjai (Willoweit 1969: 201, 203). Apie gintaro dirbtuves Klaipėdoje rašytinių žinių nėra.

111 pav. Gintaro karolių gamyba XV a.
Iл. p.: 1–3 – žaliava; 4–12 – ruošiniai;
13, 14 – brokas; 15 – karolis; 16 –
kabutis

Archeologai teigia jas Klaipėdoje XIV–XV amžiais tikrai buvus. Gintaro dirbinių Klaipėdoje maža. Dažniau pasitaiko rasti tik gintarinių karoliukų. Galime tikrai pasakyti, jog Klaipėdoje XV a. yra buvę gintaro dirbtuvių, kuriose buvo daromi karoliai. Karolių gamybos eigą XV a. galime atsekti pagal radinius senojo miesto pakraštyje. Durpingame sluoksnyje, kuris dabar yra jau žemiau jūros vandens lygio, buvo rasta jau 40 padarytų gintaro karoliukų, 25 jų sveiki ir sugadinti pusfabrikačiai, jų 42 ruošiniai ir kelios dešimtys nedidelių neapdirbto gintaro (žaliavos) gabaliukų. Gintaro karoliukai yra rutulio, suploto rutulio, statinaitės, cilindro formos, pagaminti iš skaidraus geltono, raudono ir jvairaus drumsčio gintaro. Karoliukai 4–13,5 mm skersmens, dauguma jų 7–8 mm skersmens (Sprainaitis. Ataskaita 1991, 1992). Klaipėdoje XIV–XV a. buvo gaminami ir linzės formos gintaro karoliukai, žiedo formos kabučiai (Žulkus 1991: 40) bei, be abejo, dar kitokie mums nežinomi dirbiniai.

Tarp rastų gintaro karoliukų nėra nė vieno idealios formos gaminio, visi jie daugiau ar mažiau netaisyklingos formos. Gintaro karoliukus gaminant aiškiai nebuvo naudotasi tekinimo staklémis. Karoliams gaminti surinkdavo nedidelius (3×1 , 5×1 , $2,3\times 1,1\times 0,5$ cm) apvalesnės formos gintariukus. Pirmiausia juos apipjaustydavo, po to apdirbdavo atskeldami siauras ir smulkias nuoskalas. Apskaldytas gintariukas būdavo daugiakampės prizmės formos – tai grubus ruošinys. Darydami cilindrinius karoliukus, ruošinio paviršių aplygindavo miniatiūriniu kalteliu (sprendžiama iš pėdsakų gintaro paviršiuje). Gamindami rutulio ir elipsės formos karoliukus, dar apskaldydavo galus, juos suapvalindavo. Taip gaminant ruošinius, dalis gintarų sutrupédavo. Po to gręždavo 1,5–2 mm skersmens skylutes. Jos buvo gręžiamos iš vienos arba iš abiejų pusių. Tai buvo pats sudėtingiausias darbas, nes gręžiant, atrodo, skildavo dar daugiau karoliukų, negu juos apskaldant. To-

kius ruošinius jau šlifuodavo smulkiu smėliu, su- teikdami reikiamą formą, ir gludindavo paviršių (111 pav.). Galima spėti, jog tokį kruopštų ir atidos reikalaujantį gintaro karoliukų gamybos darbą atlikdavo moterys.

Keista, bet XV a. greta tekinimo dar akivaizdžiai buvo naudojamas labai archaiška gintaro karolių gamybos technologija. Ji iš esmės išliko tokia pati, kaip ir akmens amžiuje! Tokia pat seka buvo daromi gintaro karoliai Šventosios Narvos kultūros (Rimantienė 1979: 98–101) ir Pamarių kultūros (Rimantienė 1980: 50) gyvenvietėse.

XIX. VIETOJ PABAIGOS

Neatsargaus žmogaus padegta Klaipėda 1854 m. degė tris dienas ir tris naktis. Gaisras galutinai nušlavė viduramžių statybos likučius senamiestyje. Prie XVI a. menančių gatvių nebéra nė vieno XVI–XVII a. pastato. Praėjus keiliems dešimtmečiams po Didžiojo gaisro, industrinė standartizuota gamyba galutinai sunaikino senuosius amatus. Senosios Klaipėdos nebeatgaivinsi. Vargu ar galime tikėtis rasti senajį Klaipėdos miesto archyvą ar kitokius šaltinius, smulkiai aprašančius klaipédiečių gyvenseną prieš 750–500 metų. Kita vertus, viduramžių Klaipėdos pažinimo šaltinis dar neišsemtas. Pa-

slaptys slypi po žeme. Naršydami tarp griuvėsių ir kiemo purve, archeologai vis dar randa kadaise realius buvusio gyvenimo skutus. Iš tokio fragmentų ir bandyta sudėti šią knygą, seniai iškrikusio pasaulio atspindį.

Pateikiamo tyrinėjimo chronologiniai rėmai – viduramžiai ir naujujų laikų pradžia. XVI a. su griuvusi Ordino valstybė ir reformuota Bažnyčia nepadarė didesnės įtakos tradiciniams klaipédiečių gyvenimo būdui, amatams ir verslams. Net ir XVIII a., švietėjų epochoje, pasiūliusioje naują estetiką ir suformavusioje neigiamą požiūrį į viduramžius (Gurevičius 1989: 15–16), nesunkiai galime ižiūrėti seniasias amatų, prekybos ir kasdienio gyvenimo tradicijas. Iki pat XIX a. vidurio Klaipėdos puodžiai žiedė puodus, kurių forma beveik nepakito nuo XVII a., koklininkai rankiniu būdu formavo koklius, tiesa,

112 pav. Piliavietė ir senamiestis 2002 m. pavasarį

ne tokius jvairius, puošnus ir originalius kaip anksčiau, Klaipėdos uoste vis dar tebestovėjo buriniai laivai. XVIII a. miestą ir pilį vis dar fortifikavo modernesniais bastionais.

Senosios Ordino pilies, XVII a. paverstos tvirtovė, likimas buvo nulemtas 1762 m., išsikrausčius rusų kariuomenei, kuri buvo užėmusi Klaipėdą 1757 m. vasarą. Septynerių metų karas buvo paskutinė karinė kampanija, kurioje dalyvavo Klaipėdos pilis. Po jo tvirtovė pamažu apleista: nuo 1770 m. pradėta pardavinėti ir naikinti išorinius įtvirtinimus, vėliau išsikelta iš griūvančių senosios pilies statinių, 1843 m. jau nuvalytos Didžiojo bokšto liekanos (Sembritzki 1926: 277, 291, 337; 1902: 12), po 1872 m. nugriuvo paskutinis pilies bokštas (Žulkus, Manomaitis 1995: 36). Po 1888 m. galutinai sunaikinti dar šiokią tokią gynybinę reikšmę turėję tvirtovės įrengimai. Po Pirmojo pasaulinio karo į fosą suversta pietinė pylimų dalis (112 pav.).

Šiandien vėl atsigrėžiama veidu į sudėtingą Klaipėdos istoriją, tačiau tai, ką padarė laikas ir pikta žmonių valia, sugrąžinti nejmanoma. Mums lieka tik stengtis klijuoti laiko išsaugotas šukes, pagauti senosios Klaipėdos dvasios šešėlj.

XX. ŠALTINIAI IR LITERATŪRA

1. Santrumpas

AHUK	– Acta Historica Universitatis Klaipēdensis	Annal. Thorun – SRP. Bd. III.
AETL	– Archeologiniai ir etnografiniai tyrinėjimai Lietuvoje	Chronik Wigands von Marburg – Chronik Wigands von Marburg. SRP. Bd. II. Leipzig. 1863.
ATL	– Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje	Consignation – Pranešimas apie į Klaipėdą iplaukusių laivus. Klaipėdos Jūrų muziejus – akvariumas, 4j.143 (1–3).
DSBKA	– Deutsche Staatsbibliothek Kartographische Abteilung (Berlin)	Das Große Zinsbuch – Das Große Zinsbuch des Deutschen Ritterordens (1414–1438). Hrsg. von P. G. Thielen. Marburg, 1958.
KMLIM	– Klaipėdos Mažosios Lietuvos istorijos muziejus	Detmar – SRP. Bd. III. Leipzig, 1864.
KU IC	– Klaipėdos universitetas. Vakarų Lietuvos ir Prūsijos istorijos centras	Die aeltere Hochmeisterchronik – Die aeltere Hochmeisterchronik. SRP. Bd. III. Frankfurt am Main. (Nachdruck), 1965.
LA	– Lietuvos archeologija	Dusburgietis P. – Dusburgietis P. Prūsijos žemės kronika. Vilnius, 1985.
LKSH	– Lübecker Kolloquium zur Stadtarchäologie im Hanseraum Hrsg. von M. Gläser	Grunau S. – Preussische Chronik. Bd. III. Leipzig, 1896.
LSAK	– Lübecker Schriften zur Archäologie und Kulturgeschichte	Hermann de Wartberge. Chronicon Livoniae Hrg. E. Strehlke. Leipzig, 1863.
PRPIA (PKIA)	– Paminklų restauravimo-projektavimo instituto archyvas (Paminklų konservavimo instituto archyvas)	Herzog Albrecht – Herzog Albrecht von Preußen und das Bistum Ermland (1525–1550) – Regesten aus dem Herzoglichen Briefarchiv und den Ostpreußischen Folianten. (Bearb. von S. Hartmann). Bohlau Vrl., 1991.
SRP	– Scriptores rerum Prussicarum. Bd. I, 1861; Bd. II, 1863; Bd. III, 1866. Leipzig	Księga – Księga komturstwa Gdańskiego. Wyd. K. Cieślińska, I. Janosz-Biskupowa. Warszawa–Poznań–Toruń. 1985.
WSAG	– Wismarer Studien zur Archäologie und Geschichte	LEK – Liv-, Est- und Kurländisches Urkundenbuch, Bd. 1. Aalen (Nachdruck). 1967.
QSGDO	– Quellen und Studien zur Geschichte des Deutschen Ordens	Lietuvos istorijos šaltiniai. T. 1. Vilnius. 1958.

2. Šaltiniai

A. Rašytiniai šaltiniai

Acten Königl. – Acten der Ständetage Preussens, Königlichen Anteils. Hrsg. F. Thunert. Bd. I. Aalen (Neudruck). 1979.

Acten – Acten der Ständetage Preussens unter Herrschaft des Deutschen Ordens. Hrsg. M. Toeppen. Ed. I–III, Leipzig. 1878–1882.

Livländische Reimchronik. Hildesheim. 1993.	MT – Das Marienburger Tresslerbuch der Jahre 1399–1409. Königsberg. 1896 (Bremerhaven, 1973).
Miulerio byla – Martyno Mažvydo nacionalinės bibliotekos rankraštynas, f. 53. „Miulerio byla“.	Posilge – Johann von Posilge Chronik. SRP. Bd. III. Leipzig. 1864.
PUB – Preußisches Urkundenbuch. Politische Abteilung. Bd. 1. H. 1. Königsberg i. Pr. 1882.	Regesta historico-diplomatica – Regesta historico-diplomatica Ordinis S. Mariae Theutonicorum (Hrg. E. Joachim, W. Hubatsch) Pars I: Regesten zum Ordensbriefarchiv. Göttingen. 1973.
Schutz C. – Historia rerum Prussicarum. Eissleben, 1599.	Schutz C. – Historia rerum Prussicarum. Eissleben, 1599.

- Vita Anskarii auct. Rimberto. In: *Scriptores rerum germanicarum in usum scolarum*. Hannoverae. 1884. P. 5–79.
- Quellenbeitrag – Kaspars von Nostitz Haushaltungsbuch des Fürstentums Preussen. 1587. Ein Quellenbeitrag zur politischen und Wirtschaftsgeschichte Altpreussens. In: Aufträge des Vereins für die Geschichte von Ost und Westpreussen. Herg. Karl Lohmeyer. Leipzig. 1893.
- B. Kartografiniai ir ikonografiniai šaltiniai**
- Apie 1660 m. sudarytas Klaipėdos planas. DSBKA, Nr. 29552.
- Districtus Memeliensis – Districtus Memeliensis in Ducatu Prussiae eiusque Tractu Schalovoniae. Memeler Distrikt, 1670 und 1675. Kopija – Institut Nordostdeutsches Kulturwerk. Nordostdeutsches Archiv. Sign. P 1.1/96. Kopija – Deutsche Staatsbibliothek PK (Berlin) Sign. Nr. 11999/50. Dalinė plano kopija yra ir KMLIM. Originalas yra 216×395 cm dydžio, saugomas Getingene (Staatl. Archivlager Göttingen. B. 242. Inv. Nr. H 108/1955).
- Po 1660 m. sudarytas Klaipėdos pilies planas – DSBKA Sx29956/10.
- Šliogeris. PRPIA. F. 5. A. 5. B. 1305 – Šliogeris, V. Darbo Leningrado centriniame karinio jūrų laivyno archyve ataskaita. PRPIA. F. 5. A. 5. B. 1305.**
- Žulkus. Ataskaita. 1970–1974. – Žulkus V. 1970–1974 m. archeologinės priežiūros ataskaita. Klaipėdos kultūros paminklų apsaugos inspekcijos archyvas. B. 37A.**
- Žulkus. Ataskaitos. 1975–1981. – Žulkus V. Klaipėdos pilavietė. 1975–1981 m. archeologinių tyrimų ataskaitos. Klaipėda. PRPIA. F. 5. B. 1319, 1727, 2008, 2062, 2063, 2185, 2615, 2617, 2918.**
- Žulkus. Ataskaita. 1981. – Žulkus V. P. Cvirkos g. 33–35 Klaipėdoje. Archeologinių tyrimų ataskaita. Klaipėda. 1981. PKIA. F. 5. B. 2699.**
- Žulkus. Ataskaita. 1993 – Žulkus V. Buvusios laukinių (šv. Jokūbo) bažnyčios Klaipėdoje žvalgomųjų archeologinių tyrinėjimų ataskaita. Klaipėda. 1993. KU IC. F. A. B. 1.**
- Žulkus V. Ataskaita 1999. Klaipėdos pilavietė. 1999 m. archeologijos tyrimų ataskaita. Klaipėda. 1999. KU IC. F. A–P. B. 7.**
- Žulkus V., Brazauskas M. Ataskaita 2001. Klaipėdos pilavietė. 2000 m. archeologijos kasinėjimų ant Princo Karlo bastiono ataskaita. Klaipėda. 2001. KU IC. F. A–P. B. 8.**

3. Literatūra

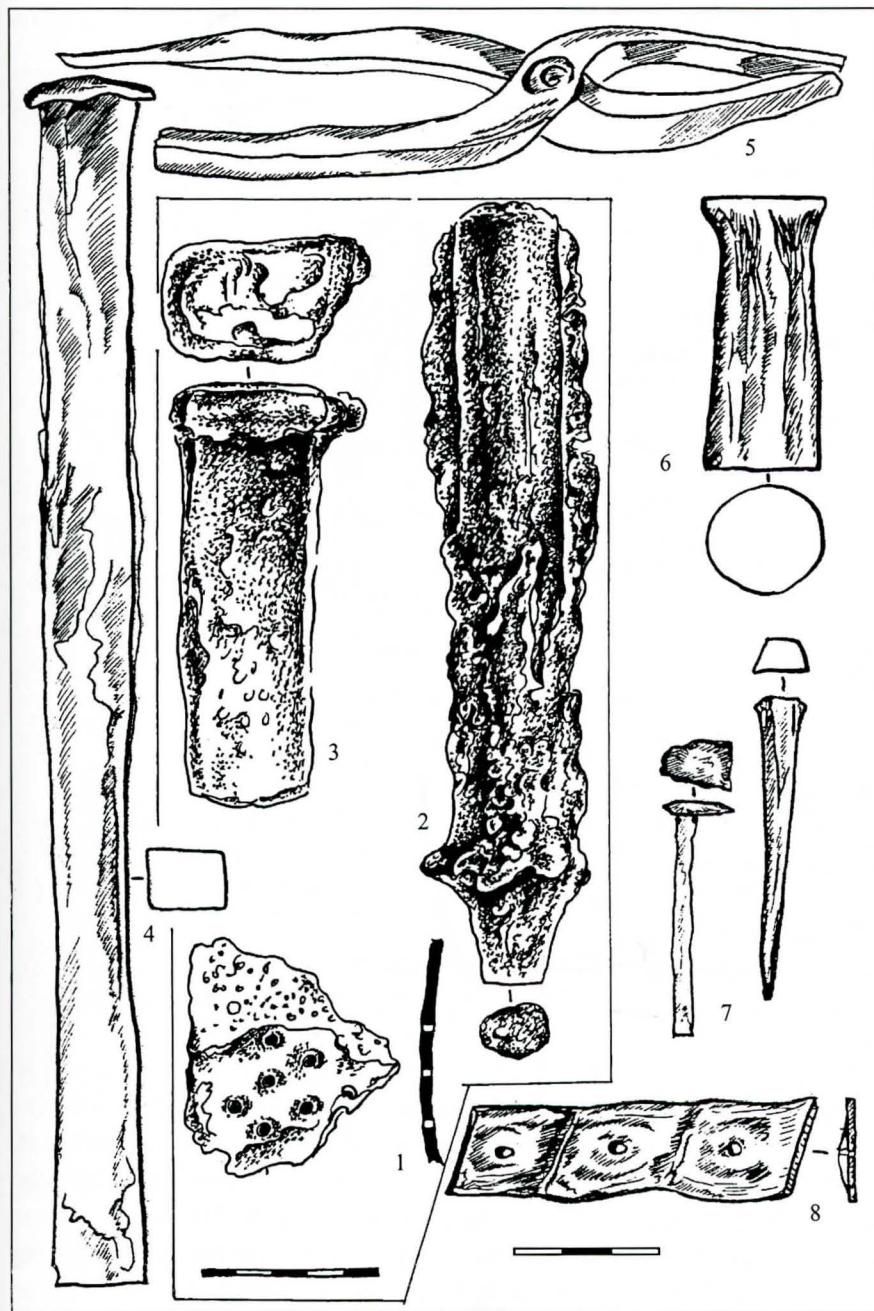
- Genys J. Ataskaita. Klaipėdos senamiesčio pirminio užstatymo ir archeologinių radinių datavimas dendrochronologiniu metodu. PKIA. F. 5. B. 18 KL.
- Sprainaitis R. Ataskaita 1991. Kavinės „Nida“ prijungimas prie miesto šiluminių tinklų (Sukilėlių gt. 4, 6, 8). Žvalgomieji archeologiniai tyrimai. III etapas. Klaipėda. MLIM AS 48. Pg. m. 7936.
- Sprainaitis R. Ataskaita. 1992. Teatro aikštės sutvarymas. PRPIA. F. 5. B. 3888.
- Sprainaitis R. Ataskaita 1994. Sklypas tarp Tomo, Vėžėjų, D. Vandens ir Pasiuntinių gatvių Klaipėdoje. Archeologiniai tyrimai III etapas. Klaipėda. MLIM AS 16. Pg. m. 7904.
- An der Kurischen 1988. – An der Kurischen Nehrung begann die Gründung der deutschen Flotte. In: *Memeler Dampfboot*. 1988 05. Nr. 5. S. 67 (be autoriaus).
- Anderson E. 1986. Early Danich Missionaries in the Baltic Countries. In: *Glinizi del christianesimo in Livonia-Lettonia*. Roma.
- Arczyński M. 1995. *Budownictwo warowne zakonu krzyżackiego w Prusach (1230–1454)*. Toruń.
- Aschmann H. 1963. Die ältesten Landschafts-, Fluß- und Ortsnamen im Memelland. In: *Memeler Dampfboot* 1963 08 20. Nr. 16. S. 214.
- Aschmann H. 1964. Die Burg Memel. In: *Memelland Kalender* 1964. Oldenburg. S. 29–32.

4.

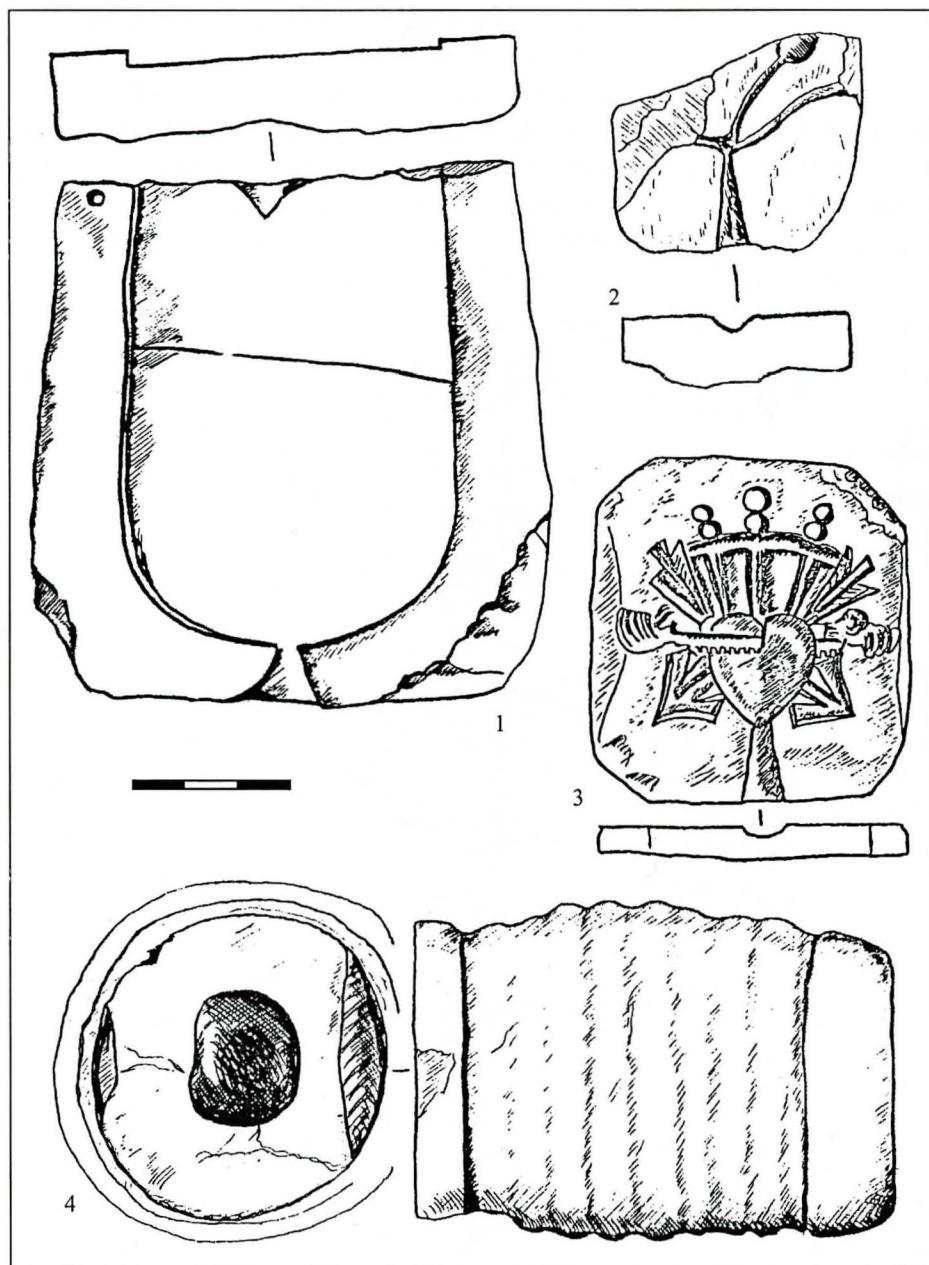
Kalvystė ir liejimas

Kalvystės ir metalų liejimo pėdsakų aptikta tyrinėjant XIV–XV a. Klaipėdos pilies priešpilio ir senojo miesto XVI a. pradžios sluoksnius. Už-

piltame XV a. griovyje, kuris, atrodo, skyrė priešpilj nuo pilies, surinkta gargažių, geležies ir vario šlako, metalo lydymo krosnelės pakuros grotelių liekanų, liejinių fragmentų, rastas tiglis, ruošinių geležinėms kniedėms, kirstukų, įrankių skylėms pramušti (109 pav.). Kitoje buvusio

109 pav. Metalų apdirbimas XIV–XV a.: 1 – krosnies grotelių liekanos; 2 – liejinys; 3, 4 – kirstukai; 5 – kalvio replės; 6 – įrankis skylėms pramušti; 7, 8 – ruošiniai geležinėms kniedėms

110 pav. Liejimo formos (1–3) ir keraminis vamzdelis orui į lydymo krosnį pūsti (4); 1–3 – XVI a.; 4 – XV a.

priešpilio vietoje rastos kalvio replės, ant priešpilio pylimo 1516–1521 m. stovėjusiame pastatėlyje buvo akmeninės liejimo formos dalis. Kalvė, buvusi Klaipėdos pilies priešpilyje, minima „apie 1400 m.“ (Nowak 1989: 161). Akmeninės liejimo formelės (joje buvo liejami apvalūs spur-

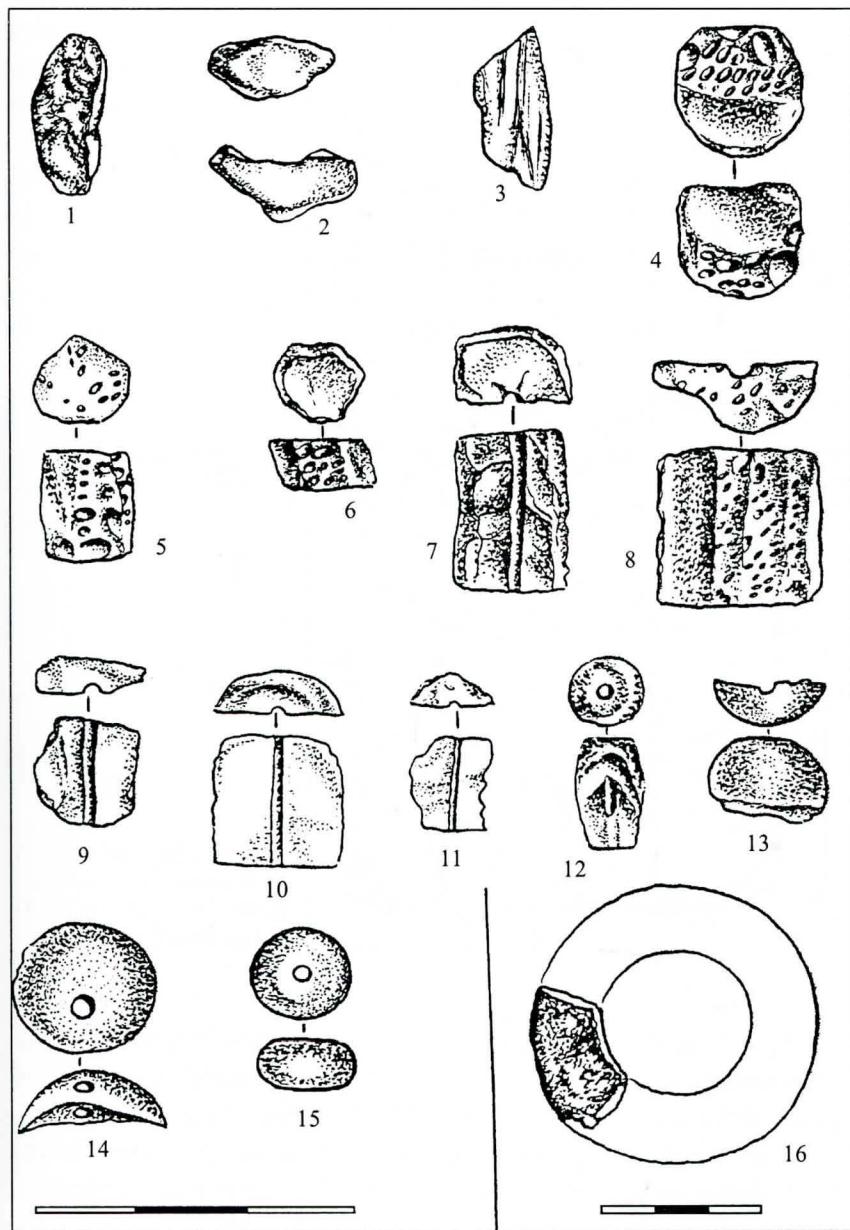
geliai) fragmentas ir viena pusė molinės sudedamos formos, skirtos „Kristaus kančios kabučiams“ (širdies, pervertos strėlėmis, durklais ir ijpjaustos pjūklu), rasta XVI a. pradžios sluoksnyje senajame mieste. Ten pat buvo ir keraminių vamzdelių orui į lydymo krosnį ar žaizdrą pūsti (110 pav.).

5.

Gintaro apdirbimas

Ordino laikais gintaro rinkimas, gaudymas vandenye ir kasimas buvo griežtai reglamentojamas. Pakrantės, kur buvo išmetama gintaro, buvo išdalytos sklypais, o gintaro gaudytojai ir rinkėjai buvo prižiūrimi kontrolie-

rių (*Strandknechte*, vėliau, *Strandreiter*). Pakrantčių gyventojai privalėjo griežtai laikytis gintaro rinkimo taisyklėmis. Net ir 1580 m., valdant Georgui Friedrichui, išilgai jūros kranto buvo pastatytos kartuvės, kuriose buvo karmi neturėjė leidimo gintaro rinkėjai (Willoweit 1969: 201, 203). Apie gintaro dirbtuvės Klaipėdoje rašytinių žinių nėra.

111 pav. Gintaro karolių gamyba XV a.
II. p.: 1–3 – žaliava; 4–12 – ruošiniai;
13, 14 – brokas; 15 – karolis; 16 –
kabutis

Archeologai teigia jas Klaipėdoje XIV–XV amžiais tikrai buvus. Gintaro dirbinių Klaipėdoje maža. Dažniau pasitaiko rasti tik gintarinių karoliukų. Galime tikrai pasakyti, jog Klaipėdoje XV a. yra buvę gintaro dirbtuviai, kuriose buvo daromi karoliai. Karolių gamybos eigą XV a. galime atsekti pagal radinius senojo miesto pakraštyje. Durpingame sluoksnyje, kuris dabar yra jau žemiau jūros vandens lygio, buvo rasta jau 40 padarytų gintaro karoliukų, 25 jų sveiki ir sugadinti pusfabrikačiai, jų 42 ruošiniai ir kelios dešimtys nedidelių neapdirbtų gintaro (žaliavos gabaliukų). Gintaro karoliukai yra rutulio, suploto rutulio, statinaitės, cilindro formos, pagaminti iš skaidraus geltono, raudono ir žvairaus drumsčio gintaro. Karoliukai 4–13,5 mm skersmens, dauguma jų 7–8 mm skersmens (Sprainaitis. Ataskaita 1991, 1992). Klaipėdoje XIV–XV a. buvo gaminami ir linzės formos gintaro karoliukai, žiedo formos kabučiai (Žulkus 1991: 40) bei, be abejo, dar kitokie mums nežinomi dirbiniai.

Tarp rastų gintaro karoliukų nėra nė vieno idealios formos gaminio, visi jie daugiau ar mažiau netaisyklingos formos. Gintaro karoliukus gaminant aiškiai nebuvo naudotasi tekinimo staklėmis. Karoliams gaminti surinkdavo nedidelius (3×1 , 5×1 , $2,3\times 1,1\times 0,5$ cm) apvalesnės formos gintariukus. Pirmiausia juos apipjaustydavo, po to apdirbdavo atskeldami siauras ir smulkias nuoskalas. Apskaldytas gintariukas būdavo daugiakampės prizmės formos – tai grubus ruošinys. Darydami cilindrinius karoliukus, ruošinio paviršių aplygindavo miniatiūriniu kalteliu (sprendžiama iš pėdsakų gintaro paviršiuje). Gamindami rutulio ir elipsės formos karoliukus, dar apskaldydavo galus, juos suapvalindavo. Taip gaminant ruošinius, dalis gintarų sutrupėdavo. Po to gręždavo 1,5–2 mm skersmens skylutes. Jos buvo gręžiamos iš vienos arba iš abiejų pusių. Tai buvo pats sudėtinės darbas, nes gręziant, atrodo, skildavo dar daugiau karoliukų, negu juos apskaldant. To-

kius ruošinius jau šlifuodavo smulkiu smėliu, su- teikdami reikiamą formą, ir gludindavo paviršių (111 pav.). Galima spėti, jog tokį kruopštų ir atidos reikalaujančių gintaro karoliukų gamybos darbą atlikdavo moterys.

Keista, bet XV a. greta tekinimo dar akivaizdžiai buvo naudojamas labai archaiška gintaro karolių gamybos technologija. Ji iš esmės išliko tokia pati, kaip ir akmens amžiuje! Tokia pat seka buvo daromi gintaro karoliai Šventosios Narvos kultūros (Rimantienė 1979: 98–101) ir Pamarių kultūros (Rimantienė 1980: 50) gyvenvietėse.

XIX. VIETOJ PABAIGOS

Neatsargaus žmogaus padegta Klaipėda 1854 m. degė tris dienas ir tris naktis. Gaisras galutinai nušlavė viduramžių statybos likučius senamiestyje. Prie XVI a. menančių gatvių nebéra né vieno XVI–XVII a. pastato. Praėjus keiliems dešimtmečiams po Didžiojo gaisro, industrinė standartizuota gamyba galutinai sunaikino senuosius amatus. Senosios Klaipėdos nebeatgaivinsi. Vargu ar galime tikėtis rasti senajį Klaipėdos miesto archyvą ar kitokius šaltinius, smulkiai aprašančius klaipédiečių gyvenseną prieš 750–500 metų. Kita vertus, viduramžių Klaipėdos pažinimo šaltinis dar neišsemtas. Pa-

slaptys slypi po žeme. Naršydami tarp griuvėsių ir kiemo purve, archeologai vis dar randa kadaise realius buvusio gyvenimo skutus. Iš tokų fragmentų ir bandyta sudėti šią knygą, seniai iškrikusio pasaulio atspindį.

Pateikiamo tyrinėjimo chronologiniai rémai – viduramžiai ir naujuju laikų pradžia. XVI a. su griuvusi Ordino valstybė ir reformuota Bažnyčia nepadarė didesnės įtakos tradiciniams klaipédiečių gyvenimo būdui, amatams ir verslams. Net ir XVIII a., švietėjų epochoje, pasiūliusioje naują estetiką ir suformavusioje neigiamą požiūrį į viduramžius (Gurevičius 1989: 15–16), nesunkiai galime įžiūrėti seniasias amatų, prekybos ir kasdienio gyvenimo tradicijas. Iki pat XIX a. vidurio Klaipėdos puodžiai žiedė puodus, kurių forma beveik nepakito nuo XVII a., koklininkai rankiniu būdu formavo koklius, tiesa,

112 pav. Piliavietė ir senamiestis 2002 m. pavasarį

ne tokius jvairius, puošnus ir originalius kaip anksčiau, Klaipėdos uoste vis dar tebestovėjo buriniai laivai. XVIII a. miestą ir pilį vis dar fortifikavo modernesniais bastionais.

Senosios Ordino pilies, XVII a. paverstos tvirtovė, likimas buvo nulemtas 1762 m., išsikrausčius rusų kariuomenei, kuri buvo užėmusi Klaipėdą 1757 m. vasarą. Septynerių metų karas buvo paskutinė karinė kampanija, kurioje dalyvavo Klaipėdos pilis. Po jo tvirtovė pamažu apleista: nuo 1770 m. pradėta pardavinėti ir naikinti išorinius įtvirtinimus, vėliau išsikelta iš griūvančių senosios pilies statinių, 1843 m. jau nuvalytos Didžiojo bokšto liekanos (Sembritzki 1926: 277, 291, 337; 1902: 12), po 1872 m. nugriuvo paskutinis pilies bokštas (Žulkus, Manomaitis 1995: 36). Po 1888 m. galutinai sunaikinti dar šiokią tokią gynybinę reikšmę turėjė tvirtovės įrengimai. Po Pirmojo pasaulinio karo į fosą suversta pietinė pylimų dalis (112 pav.).

Šiandien vėl atsigréžiama veidu į sudėtingą Klaipėdos istoriją, tačiau tai, ką padarė laikas ir pikta žmonių valia, sugrąžinti neįmanoma. Mums lieka tik stengtis klijuoti laiko išsaugotas šukes, pagauti senosios Klaipėdos dvasios šešėlj.

XX. ŠALTINIAI IR LITERATŪRA

1. Santrumpos

AHUK	<ul style="list-style-type: none"> - Acta Historika Universitatis Klaipėdensis 	<p>Das Große Zinsbuch – Das Große Zinsbuch des Deutschen Ritterordens (1414–1438). Hrsg. von P. G. Thielen. Marburg, 1958.</p>
AETL	<ul style="list-style-type: none"> - Archeologiniai ir etnografiniai tyrinėjimai Lietuvoje 	<p>Detmar – SRP. Bd. III. Leipzig, 1864.</p>
ATL	<ul style="list-style-type: none"> - Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 	<p>Die aeltere Hochmeisterchronik – Die aeltere Hochmeisterchronik. SRP. Bd. III. Frankfurt am Main. (Nachdruck), 1965.</p>
DSBKA	<ul style="list-style-type: none"> - Deutsche Staatsbibliothek Kartographische Abteilung (Berlin) 	<p>Dusburgietis P. – Dusburgietis P. Prūsijos žemės kroika. Vilnius, 1985.</p>
KMLIM	<ul style="list-style-type: none"> - Klaipėdos Mažosios Lietuvos istorijos muziejus 	<p>Grunau S. – Preussische Chronik. Bd. III. Leipzig, 1896.</p>
KU IC	<ul style="list-style-type: none"> - Klaipėdos universitetas. Vakarų Lietuvos ir Prūsijos istorijos centras 	<p>Hermann de Wartberge. Chronicum Livoniae Hrg. E. Strehlke. Leipzig, 1863.</p>
LA	<ul style="list-style-type: none"> - Lietuvos archeologija 	<p>Herzog Albrecht – Herzog Albrecht von Preußen und das Bistum Ermland (1525–1550) – Regesten aus dem Herzoglichen Briefarchiv und den Ostpreußischen Folianten. (Bearb. von S. Hartmann). Bohlau Vrl., 1991.</p>
LKSH	<ul style="list-style-type: none"> - Lübecker Kolloquium zur Stadtarchäologie im Hanseraum Hrsg. von M. Gläser 	<p>Księga – Księga komturstwa Gdańskiego. Wyd. K. Ciecielska, I. Janosz-Biskupowa. Warszawa–Poznań–Toruń. 1985.</p>
LSAK	<ul style="list-style-type: none"> - Lübecker Schriften zur Archäologie und Kulturgeschichte 	<p>LEK – Liv-, Est- und Kurländisches Urkundenbuch, Bd. 1. Aalen (Nachdruck). 1967.</p>
PRPIA (PKIA)	<ul style="list-style-type: none"> - Paminklų restauravimo-projektavimo instituto archyvas (Paminklų konservavimo instituto archyvas) 	<p>Lietuvos istorijos šaltiniai. T. 1. Vilnius. 1958.</p>
SRP	<ul style="list-style-type: none"> - Scriptores rerum Prussicarum. Bd. I, 1861; Bd. II, 1863; Bd. III, 1866. Leipzig 	<p>Livländische Reimchronik. Hildesheim. 1993.</p>
WSAG	<ul style="list-style-type: none"> - Wismarer Studien zur Archäologie und Geschichte 	<p>MT – Das Marienburger Tresslerbuch der Jahre 1399–1409. Königsberg. 1896 (Bremerhaven, 1973).</p>
QSGDO	<ul style="list-style-type: none"> - Quellen und Studien zur Geschichte des Deutschen Ordens 	<p>Miulerio byla – Martyno Mažvydo nacionalinės biblio-</p>

2. Šaltiniai

A. Rašytiniai šaltiniai

Acten Königl. – Acten der Ständetage Preussens,
Königlichen Anteils. Hrsg. F. Thunert. Bd. I. Aalen
(Neudruck). 1979.

Acten – Acten der Ständetage Preussens unter Herrschaft
des Deutschen Ordens. Hrsg. M. Toeppen. Ed. I–
III, Leipzig, 1878–1882.

Annal. Thorun – SRP. Bd. III.

Chronik Wigands von Marburg – Chronik Wigands von Marburg. SRP. Bd. II. Leipzig. 1863.

Consignation – Pranešimas apie į Klaipėdą iplaukusių laivus. Klaipėdos Jūrų muziejus – akvariumas, 4j.143 (1–3).

Das Große Zinsbuch – Das Große Zinsbuch des Deutschen Ritterordens (1414–1438). Hrsg. von P. G. Thielen. Marburg, 1958.

Detmar – SRP. Bd. III. Leipzig, 1864.

Die aeltere Hochmeisterchronik – Die aeltere Hochmeisterchronik. SRP. Bd. III. Frankfurt am Main. (Nachdruck), 1965.

Dusburgietis P. – Dusburgietis P. Prūsijos žemės kronika. Vilnius, 1985.

Grunau S. – Preussische Chronik. Bd. III. Leipzig, 1896.

Hermann de Wartberge. Chronicon Livoniae Hrg. E. Strehlke. Leipzig, 1863.

Herzog Albrecht – Herzog Albrecht von Preußen und das Bistum Ermland (1525–1550) – Regesten aus dem Herzoglichen Briefarchiv und den Ostpreußischen Folianten. (Bearb. von S. Hartmann). Bohlau Vrl., 1991.

Księga – Księga komturstwa Gdańskiego. Wyd. K. Cieślińska, I. Janosz-Biskupowa. Warszawa–Poznań–Toruń. 1985.

LEK – Liv-, Est- und Kurländisches Urkundenbuch, Bd. 1. Aalen (Nachdruck). 1967.

Lietuvos istorijos šaltiniai. T. 1. Vilnius. 1958.

Livländische Reimchronik. Hildesheim. 1993.

MT – Das Marienburger Tresslerbuch der Jahre 1399–1409. Königsberg. 1896 (Bremerhaven, 1973).

Miulerio byla – Martyno Mažvydo nacionalinės bibliotekos rankraštynas, f. 53. „Miulerio byla“.

Posilge – Johann von Posilge Chronik. SRP. Bd. III. Leipzig. 1864.

PUB – Preußisches Urkundenbuch. Politische Abteilung. Bd. 1. H. 1. Königsberg i. Pr. 1882.

Regesta historico-diplomatica – Regesta historico-diplomatica Ordinis S. Mariae Theutonicorum (Hrg. E. Joachim, W. Hubatsch) Pars I: Regesten zum Ordensbriefarchiv. Göttingen. 1973.

Schutz C. – Historia rerum Prussicarum. Eissleben,

- Vita Anskarii auct. Rimberto. In: *Scriptores rerum germanicarum in usum scolarum*. Hannoverae. 1884. P. 5–79.
- Quellenbeitrag – Kaspars von Nostitz Haushaltungsbuch des Fürstentums Preussen. 1587. Ein Quellenbeitrag zur politischen und Wirtschaftsgeschichte Altpreussens. In: *Aufträge des Vereins für die Geschichte von Ost und Westpreussen*. Herg. Karl Lohmeyer. Leipzig. 1893.
- Šliogeris. PRPIA. F. 5. A. 5. B. 1305 – Šliogeris, V. Darbo Leningrado centriniame karinio jūrų laivyno archyve ataskaita. PRPIA. F. 5. A. 5. B. 1305.
- Žulkus. Ataskaita. 1970–1974. – Žulkus V. 1970–1974 m. archeologinės priežiūros ataskaita. Klaipėdos kultūros paminklų apsaugos inspekcijos archyvas. B. 37A.
- Žulkus. Ataskaitos. 1975–1981. – Žulkus V. Klaipėdos piliavietė. 1975–1981 m. archeologinių tyrimų ataskaitos. Klaipėda. PRPIA. F. 5. B. 1319, 1727, 2008, 2062, 2063, 2185, 2615, 2617, 2918.
- Žulkus. Ataskaita. 1981. – Žulkus V. P. Cvirkos g. 33–35 Klaipėdoje. Archeologinių tyrimų ataskaita. Klaipėda. 1981. PKIA. F. 5. B. 2699.
- Žulkus. Ataskaita. 1993 – Žulkus V. Buvusios laukinių (šv. Jokūbo) bažnyčios Klaipėdoje žvalgomųjų archeologinių tyrinėjimų ataskaita. Klaipėda. 1993. KU IC. F. A. B. 1.
- Žulkus V. Ataskaita 1999. Klaipėdos piliavietė. 1999 m. archeologijos tyrimų ataskaita. Klaipėda. 1999. KU IC. F. A–P. B. 7.
- Žulkus V., Brazauskas M. Ataskaita 2001. Klaipėdos piliavietė. 2000 m. archeologijos kasinėjimų ant Princo Karlo bastiono ataskaita. Klaipėda. 2001. KU IC. F. A–P. B. 8.

3. Literatūra

C. Archeologijos tyrimų ataskaitos

- Genys J. Ataskaita. Klaipėdos senamiesčio pirminio užstatymo ir archeologinių radinių datavimas dendrochronologiniu metodu. PKIA. F. 5. B. 18 KL.
- Sprainaitis R. Ataskaita 1991. Kavinės „Nida“ prijungimas prie miesto šiluminės tinklų (Sukilėlių gt. 4, 6, 8). Žvalgomieji archeologiniai tyrimai. III etapas. Klaipėda. MLIM AS 48. Pg. m. 7936.
- Sprainaitis R. Ataskaita. 1992. Teatro aikštės sutvarkymas. PRPIA. F. 5. B. 3888.
- Sprainaitis R. Ataskaita 1994. Sklypas tarp Tomo, Vėžėjų, D. Vandens ir Pasiuntinių gatvių Klaipėdoje. Archeologiniai tyrimai III etapas. Klaipėda. MLIM AS 16. Pg. m. 7904.

An der Kurischen 1988. – An der Kurischen Nehrung begann die Gründung der deutschen Flotte. In: *Memeler Dampfboot*. 1988 05. Nr. 5. S. 67 (be autoriaus).

Anderson E. 1986. Early Danish Missionaries in the Baltic Countries. In: *Glinizi del christianesimo in Livonia-Lettonia*. Roma.

Arczyński M. 1995. *Budownictwo warowne zakonu krzyżackiego w Prusach (1230–1454)*. Toruń.

Aschmann H. 1963. Die ältesten Landschafts-, Fluß- und Ortsnamen im Memelland. In: *Memeler Dampfboot* 1963 08 20. Nr. 16. S. 214.

Aschmann H. 1964. Die Burg Memel. In: *Memelland Kalender* 1964. Oldenburg. S. 29–32.

Fensterglasscherben sind zahlreich in den Kulturschichten des 17. Jh.. Einfaches Glas wurde in kleinteilig aufgeteilte Holzfensterrahmen eingesetzt. Die Fenster in den Häusern der reicheren Stadtbewohner bestanden im 16.-17. Jh. aus bleigerahmtem grünlichen Glas in dreieckigen, rhombenförmigen oder rechteckigen Formen. Rahmen und Scheiben wurden mit Eisenstangen im Fensterstock befestigt.

2.

Der Ofen –Zierde der Interieurs

Es wurden Spuren von verschiedenen Ofenkonstruktion gefunden. Ein Ofen stand 1516-1521 auf dem Verteidigungswall. Die Kammer war dreiböig gedeckt. Die Konstruktion ist typisch für Warmluftheizung, aber den Ofen kann man als Kachelofen bezeichnen (Abb. 46).

Das reiche archäologische Material zeigt unzweifelhaft, dass die Wohnhäuser in Memel ab dem 15. Jh. mit Kachelöfen geheizt wurden (Abb. 47-50).

3.

Bekleidung

Es wurden nur wenige Bekleidungsstücke gefunden. Auf Renaissancekacheln sind geschmückte Damen, Kavaliere und Soldaten dargestellt (Abb. 51, 52).

Zuhause wurde gesponnen und gewebt. In Burg und Stadt wurden Spindeln aus Knochen, Stein und Ton gefunden. Knöpfe aus Knochen fertigten die Memeler im 16.-17. Jh. ebenfalls vor Ort (Abb. 53, 54).

Am meisten erzählen Sohlen über die Schuhmoden im 16.-17. Jh.: spitze, ovale und gerade Spitzen. Es wurden Überreste von großen hohen Stiefeln, Halbschuhen, Kinder-

schuhen, Schmuckfrauenschuhen des 17. Jh. gefunden (Abb. 55, 56).

Kleider und Schuhe band und schmückte man mit verschiedenen Schnällchen (Abb. 57).

4.

Speisen und ihre Herstellung

Die alten Memeler waren keine Vegetarier. In paläozoologisch erforschtem Ausgrabungsmaterial wurden Knochen von Wildschweinen, Elchen, Hirschen, Auerochsen (wilden Stieren), Seehunden (Knochen von Meersäugern), Bibern, Bären, Hasen, Katzen und Hunden gefunden. Fisch bildete einen großen und wichtigen Teil der Nahrung.

Die Bewohner von Burg und Stadt nutzten im 14.-17. Jh. noch häufig zum Mahlen ihres Korns Handmühlen.

Im Vergleich zu anderen Städten gibt es bis zum 18. Jh. bemerkenswert wenige Tischglaserzeugnisse zu finden. Zu Tisch reichte man in glasierten Töpfen, Pfannen, Krügen und Krügchen, Schalen. Teller waren sowohl Tischgeschirr als auch Schmuck, besonders die "importierten". Töpfe und Schalen wurden mit tönernen Deckeln abgedeckt. Fisch briet man in speziellen Pfannen.

Man beleuchtete mit tönernen Öllampen oder Kerzen die in mit verschiedenenförmige Kerzenständer aus Keramik gestellt wurden. Holzgeschirr und –besteck wurde von den Memelern im 16.-17. Jh. benutzt. In den Altstadtkulturschichten des 17. Jh. findet man häufig Tischmessergriffe. Gabeln waren zu jener Zeit noch eine Seltenheit (Abb. 58-66).

5.

Toilette und Hygiene

Für die Toilette benutzten die Damen schon Kosmetik. Verschiedene Salben wurden in

kleinen Glasfläschchen aufbewahrt (Abb. 67). Seltener wurden Scheren benutzt. Sie sahen fast so wie die heutigen. Die in Memel gefundenen doppelten Knochen- und Holzkämme aus den 14.-17. Jh. sind recht einfach (Abb. 68).

In der Vorburg der Memelburg gab es an der Stelle eines kleinen, nach 1360 errichteten Holzhauses viel bearbeitetes Horn und Knochen, gefunden wurden viele Vor- und Halbfabrikate. In dieser Werkstatt könnten im 14. Jh. Kämme hergestellt worden sein.

6. Schreiben. Stile

Schreibutensilien wurden in Memel selten gefunden, nur einige Stile – Schreibstäbe auf gewachsenen Tafeln. Sie wurden auf das 16.-17. Jh. datiert.

Menschen von nobler Abstammung oder mit Reichtum hatten persönliche Siegel, um Briefe oder Dokumente zu bestätigen. Solch ein Siegel aus Mitte / zweiten Hälfte 16. Jh. wurde neben den Überresten einer Brücke gefunden (Abb. 69).

7. Spiele und Vergnügungen

In der Vorburg wurde ein verziertes Spielstein aus Horn gefunden. Man fand zwei kleine Murmeln in der Burg. Alle Funde wurde auf 14.-15. Jh. datiert. Ein bearbeitetes Rehhorn aus der Burg (ebenfalls 14.-15. Jh.). könnte man für eine Schachfigur halten. In den Schichten des 16.-17. Jh. trifft man auch Kinderspardosen. (Abb. 70-71).

8. Bewaffnung

Waffen wurden bei Ausgrabungen sowohl in der Burgstätte als auch in der Stadt selten

gefunden. Eine Ausnahme bilden Armbrust- und Pfeil-, Lanzen- und Speerspitzen. Interessant ist eine verzierte Ritterstreitaxt. Aus den Schichten 16.-17. Jh. wurden in Burg und Stadt viele Feuersteine von Schusswaffen und Pistolen aufgesammelt (Abb. 72-75).

XV. SCHIFFFAHRT

Während der windigen Jahreszeit stellte das flache Meer mit seinem hohen Wellengang eine große Gefahr für Schiffe dar. Die Wellen eröffnen mitunter die Überreste von vor einigen Jh. gestrandeten Schiffen, nach stärkeren Unwettern kann man ihre „Schätze“ finden. Am Strand von Mellneragen (Melnragē) wurden schwedische Taler-Stücke (Klipa), ein versilberter Schmuckkrug (17. Jh.), Kupferkessel u. a. gefunden (Abb. 76-78).

Piraterie oder Räuberei auf dem Meer war ein einträgliches Geschäft. 1525 wurde der Komtur von Memel angeklagt, zusammen mit dem Gotländer Severin Norby in Memel eine Räuberburg einrichten zu wollen.

XVI. SCHIFFBAU

Bei archäologischen Ausgrabungen an der Alten Dange wurde eine hölzerne Konstruktion gefunden, die als Schiffsbaustelle identifiziert wurde (Abb. 79). Hier konnte man bis zu 20 m lange Schiffe bauen. Der kulturelle Horizont der Schiffsbaustelle wurde mittels der dendrochronologischen Methode auf um 1519 datiert. Ab 1540 wurde das Grundstück nicht mehr für den Schiffbau genutzt. Die älteste schriftliche Kunde über Schiffbau in Memel stammt von 1517.

XVII. FISCHFANG

Auf Haff und Meer wurde auf Booten gefischt, die mit allem notwendigen Werkzeug ausgestattet waren. Häufigste Fundstücke, die von Fischfang zeugen, sind tönerne Netzgewichte. Die Schwimmer für die Netze fertigte man im 15. Jh. aus Kiefernrinde. Sie waren rund, quadratisch oder lang gezogen. Dorsch und Aal fing man mit Haken (Abb. 80, 81).

XVIII. HANDEL UND HANDWERK

Die Handwerker in Memel entwickelten sich lange anders als in anderen Mittelalterstädten. Einige Jahrzehnte nach Stadtgründung befand sich das Handwerk immer noch auf Anfangsniveau.

1. Töpferei

Die Töpfer in der Ordensgründung Memel übernahmen keine lokalen Traditionen. Töpfer, die von anderenorts kamen, brachten die in den deutschen Städten entwickelten Töpfereitechniken mit. In den Burgkulturschichten 14.-15. Jh. wurden viele Scherben von rheinländischem Steingutgeschirr gefunden. Ende 16./Anf. 17. Jh. wurde das Steingut reich dekoriert. Im 17. Jh. verbreitete sich die Verzierung von Tischgeschirr, vor allem von Tellern und Schalen. Die Verzierungen wurden deutlich von Niederländischen und Deutschen Majolika und Fayencen beeinflusst (Abb. 82-93).

2. "Holländische" Tonpfeifen

Im 17. Jh. tauchten "holländische Pfeifen" aus Kaolin-Ton auf. In Memel wurden rund Hundert Pfeifenköpfe gefunden. Die Pfeifen wurden am Kopf, am Schaft, an der Seite oder auch in der Seite oder am Ende markiert (Abb. 94).

3. Backsteine und Dachziegel

Im 18. Jh. brachte man in großen Mengen per Schiff Backsteine und Dachziegel herbei. Anhand der Herstellungsmarken, die sich auf den "holländischen" Dachziegeln im 17. Jh. befanden, kamen Dachziegeln aus verschiedenen anderen Städten, die Mehrheit aus Lübeck (Abb. 95)

4. Ofenkacheln

Die ältesten Bruchstücke von Topfkacheln gehören in die zweiten Hälften 14. Jh. Ab Anfang 16. Jh. wurden Topf- und Napfkacheln in der Mitte verziert. Fragmente zeigen deutlich die Evolution der Topfkachelformen und wie sie zu flachen Kacheln wurden (Abb. 96, 97).

Im 15.-17. Jh. wurden viele verschiedenartige verzierte Flachkacheln in verschiedenen Formaten benutzt. Die Themen der Ofenkacheln sind religiösen und weltlichen Inhalts; das Ornament ist pflanzlich oder geometrisch, zumeist Relief. (Abb. 98-107).

Der wichtigste Beweis, dass Kacheln vor Ort hergestellt wurden, sind die Fragmente von 10 Matrizen zur Kachelherstellung (Abb. 108).

5. Schmiedekunst und Metallguss

Zeugnis von Schmiede und Metallguss legen Funde in Vorburg und in Altstadtschichten ab: Es fanden sich Schmiedefeuерreste, Eisen- und Kupferschlacke, das Bronzegitter eines Gussofens, Fragmente von Bronzegüssen, Tiegel, Schmiedezangen, Vorarbeiten für Eisennieten, Meißel, sowie Werkzeuge zum Lochschlagen, Gussformen (Abb. 109, 110).

6. Bernsteinbearbeitung

Im 15. Jh. gab es Bernsteinwerkstätten, in denen Perlen hergestellt wurden. Den Bernsteinperlenherstellungsprozess in jener Zeit können wir anhand von Fundstücken am Rand der Altstadt verfolgen (Abb. 111).

XIX. STATT EINES SCHLUSSWORTES

Das Alte Memel / Klaipėda kann nicht wieder belebt werden. Es ist zweifelhaft, ob wir noch das alte Memeler Stadtarchiv wiederfinden oder andere Quellen, die uns im Detail die Lebensweise der Memeler vor 750-500 Jahren beschreiben könnten. Geheimnisse verstecken sich unter der Erde. Beim Wühlen in Ruinen und Hofdreck finden die Archäologen immer noch Bruchstücke des wirklichen, vergangenen Lebens der alten Memeler. Aus solchen Fragmenten wurde auch versucht, dieses Buch zusammenzusetzen, in dem sich eine vor langem untergegangene Welt widerspiegelt.

*Aus dem Litauischen von
FRANK WURFT*

ASMENVARDŽIŲ RODYKLĖ

- Adamas von Bremenas 64
Albrechtas, *kunigaikštis* 41, 107
Albrechtas von Brandenburgas-Ansbachas 62
Anderson E. 64
Arszyński M. 34
Aschmann H. 10, 19
- Baczko L. 23, 33, 40
Barnycz-Gupieniec R. 61
Behm H.-U 119
Bertašius M. 19, 84
Bielenstein A. 13
Bilskienė R. 91
Bitvinskas T. T. 11
Blesse E. 12
Bliujienė A. 17
Boetticher A. 9, 17, 21, 28, 42, 64
Borchert F. 10, 20, 29, 32, 36, 40, 41, 42
Brabandt J. 113, 117
Brandenburg H. 113, 117
Braunschweigas von E. 105
Brazauskas M. 11, 24, 30, 32, 37, 40, 46, 50, 71, 91, 107
Brukshtus V. I. 11
Brunniger S. 108
Buchholz R. 98, 118
Buchhop-Kolbow U. 113, 117
Buško C. 84
Būga K. 12, 14
Burchard 65
- Catarina S. 103
Cēbere D. 12
Christburgo komtūras 34
Clasen C. H. 9, 23
Conrad von Walenrod 29
- Dakanis B. 11
Dąbrowska M. 124
Daugnora L. 91
Demereckas K. 19, 104, 127
- Denissen S. 91
Detlefsen R. 61
Dietrich von Schönberg, *Klaipėdos komtūras* 40
Dombrowskis S. 8, 67, 69
Drohotius Claudius 43
Dumitrache M. 83, 91
Dusburgietis P. 21
- Eberhardas von Seyne 20
Ebertas Philippas 108
Edmundas von Werdas (Wörth) 64
Ekdahlas S. 25
Elertienė B. 10
Engel C. 12
Entwurf 44
Erichas von Braunschweigas, *Klaipėdos komtūras* 40
Ericsson I. 28
Ernemordusas, *Kuršo vyskupas* 64
Ervynck A. 87, 96
Ewe H. 27
- Falk A. 77, 82, 98
Feiler A. 77, 112, 113
Fellensteyn N. (Niklaus Felenstein, Niclaus Felle) 33, 34, 36
Fenske Jochimas 103
Fichtner K. 81
Forsteuter 106, 119
Forstreuter K. 7, 9, 22, 27, 29, 34, 43, 62, 64–67, 69
Frahme Franzas 105
Frankas 40
Friedrichas A. 75
Friedrichas Georgas 131
Frydrichas, *princas* 37, 40, 44, 71
Frydrichas Vilhelmas 44
Fuchsas Hannsas Philipsas 43
- Gabrielis von Aechas 41
Gause 20
Genys J. 9–11, 17, 24, 46, 50, 57, 58, 76, 85, 86, 90, 120, 124, 128
Geyskens L. 117
Gläser M. 10, 57, 97
Göbels K. 112

- Gorski K. 12
 Gralow K.-D. 77, 98
 Groth A. 61, 103, 105, 106, 111, 119
 Guerquin B. 23, 36, 42
 Gurevičius A. 133
- H**allis T. 10
 Hammel R. 77
 Hartknoch Ch. 8, 21, 66, 68, 69
 Heinrichas, *vyskupas* 20, 73
 Henschke H. 86
 Hermannus, *vyskupas* 64
 Herzog J.-W. 82
 Heym W. 28
 Holl I. 124
 Holst von N. 29
 Hoppe K.-D. 77, 98
 Hoppner Hermann, *Liubeko škiperis* 64
 Horschik J. 113
- J**acobsenas Janas 107
 Jähnig B. 10, 19, 23, 29, 62, 64, 65, 66, 67, 69, 79
 Jakštas J. 38
 Jakobsonas Janas 107
 Jarockis R. 16
 Jogaila 37, 38
 Jonas Evangelistas Šv. 66
- K**aždailis A. 8
 Karlas, *princas* 44
 Karolis XI 104
 Kasparas von Nostitzas 75
 Kavan J. 97
 Kirsch E. 117
 Kitkauskas N. 81
 Kleeman O. 19
 Klimas P. 38
 Klimka L. 13, 16
 Klockner K. 58, 61
 Kola A. 98
 Kolumbas K. 118
 Krahe F. W. 28
- L**a Baume W. 12
 Lafrenz J. 67
- Liebgott 112
 Liudvikas, *princas* 44
 Lückerath C. A. 34
 Lüdecke T. 97
 Lukšė V. 104
- M**argarita Šv. 62
 Mažeika R. 19
 Mäesalu A. 84
 Manomaitis S. 9, 32, 41, 134
 Matthes E. 25
 Merkevičius A. 16
 Methner A. 29
 Meyer 63
 Michelbertas M. 12
 Mickevičius K. 25
 Miškinis A. 10, 22, 23, 64, 66
 Mikłaszewicz D. 118
 Mindaugas 7
 Mirkowska I. 69
 Miškinis A. 8
 Molaug P. 97
 Mugurėvičs Ė. 12, 20, 64
 Müller U. 37, 98
- N**arbutas 14
 Naronskis J. 8, 68–69
 Narūnavičius-Naronskis 9
 Nawrolska G. 113
 Neitmann K. 29
 Neu H. 25, 26, 27
 Nicotas Jeanas 118
 Norby S. 105
 Nowak Z. H. 28, 29, 130
 Nyberg T. 64
- O**ost T. 118
 Ose I. 61, 124
 Ottenbreit D. 96
 Ozere 12
- P**aleckis E. 83, 91
 Paulius von Rusdorfas 34
 Penczas G. 124
 Persson J. 97

- Petrulienė A. 17
 Piekalski J. 57
 Pinkus S. 81
 Plauderis Bruno 103
 Polak Z. 96
 Putkameris Josua 43
 Putrius J. 104
- R**adacki Z. 28
 Rameris, žr. *Romeris*
 Raulinaitis A. 9, 17, 28
 Reimer G. 9, 43, 44, 62, 64, 66, 79
 Reisnert A. 57, 119
 Reygin 14
 Rębkowski M. 96
 Rickevičius G. 98, 99
 Rickevičiūtė K. 17
 Rimantienė R. 132
 Rimbert 12, 14
 Rimša E. 25–27, 65, 97
 Ring E. 124
 Roerdansz J. 22, 40, 71, 93, 105, 116, 118, 119
 Romeris Ch. 41
- S**alys A. 16
 Sangershausen Anno von 72
 Saweyde 14
 Sawyer P. 93
 Schäfer H. 57
 Scheftel M. 60, 61
 Schmidt B. 9, 32, 36, 37
 Schofield J. 57
 Schulte Matthias 105
 Schulz C. 98
 Sebastijonas Šv. 62
 Sembritzki J. 9, 10, 13, 22, 23, 25, 27, 33, 34, 39,
 40, 43–48, 53, 61, 62, 64, 66, 67, 69, 70, 72,
 73, 75, 76, 79, 105, 107, 108, 128, 134
 Semrau A. 9, 20, 28, 29, 33, 34, 41, 43, 61, 63,
 64, 74, 75
 Smolarek P. 103
 Sprainaitis R. 24, 50, 71, 101, 107, 113, 118, 132
 Springmann M.-J. 102
 Stobas H. 37, 65
 Stoob H. 22, 64, 66, 67
- Stradiņš J. 12
 Strakauskaitė N. 79
 Strazdas A. 91
 Strēle I. 96
 Sture S. 102
 Svenas Estridsenas, *karalius* 64
- Š**akinytė I. 116
 Šimkus S. 53
 Šliogeris V. 8, 40, 71, 72
 Švitrigaila 78
 Świechowska A. 85
- T**tatoris J. 9–11, 58, 60, 66, 75, 76, 78, 97
 Tautavičius A. 11, 12, 13, 21, 28, 37, 81
 Tilko S. 96
 Toeppen M. 13, 21
 Töpper 111
 Torbus T. 11, 20, 28, 29, 32, 34, 36
 Tuulse A. 35
 Twachtman-Schlichter A. 120
 Twertikine 14
- U**lbrich A. 41
 Urbanavičienė S. 17
- V**aškevičiūtė I. 17
 Vaitkuskienė L. 12
 Vanagas A. 19, 74
 Veeckman J. 87, 96, 98
 Velthune 14
 Vijupas Armandas 65
 Voigt J. 21
 Voit P. 124
 Volkaitė-Kulikauskienė 13
 Von zur Mühlen B. 19
 Vonte Johannas 108
 Vytautas 37, 38
- W**ahlis Danielis 103
 Walcher-Molthein A. 115
 Weise J. 40, 41, 105
 Wenskus R. 20, 53
 Wenzelis von Fladicheimas 62
 Wietrzichowski F. 112

Wilke G. 98
Willowait G. 10, 19, 20, 24–27, 37, 41, 46, 48,
61, 66, 74, 78, 91, 102, 104, 105, 107–109,
111, 131
Winrich von Kniprode, *didysis magistras* 29, 37,
53, 97
Wunder H. 34, 61, 74
Wywrot-Wyszkowska B. 96

Zabiela G. 13, 16
Zajęczkowski S. 13, 14
Zemzaris J. 108
Zurkalowski E. 9, 22, 23, 29, 34, 41, 45–48, 64,
66, 69, 87
Zweck A. 66

Žalkauskas V. 9
Žalnieriūs 84
Žilberas de Lanua (Guillebert de Lanoy) 78
Žulkienė R. 9
Žulkus V. 8–11, 12–14, 16–17, 19, 21–24, 32,
34–37, 40, 41, 43, 45–48, 50, 52–54, 58,
60, 62–63, 65, 68–71, 76–77, 79, 81–83, 85,
86, 90–93, 96, 98, 101, 102, 107, 111, 119,
123, 132, 134

Бааш Э. 118
Битвинскас Т. Т. 11
Брукштус В. И. 11

Граудонис Я. Я. 84

Жулкус В. 11, 82, 87, 91, 93, 97, 101, 120

Колчин Б. А. 61
Кулаков В. И. 12, 19

Цауне А. В. 57, 61

VIETOVARDŽIŲ RODYKLĖ

Ackete, žr. Eketė
Ašvos auštupys 13
Afrika 28
Agluonos žemupys 13
Aisės aukštupys 13
Aistmariai 20
Aistmarių sąsiauris 102
Aizpūtė 65
Akitte, žr. Eketė
Akmenų Pylimo gatvė 72
Akmena, upė 14
Akutte, žr. Eketė
Alpių kalnai 115
Amsterdamas 119
Andenne 118
Anduliai 14
Andulių-Kretingos pilis 14
Anglija 118
Atmata, upė 19, 104
Aukštakiemai 15, 17
Avių tiltas 72

Bažnyčių gatvė 47, 76
Balgos pilis 40
Baltija, jūra 7, 14, 17, 19, 20, 91, 102, 105, 108, 111
Bandava 13
Bandowe, žr. Bandava
Bandužiai 15, 17
Barten, pilis 40
Baye (Prancūzija) 111
Bergfrydas 29
Berlynas 8
Bernsteinbruchas, kapinynas 16
Biržos tiltas 72
Birbiškių kalvos 16
Biutovas, pilis 36, 40
Burgsuchung, žr. Kretinga 14

Cartai 15
Cartų-Valėnų kapinynas 16

Caucas, žr. Kaukas
Ceclis, žr. Ceklis
Ceklis 13

Dagnas 73
Dancigas 34, 106
Dangė 14, 16, 18, 22–24, 45–47, 50, 66, 67, 69, 71–76, 105, 106
Dangės žiotys 17, 20, 40, 105
Dangės gatvė 48
Dangės Tvenkinys 74
Danija 63, 64
Dauguva 19
Didžioji Vandens gatvė 22, 45, 50, 52, 81, 86
Didysis bokštas 63
Didysis Parako bokštas 43
Dnepras 19
Dreverna 13
Drivene 13
Dumpšiai, apylinkės 72
Duvzare 13

Eketė 15, 16
Elandas, sala 104
Elbingas 32, 102
Éselis, sala 40
Europa 85, 97, 98, 111, 115, 116, 118, 120
Europos imperija 7
Europos karalystė 7

Flamandija 111
Frechenas, apylinkės 112
Frydrichas, miestas 48, 79

Galmene, pilis 15, 16
Galgenbruch, žr. Kartuvės
Gdanskas 33, 34, 38, 40, 78, 102–105, 119
Georgenburgas 34
Getingenas 25
Gibišiai 15, 16
Gilčiai, kaimas 16
Gintaro pelkė 75
Girkaliai, kapinynas 14
Girngaliai 14
Gondinga, pilis 20

- Gotlandas 33, 40, 104, 105
 Gouda, miestas 118
 Grabin, žr. Grebinas
 Gramboviškės, *piliakalnis* 15, 16
 Graumenos aukštupys 13
 Grebinas, *pilis* 36
 Greifsvaldas 57
 Gross-Wesenbergas 119
 Gubenas 78
- Hamburgas** 38, 105, 108
 Hasenpoth, žr. Aizpūtė
 Herregrebino, žr. Grebinas
 Holm 23, 45
- Ispanija** 28
- Johanisbergas, pilis* 32
 Joniškė 15–17, 53
 Jono gatvė 47, 48, 54, 76
 Juodkrantė, žr. Karvaičiai
 Jūra 12
 Jūratės gatvė 85
 Jurbarkas 19
- Kalniškiai** 15
 Kalotė, ežeras 15, 16
 Kandava 20
 Karaliaučius 9, 27, 33, 34, 40, 41, 78, 102, 105, 106, 108
 Karklė 103
 Kartuvių pelkė 75
 Karvaičiai 102
 Kasparo pelkė 75
 Kastyčio gatvė 86
 Kaunas 14, 102, 116, 118
 Kelnas 112, 118
 Kepėjų gatvė 47–49, 76
 Kiaulės Nugaros sala 20
 Klaipėda 7–11, 13, 14, 16–18, 20–29, 32–34, 36–38, 40, 41, 44–48, 52–55, 57–62, 64–76, 78–87, 90–93, 96–98, 102, 104–109, 111–113, 115–120, 123, 124, 128, 129, 130–134
 Klauspusiai 15
 Klemiškė 15
- Kolbergas 106
 Konstanca 38
 Kopenhaga 63
 Kretinga 14
 Krūmamiestis 48
 Kukudra 15, 17
 Kuldiga 29
 Kuliu vartai 72
 Kuršas 7, 12, 13, 16, 17, 20, 21, 29, 34, 64, 104–106
 Kuršių marios 12, 14, 16, 17, 19, 91, 102, 104, 105
 Kuršių nerija 19, 20, 21, 78, 102
 Kurpių gatvė 47–49, 57, 58, 60, 76, 82, 85, 90, 120
 Kurpių-Mėsininkų gatvė 49
 Küstrinas 42
- Labguva** 33
 Labguvos (Labiau) pilis 40
 Lafrenzas 66, 67
 Laistai (Lassiten) 15, 16
 Laistų Bandužių kapinynas 16
 Laistų pilis 20
 Lamata 12, 13, 16, 21
 Laukžemai 15
 Lazduonėnai 13
 Leitvariai 19
 Leningradas 8
 Lenkija 40, 53, 61, 103, 105, 112
 Lenkijos Pamarys 61
 Lenkijos-Lietuvos valstybė 41
 Liepų gatvė 48
 Liepoja 78, 102, 103
 Lietuva 7, 9, 11, 12, 17, 19, 20, 29, 33, 34, 38, 40, 41, 61, 96, 111, 112, 116
 Linkūnai 19
 Lisabona 107
 Liubekas 25, 38, 57, 61, 102, 105, 106, 111, 119
 Liuneburgas 124
 Livonija 32, 61, 78, 102
 Londonas 57
- Mažoji Vandens gatvė** 47
Mažoji Lietuva 9, 11

- Maincas 9
 Malmé 57
 Malūno tvenkinys 75
 Marienburgas 32, 36
 Maskva 8
 Maytinite 14
 Mechelenas 111
 Megowe, žr. Mèguva
 Mèguva 13, 14, 16
 Melnragė 53, 104
 Memel 8, 19
 Memelburgas 9
 Merseburgas 8
 Mèsininkų gatvė 47–49, 52
 Miesto sala 66
 Minija, upė 13, 16
 Mituva 29
 Mutina 72–74
 Mutina-Purmaliai 15

 Nagliai, kaimas 102
 Narva 20
 Naujoji Dangė 45, 48, 66, 72
 Nemunas 12, 13, 16, 18–20, 91, 102, 104
 Neris 19
 Neu 25
 Nida 102
 Niurnbergas 41
 Norvegija 93, 106
 Nyderlandai 115–117

 Ožkų kalva (Ziegenberg) 45
 Octe, pilis 16
 Odų gatvelė 46, 79, 90
 Okte 15
 Olandija 41, 106, 108, 116, 118, 119
 Ortelsburgas, pilis 32
 Oudenaarde (Flandrija) 111
 Ouse Warpe 15, 16

Pabaltijys 64
 Palanga 14, 21, 64, 82, 93, 103
 Pamario kunigaikštystė 103
 Papau 32
 Parako bokštais 43

 Pareinė 112
 Pasvaras 17
 Pavyslis, pilis 19, 29
 Peleikiai 15
 Piemare (Bihavelanc) 13
 Pilies gatvė 23, 64
 Pilsaten, žr. Pilsaten
 Pilsets, žr. Pilsaten
 Pilsotas 13–16, 17, 20
 Pilten pilis 20
 Piltenė 65
 Piluva 102
 Pilvariai 19
 Plaušvariai 19
 Plazė, ežeras 16
 Poganeckule 15
 Pois 15, 16
 Posilge 32
 Praha 63
 Prancūzija 106, 118
 Pripetė 19
 Prūsija 10, 25, 32–34, 40, 43, 61, 62, 78, 98,
 102, 103, 107, 116, 118
 Pucko seniūnija 103
 Purmaliai 21, 73, 74
 Purmalis, upelis 21, 73, 74
 Pylimo gatvė 75

Raerenas 112
 Ragainė 32–34, 36, 40
 Rasytė 33
 Reimer 44
 Reinas 71, 112
 Rolė 112
 Rostinas 118
 Rotterslandas 75
 Rumpiškės 15–17
 Rusija 81
 Rusnė (Russ) 19
 Ryga 19, 29, 53, 57, 61, 64, 124
 Rytų Europa 28, 82
 Rytų Prūsija 61
 Rytų Vokietija 8
 Rytprūsiai 11, 53, 81

- S.** Daukanto gatvė 53
S. Šimkaus gatvė 53
 Salau, *pilis* 33
 Saremos (Ėzelio) sala 37, 105
 Semba 12, 21
 Sendvaris 74, 75
 Senoji Dangė 23, 24, 45, 46, 48, 53, 58, 66, 72, 79,
 90, 101, 107
 Servečas 19
 Siegburgas 112
 Skalva 21
 Skandinavija 104
 Skomantų pilis 13
 Slengiai 15, 17
 Smiltelė 16
 Soldau, *pilis* 32
 Stobas 65
 Stralzundas 106
 Stuhmas, *pilis* 36
 Sukilėlių gatvė 64
 Svianės (Šventės) ežeras 16
- T**alinas 29, 105
 Talsi, *pilis* 20
 Tauralaukis 15
 Teatro aikštė 22, 23, 65
 Teatro gatvė 49
 Tenžė, *upė* 14
 Tenenis 13
 Tėpluva 40
 Tilžė 19, 40, 42
 Tiltų gatvė 45, 47–49, 56, 70
 Tiltų vartai 72
 Tingiosios Dangės griovys 50
 Tomo gatvė 45, 47, 49, 50–53, 55, 58, 60, 61, 64,
 77, 80–82
 Torunė 39, 102
 Trinyčių, *prūdas* 75
 Turgaus gatvė 23, 45, 47, 48, 52, 57, 67, 81
- V**akarų Europa 32, 36, 81, 85
 Vakarų Lietuva 25, 80, 93, 128
 Vanema (Wannenia, Vredecuria) 13
 Variškė 19
 Varmija 33
- Vartuliškės 19
 Vežėjų gatvė 45, 47
 Veiviržis 13
 Venta 12
 Ventava (Winda) 13
 Ventspilis 65
 Vidurio Lietuva 19
 Viešvilė 19
 Vilnius 81, 116, 118
 Virdžinija (Virginia) 118
 Visbis 105
 Vismaras 78, 111
 Vokietija 11, 22, 53, 58, 60, 61, 63, 77, 81,
 91, 93, 97, 98, 111, 112, 115, 117, 118
 Vorusnė 19
 Vroclavas 57
- Ž**ardė 13, 15–17, 20, 53
 Žardė-Laistai 17, 19
 Žardės-Laistų piliakalniai 13
 Žardė-Smeltelė, *upelis* 17, 20, 21
 Žemaičių kalnelis 17
 Žemaitija 12, 13, 91, 103, 111
 Žvejų gatvė 23, 47
- W**aldenburgas 113
 Warskillen 19
 Westerwaldas 113, 118
 Wildhäuser 20

Vladas Žulkus
Viduramžių Klaipėda.
Miestas ir pilis.
Istorija ir archeologija

Redaktorė
Danutė Mélyniénė
Dailininkė
Lilija Tulytė

Nuotraukų ir reprodukcijų autoriai
*Kęstutis Demereckas (4, 13, 15, 26, 35, 41, 51, 52, 59, 61, 63,
64, 69, 70, 72, 77, 78, 83, 86, 87, 88, 90, 98 (spalvota nuotr.
ir reprod.), 105, 106, 112)*
Vladas Žulkus (visos kitos)
Piešinių autoriai
Liolė Paulaitytė, Anatolijus Tuzovas, Ieva Deleckienė

Formatas 84x108/16. 10,5 leid. l.
Išleido leidykla „Žara“, a. d. 2699, 2009 Vilnius.
Tel. 272 91 17, el. paštas zara@mail.lt
Iš užsakovo pateiktų plėvelių spausdino
AB spaustuvė „Spindulys“, Gedimino g. 10, 3000 Kaunas
Svetainė internete: www.spindulys.lt
Užs. Nr. 2.1045

Žulkus, Vladas

Žu25 Viduramžių Klaipėda. Miestas ir pilis. Archeologija ir istorija. – Vilnius : Žara, 2002. 168 p.: iliustr.
Bibliogr. knygos gale. Santr. vokiečių k. p. 145–156.
Rodyklės: p. 157–164.
ISBN 9986-34-98-5

UDK 947.45.02/03

ISBN 9986-34-098-5

9 789986 340980